

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
URDU DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YENİLİKÇİ BİR YAZAR OLARAK
ALTAF HÜSEYİN HÂLİ
(1837/1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAVVA HÜLYA ERDEM

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ZEKAİ KARDAŞ

İSTANBUL 2019

TEZ ONAYI

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : HAVVA HÜLYA ERDEM Numarası : 2501141112
Anabilim Dalı / DOĞU DİLLERİ VE
Anasanat Dalı / Programı : EDEBİYATLARI / URDU DİLİ Danışmanı : DOÇ. DR. ZEKAİ KARDAŞ
VE EDEBİYATI
Tez Savunma Tarihi : 20.06.2019 Saati : 15:00
Tez Başlığı : * Yenilikçi Bir Yazar Olarak Altat Hüseyin Hâli: 1837/1914 *

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CELAL SOYDAN		
2- PROF. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ		
3- DOÇ. DR. ZEKAİ KARDAŞ		

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ GÜZELYÖZ		
2- DOÇ. DR. ÜMRAN AY		

ÖZ
YENİLİKÇİ BİR YAZAR OLARAK
ALTAF HÜSEYİN HÂLİ
(1837/1914)
HAVVA HÜLYA ERDEM

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Urdu Dili Edebiyatının önemli temsilcilerinden Hâli'nin siyaset, eğitim ve edebiyat tarihindeki yenilikçi fikirlerini, yazdığı eserlerinde yansıtmasını ve aynı zamanda edebî kişiliği, üslubu ile ilgili dönemin edebiyatçılarıyla ilişkilendirme ve kıyaslandırma yapılarak Urdu Edebiyatındaki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Aligarh Hareketi olarak da bilinen 1857 ayaklanması Hindistan'ın en önemli siyasî hareketidir. Aligarh Hareketiyle yeni düşünce ve edebiyat akımları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Shams-ul Ulema Mevlana Altaf Hüseyin şair, eleştirmen ve yenilikçi nesir yazarıdır. Tezimizde Hâli'nin Modern Urdu Edebiyatındaki yeri, hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve üslubu incelenmiştir.

İlk biyografi yazarı olarak Hâli'nin hayatı, yaşadığı dönemde tarihsel gelişim süreci içinde olan Urdu Edebiyatına etkisi ve katkıları bu çalışmada konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urdu Edebiyatı, Aligarh Hareketi, İlerici Edebiyat Akımı, Altaf Hüseyin Hâli, Mensur ve Manzum Eserler.

ABSTRACT
ALTAF HUSSAIN HALI
AS AN INNOVATIVE WRITER
(1837/1914)
HAVVA HULYA ERDEM

This thesis consists of three section. Hali is one of apologist of natural poetry in Urdu literature who sees Islam as religion of unity. In this thesis it has been emphasized that his reflections on politics, education and history of literature, reflecting his innovative ideas in his works. His literary personality and style have been associated and compared with the writers of the related period. Thus, it has emphasized his importance on Urdu literature.

1857 Movement is also known as Aligarh Movement and this movement is India's most important political movement. New ideas ve literary movements have been come to exist with Aligarh Movement. Shams-ul Ulema Maulana Altaf Hussain is poet, critic and innovative prosaist who has emerged in that period. In our thesis has been examined his position in Modern Urdu Literature, his life, works, literary personality and style.

The subject of our work contains of Hali's life and his effect and contribution on Urdu Literature in the period of historical development.

Key Words: Urdu Literature, Aligarh Movement, Progressive Writers' Movement, Prose and Verse Works.

ÖNSÖZ

Urdu Dili ve Edebiyatı, Aligarh hareketi ile ilerleme ve gelişme kaydetmiştir. Dinî, bilimsel, tarihî, ahlakî, medeniyet, kültür, siyasî ve biyografi konularını eleştirel tarzda ele almıştır. Urdu Edebiyatına yeni türler eklenerek, çağdaş düşünce şekli gelişmiştir. Siyasi olayların yaşandığı tarihsel gelişme süreci içinde Urdu edebiyatında ilk eleştiri yazarı ve aynı zamanda dönemin en iyi eleştirmeni olarak bilinen Shams-ul-Ulama Mevlana Altaf Hüseyin Hâli (1837-1914), bu siyasi olayların yaşandığı dönemde Sir Seyid Ahmed Han'a çalışmalarında destek veren önemli yazarlardan biri olmuştur. Modern Urdu Edebiyatında önemli bir yere sahip, İslam dinini bütünlüğün dini olarak gören, Urdu Edebiyatında doğal şairliğin savunucuları arasında da yer alan Hâli'nin yaşadığı dönem içerisindeki eserleriyle bu tez çalışmasında anlatıldı.

Çalışmanın birinci bölümünde, Urdu şiirinin başlangıcı, şiir ekolleri ve önemli temsilcileri hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, Urdu nesrini ve Urdu nesrinin gelişim sürecinde Fort William College'in etkisini, modernleşme dönemindeki Urdu Edebiyatının Aligarh Hareketi sürecinde yaşadığı değişim ve gelişim konuları yer almaktadır.

Üçüncü bölümü ise, Hâli'nin hayatı, kişiliği, yazarlığı, edebi kişiliği ve üslubu hakkında bilgiler verilmiş olup; yazarın önemli eserleri konu edilmiştir. Bununla birlikte yazarın bazı değerli eserlerinden yapılan alıntılar ve şiirler Urduca'dan Türkçeye çevrilerek tez çalışmasına eklenmiştir.

Tez çalışma sürecimde bana katkıda bulunan öncelikle tez danışmanım Doç. Dr. Zekai Kardaş'a, Prof. Dr. Halil Toker, Prof Dr. Celal Soydan, Öğrt. Gör. Mohammad Rashid'e, sevgili eşim Egemen Erdem'e ve ayrıca Av. Dr. Gürhan Sefa Doğrul'a tezimle ilgili değerli görüşlerini sunduğu ve yardımcı olduğu için teşekkürlerimi sunarım.

İçindekiler

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. URDU ŞİİRİNİN BAŞLANGICI	14
2. URDU EDEBİYATINDA ŞİİR EKOLLERİ	17
2.1. Delhi Ekolü.....	17
2.1.1. Vali Dakani'nin Delhi'ye Gelmesinden Önce	18
2.1.2. Vali Dakani'nin Delhi'ye Gelmesinden Sonra	19
2.1.2.1. I. Dönem (İhâmcı Şâirler Dönemi).....	20
2.1.2.2. II. Dönem.....	21
2.1.2.3. III. Dönem	23
2.1.2.4. IV. Dönem (II. Bahadır Şah Dönemi).....	23
2.1.2.5. V. Dönem.....	24
2.2. Lakhnov Ekolü	25
3. URDU ŞİİRİNİN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ	25

İKİNCİ BÖLÜM

2. URDU NESRİ	27
3. URDU NESRİNİN GELİŞİM SÜRECİNDE FORT WILLIAM COLLEGE'IN ETKİSİ.....	29
4. MODERNLEŞME DÖNEMİ URDU EDEBİYATI	33
5. 1857 AYAKLANMASI VE URDU EDEBİYATINA YANSIMALARI	35
5.1. 1857 AYAKLANMASI.....	35
5.1.1. Urdu Nesrinin Gelişim Süreci İçerisinde 1857 Ayaklanmasının Etkisi ve Meydana Getirdiği Değişimler	38
6. SİR SEYYİD AHMED HAN VE ALİGARH HAREKETİ	43
6.2. SİR SEYYİD AHMED HAN	43
6.3. ALİGARH HAREKETİ'NİN URDU EDEBİYATINA ETKİLERİ.....	48
6.4. ALİGARH KOLEJİ.....	53

7. İLERİCİ EDEBİYAT AKIMI VE EKOLLER 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YENİLİKÇİ BİR YAZAR OLARAK ALTAF HÜSEYİN HALİ (1837/1914)

3.1.	ALTAF HÜSEYİN HÂLİ’NİN HAYATI.....	64
3.1.1.	Musaddas-e Hâli (Madd-o-Jazr-e-Islam).....	72
3.2.	ALTAF HÜSEYİN HÂLİ’NİN KİŞİLİĞİ	79
3.3.	EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ÜSLUBU	80
3.3.1	Chup ki Daad (Sabrın Mükâfatı)	88
3.4.	BİYOGRAFİ YAZARLIĞI.....	100
3.5.	ALTAF HÜSEYİN HÂLİ’NİN NESİR TARZINDAKİ ESERLERİ	101
3.5.1.	Hayat-i Sa’di.....	102
3.5.2.	Muqaddama- Sher-o-Shairi (Şiir ve Şairliğe Giriş).....	105
3.5.3.	Yadigar-ı Galib (Mirza Asadullah Han Galib’in Biyografisi).....	106
3.5.4.	Hayat-ı Cavid.....	111
3.5.5.	Divan-ı Hâli	112
3.5.6.	Majalisun Nisa (Kadın Meclisleri)	113
SONUÇ.....		117
KAYNAKÇA		119

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde (*DİA*) Türkçe İslâm Ansiklopedisi'nin transkripsiyon sistemi uygulanmış, ancak burada Türkçe okuyuş esas alınarak harf-i ta'rif "al-" değil "el-" şeklinde ve şemsî harflerle birlikte idgamla (eş-şems, en-necm) yazılmış, üstün (-) kalın ünsüzlerde a, ince ünsüzlerde e ile karşılanmış, kelime sonu ünlülerinin hareketleri gösterilmiştir. Arapça-Farsça kelime, özel isim ve yer adlarının imlâsında Türkçe söyleyişe riayet edilmekle birlikte harf devriminden önceki ve sonraki döneme ait isimlerde farklı bir yöntem uygulanmıştır. Buna göre açık hecelerdeki uzunluklar düzeltme (^) işaretiyle (Mâtürîdî), kapalı hecelerdeki uzunluklar ise daha çok terkiplerde gösterilmiştir.¹

Sesliler:

—َ : a, e
—ِ : i
—ُ : u
آ, ا, ئ : a, â
ي : î
ع : e
و : û, û

Sessizler:

ب : b	ص : Ş
به : bh	ض : z
پ : p	ط : t
په : ph	ظ : Z
ت : t	ع : a
ته : th	غ : Ğ
ٹ : t̤	ف : f
ث : s	ق : k
ج : c	ك : k
جه : ch	كه : kh
چ : ç	گ : g
چه : çh	گه : gh
ح : h	ل : l
خ : h	م : m
د : d	ن : n
ڈ : d̤	و : v
ذ : Z	ه : h
ر : r	و : h
ڑ : r̤	ی : y
ز : z	ع : y
ژ : j	
س : s	
ش : ş	

¹ İsmail, Durmuş: "Transkripsiyon", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA*, *TDV*, *İSAM*, cilt: XLI, s. 307-308.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. :Adı geçen tez

a.y. : Aynı yer-Aynı eser

bkz. : Bakınız

b. : Bin, İbn, İbn-i (oğlu)

c. : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

d. : Doğum

Fak. : Fakülte

H. : Hicri

Haz. : Hazırlayan

Hk. : Hakkında

Hz. : Hazreti

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

M. : Miladi

MÖ. : Milattan önce

MS. : Milattan sonra

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa numarası

sy. : Sayı

yay. haz. : Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Hindistan ve Pakistandaki bazı ilmî topluluklarda Türkçe kökenli olarak bilinen “Urdu” kelimesi, ilk kez Bâbü Şah’² (1526-1530) *Vekayi*’nde³ kullanılmıştır. Fakat *Vekayi*’inde Urdu dili anlamında değil, “ordugâh” manasında ifade edilmiştir. Urdu edebiyatı önemli şairlerinden Şeyh Gulâm b. Velî Muhammed Mushafî’nin⁴, (d.1164/1751, ö.1240/1824) “Urdu” kelimesini bir beytinde dil anlamında kullandığını, bazı kaynaklar belirtmiştir. Fakat, Mushafî’nin beyitinin ne zaman yazıldığı hakkında kesin bir bilgi olmaması nedeniyle İngiliz şarkiyatçısı T. Grahame Bailey⁵ (1872-1942), John Gilchrist⁶’in (1759-1841) 1796’da yayımlanan “*A Grammar of the Hindoostanee Language, Kalküta, 1796*” adlı eserinde, “Urdu” kelimesinin bu dile has bir isim halinde kullanıldığı ilk eser olduğunu ileri sürmüştür.

² Bâbü Şah, Hindistan’da Türkler için hâkimiyet kurmuş ve Babür İmparatorluğunun ilk hükümdarı olmuştur. Hindistan’a düzenlediği seferlerden sonra, Delhi ve Agra’yı ele geçirerek, Babürlü Hanedanını 1526 yılında kurmuştur. Ömer Faruk Akgün, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), cilt: IV, 1991, s. 395-396.

³ Babür İmparatorluğu’nun kurucusu Babür Şah tarafından kaleme alınan *Vekayi*’nin diğer bir adı Babür-name’dir. Bu eserin önsözü ve giriş bölümü bulunmamaktadır. Eserde, Bâbü Şah’ın Fergana tahtına on iki yaşında çıkışından ölümüne kadar yaşadığı süreci anlatılır. Hem otobiyografi hem de yapılan yolculuk ve seferlerden dolayı eserin bazı bölümleri seyahatnâme niteliğini taşır. Ömer Faruk Akgün, “Bâbüname”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), cilt: IV, 1991, s. 404-408.

⁴ “Mushafî” mahlası ile tanınan Şeyh Gulâm b. Velî Muhammed Mushafî-i Hemedânî (ö.1240/1824), Urdu şairi ve tezkire yazarıdır. Mushafî, Farsça ve Urduca eserlerinde yalın bir dil kullanmış birçok gazel yazmıştır. Ayrıca on kısa mesnevisi ile birlikte seksen dört kasidesini içine alan sekiz Urduca ve dört Farsça divanı da bulunmaktadır. Tahsin Yazıcı, “Mushafî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XXXI, s. 254-255.

⁵ 1872 yılında Hindistan’ın Ambala şehrinde misyoner bir aile içinde doğan Thomas Grahame Bailey, dokuz yaşında İskoçya’ya okula gönderildi. Atandıktan sonra 1895 yılında Hindistan’a döndü ve yirmi beş yıl Hindistan’a hizmet etti. Londra Üniversitesi Oryantal ve Afrika Çalışmaları okulunda profesör oldu. *A History of Urdu Literature*, Book Depository, (Çevrimiçi), <https://www.bookdepository.com/History-Urdu-Literature-Thomas-GrahameBailey/9780195475180>, 27.01.2019.

1940 yılında emekli olan yazarın önemli eserleri arasında *A History of Urdu Literature*, *Teach yourself Urdu*, *An English-Panjabi dictionary*, *Teach yourself Hindustani*, *A Panjabi phonetic reader* yer alır. Bailey, Thomas Grahame 1872-1942, WorldCat Identities (Çevrimiçi), <http://worldcat.org/identities/lccn-n50021028/>, 27.01.2019.

⁶ Hem Farsça ve Urduca öğretmeni hem de indolojist olan John Borthwick Gilchrist, İngilizce-Hintçe Sözlük, Hint Dili Grameri, Doğu Dilbilimi adlı kitapları derleyen ve yazar İskoçlu dilbilimcidir. Batı’nın çalışmalarına ve Hindistan’daki İngiliz halkına modern Hint dillerinin öğretilmesine öncülük etmiştir. John R. Perry, “Gilchrist, John Borthwick”, *Encyclopaedia Iranica*, 2015 (Çevrimiçi), <http://www.iranicaonline.org/articles/gilchrist-john>, 27.01.2019.

Hint Ârî⁷ koluna bağı olan Urdu dili, Hint-Avrupa dil ailesinin M.Ö. yaklaşık 1500'lü yıllarda Hindistan'a gelen Ârî kavimlerinin konuştuıkları varsayılan ortak dildir. Hindular'ın ilk dinî metinleri olarak bilinen Rig Vedalar, milâttan önce 1500-500 arasında yazılmıştır. Standart edebiyat ve din dili Sanskrit olarak iki kısma ayrılan bu dinî metinler, Vedik diliyle yazılmıştır. Özellikle Vedik dili kolunun karışımı ile Prakrit (fitrî, doğal) denilen Maharaştrî, Şurasenî, Mâgdhî, Ardḥ Mâgdhî ve Pişâç gibi yeni diller, Hindistan'ın Ârî olmayan başka kavimlerinin dilleriyle beraber milâttan önce 500, M.S. 600 yılına kadar devam eden orta dönemde ortaya çıkmıştır.

Bozuk diller olarak adlandırılan Ap Bhraṇṣ, 600-1000 yılları arasındaki gelişimi yeni Ârî dillerini ortaya çıkarmıştır. Khari Boli⁸, ortaya çıkan bu dillerden Batı Hint dilleri içinde yer alır. Edebi tarzdaki bu lehçenin temelinde, Urdu dilinden meydana geldiğine ve geliştiğine dair görüşler yaygındır. Urdu dilinin oluşumunda önemli rol oynayan Khari Boli ve Haryânevî dilleri, Müslüman ordularının bu dillerin konuşulduğu bölgelere ulaşmasıyla Urdu dili gelişim sürecine girmiştir. Ancak, bu gelişim sürecinin nasıl tamamladığına dair bir bilgi yoktur. Bu sebepten sonraki zamanlarda, Urdu dilinin oluşumuna hangi dilin kılavuzluk ettiği, zaman, mekân ve tarihsel gelişim süreçleri hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür:⁹

Urducanın Pencabi dilinden ortaya çıkması görüşüne göre; Gazneli Mahmud¹⁰un (971-1030) Pencap'ın başkenti konumundaki Lahor'u ele geçirmesi ile

⁷ Ârîler, Göçebe ve İranlılar ile akrabadır. Arîler, İndus uygarlığını yıkmış, Pakistan sınırları içinde yer alan Pencap ve Sind bölgesinde egemen olmuş eski bir medeniyettir. Bu medeniyetin tarihi 3000'li yıllara uzanır. Charise Joy Javonillo, "Indus Valley Civilization: Enigmatic, Exemplary and Undeciphered - Anlaşılmaz İbret Verici ve Deşifre Edilmemiş Yönleriyle İndus Vadisi Medeniyeti", c: VIII, makale: 21, 2010, s. 1-3.

Yıktıkları İndus uygarlığının neredeyse her yönünü kendi bünyelerine özümlemiştir. Bu topraklarda yerleşik düzene geçmişler ve Ganj uygarlığı denilen medeniyeti kurmuşlardır. S.Maqbul Ahmad, "Hindistan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XVIII, 1998, s. 75.

⁸ Klasik Hintçe ve Klasik Urduca'nın edebi tarzdaki etkin lehçesi olan Khariboli, Uttar Pradeş'in batı kesimde konuşulur. Bazı dilbilimcilerin görüşü, Khariboli'nin XVI. yüzyıla uzandığını iddia ederken, asıl kabul gören görüş ise; XIX. yüzyılda Kalküta'da Fort William Kolej'de John Gilchrist'in çabaları sonucu ortaya çıkmış olmasıdır. Indo-Aryan Microvariation, "Khari Boli" (Çevrimiçi), <https://sites.google.com/site/indoaryanmicrovariation/home/khari-boli>, 28.01.2019.

⁹ Abdülhamit Birışık, "Urdu Daire-i Maarif-i İslamiyye", İslam Dini, Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Ansiklopedisi, (yayınlanma tarihi: 1959-1989), Pencap Üniversitesi, cilt: XLII, 2012, s. 169-170.

¹⁰ 963 - 1186 yılları arasında Maveraünnehir, Hindistan'ın kuzeyi ve Horosan'da hüküm sürmüş olan Türk Devleti Gaznelilerdir. Müslüman-Türk hanedanı olan Gazneli Mahmud, 963-1186 yılları

Müslüman askerler bu şehre gelerek yerleşmişlerdir. Farsça, Türkçe ve diğer dilleri konuşan bu askerlerle Eski Pencabi'yi konuşan yerli halk arasında ilişkiler kurulması neticesiyle taraflar aralarında iletişimi sağlayacak ortak bir dilin ilk temellerini atmışlardır ve eski Pencabi'ye, yoğun bir biçimde, Farsça ve Farsça yoluyla Arapça, Türkçe kelimelerin girmesiyle Urduca'nın ilk şekli oluşmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda Guri Sultanlarından Muhammad Guri'nin (1162-1206) Pencab bölgesini istilas ve komutanlarından Kutb el- Din Aybek'in (1150-1210) Delhi'yi fethetmesi ile birlikte Lahor'dan beraberinde getirdiği askerlerin (Türk ve İranlı askerlerin geliş gidişi ve alışverişleriyle) konuştuğu Urduca'nın ilk şekli ile o dönem Delhi halkının konuştuğu Khari Boli'nin karışması sonucu günümüz Urduca ortaya çıkmaya başlamıştır.¹¹

Bu durumlar nedeniyle de Urduca'nın "ordu dili"nden türediği sonucuna varılmıştır. Ordu kelimesi, bir devletin silahlı kuvvetlerinin tamamını, Türkçede ve Moğolcada hanın sarayını, karargâhını veya askerinin barındığı yeri (ordugâh, karargâh) ifade eder. Moğol kabilelerini birleştirerek Moğol İmparatorluğunu kuran gerçek adı Timuçin olan Cengiz Han'ın (1162-1227) halifelerinin ordugâhlarına "Urdu-i Mutalla"¹² (Altın Ordu) denirdi. Askeri kamplara ve padişahın karargâhı için, Babür'ün (d.1483/ö.1530) fetihlerinden sonra ordu kelimesi kullanılmıştır. Bu yüzden Urdu/Urduca "ordunun, askerinin dili" olarak ifade edilmiştir.

Hint- Türk İmparatorluğu'nun üçüncü ve en büyük imparatoru olan Ekber Şah (Ebu'l Fâtiḥ Celâleddin Muhammed Ekber) (1542-1605) döneminde ise padişahın askerlerine veya sultanın karargâhına "Urdu-i Mualla" denilmeye başlanmıştı. Sultanın karargâhının olduğu çarşıya ise, ordu pazarı (Urdu Bazar) denilirdi. Burada konuşulan dile de "Zeban-i Urdu" (ordunun dili) denilmiştir. Zeban-i Urdu yerini zamanla "Urdu" kelimesine bırakmıştır. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ordu veya pazara nispetle bu dilin adı Urdu(ca) olmuştur. Her

arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hükmetmiştir. Erdoğan Merçil, "Gazneliler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XII, 1996, s.480-484.

¹¹ Halil Toker, "Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatı, 1992-1995, s. 93-94. [Kısaltılmış: Toker (Farsça ve Urduca)].

¹² Durmuş Bulgur, "Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Urduca", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy: 16, Konya, 2006, s. 172. [Kısaltılmış: Bulgur (Gelişim Süreci İçerisinde Urduca)]

halükarda bu kelime ordunun dili anlamında ilk olarak XVIII. yüzyılın ortalarında kullanılmıştır.¹³ Bu bilgilere dayanarak şunu diyebiliriz ki, Urdu Dili; Türk kökenli askerlerin Hindistan'a gelmelerinden sonra yerli halkla iletişimi sağlayabilmek, sosyal ve toplumsal gereksinimleri karşılamak amacıyla ordu mensuplarının konuştukları dillerle Arapça, Farsça ve birçok yerli dilin karışmasıyla ortaya çıkan bir dil olmuştur. Bu lehçenin yaşayışında ve birçok yerli dilin karışarak büyük ölçüde etkilenmesinde ordu önemli bir faktör oluşturur.

Urdu dilinin sûfilerin ve âlimlerin çevresinde gelişimi; dilin esas adı “Urdu” olsa da, ilmi çevrelerde Urduca şeklindeki kullanımı kabul görmüştür.¹⁴ Urdu dilinin gelişiminde sūfîlerin ve âlimlerin de önemli bir yeri vardır. Hindistan'a yönelik ilk sefer, Gazneliler hânedanının gerçek kurucusu ve ilk hükümdarı olan Sebuk Tegin¹⁵ (ö. 387/997) tarafından gerçekleştirilmiş ve daha sonra Gazneli Mahmud (Mahmud Gaznevî) tarafından kuzeybatıdan düzenlenmiştir. Mahmud Gaznevî'nin gerçekleştirdiği bu seferde kısa sürede Sindh, Multan ve Pencap'ı almış, Mirath ve Delhi civarına kadarki bölgeleri saltanatına katmıştır. Böylece Gazneliler, yaklaşık olarak 300 yıla yakın burada hüküm sürmüşlerdir.¹⁶ Mahmud Gaznevî'nin akınlarından sonra, Sufiler Hint Yarımadası'na gelmişlerdir. Yüz binlerce kişiyi İslam'a kazandıran Sufiler, ayrıca Müslümanların kimliklerini de korumuşlardır. Urduca'nın gelişiminde gerçekte en çok onların payı vardır.¹⁷ Sufiler, bu yeni dile oldukça ilgi göstermişlerdir. Arapça ve Farsça'nın resmi ve ilmi dil olduğu dönemlerde Hint Yarımadası'nda herkesin anladığı Urduca'yı konuşma dili

¹³ Durmuş Bulgur, “Urdu Dilinin Menşei Meselesi ve Tarihi Gelişim Süreci”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, DergiPark, sy: 13, 1990, s. 386. [Kısaltılmış: Bulgur (Urdu Dilinin Menşei); Ahmed, Aziz: “Barr-i Sağır Min İslami Kalçır (Islamic Culture, Urduca'ya Tercüme eden: Cemil Câlî), İdârah-yi Sakâfat-İslâmiyyah, Lahor, 1990, s. 374.

¹⁴ Halil Toker, “Urduca”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), cilt: XLII, 2012, s. 172-174. [Kısaltılmış: Toker (Urduca)]

¹⁵ Sebuk Tegin (977-997), Gazneliler hânedanının gerçek kurucusu ve ilk hükümdarı ve bağımsız Gazneliler Devleti'nin gerçek kurucusudur. Erdoğan Merçil, “Sebük Tegin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XXXVI, 2009, s. 262-263.

¹⁶ Sâhibzâde Abdurresul, “Tarih-i Pak u Hint (I. kısım, Hindu Ahd)”, Lahor, 1964, s. 16-30.

¹⁷ Rûbina Terîn, “Multan ki Edebi ve Tehzibi Zindagi min Sufiya-i İkrâm ka Hissa”, Multan, 1989, s. 86.

olarak benimsemişler ve gayri Müslim insanlarla bu şekilde irtibat kurmuşlardır. Nitekim mahalli diller İslam'ın tebliğinde şüphesiz önemli bir rol oynamışlardır¹⁸.

Ana dili Arapça ve Farsça olan çoğu Sûfiler, Arapça'ya kıyasen çoğunlukla Farsça'yı kullanıyorlardı. Hintli sufiler bile genellikle Farsça konuşup yazmışlardır. Sufiler, bölge halklarının dilleriyle insanlarla iletişim kurmak için gittikleri bölgelerin dillerini öğrenmişler ve bir dille sınırlı kalmamışlardır. Nitekim Şah Yusuf Gardîz, Muinuddin Ecmirî, Baba Ferîd Ganc-i Şeker, Kutbuddin Bahtiyar Kâkî, Cihaniyan Cihan Gaşt gibi sufiler yerli dille konuşmuşlar ve bu dili duyurmuşlardır. Aralarında Hafız Cemalullah, Hacı Huda Bahş, Hz. Süleyman Tonsvî, Musa Pak Şehîd, Gulam Hasan Şehîd gibi sufilerin bulunduğu H. X. yüzyıldan sonraki sufiler Seraikî ve diğer bölgesel dillere ilaveten Urduca'yı da duraksamadan konuşurlardı. Bununla birlikte onlar aldıkları eğitim ve ilmi faziletleri sebebiyle yerli dilleri konuştukları zaman farkında olmadan Arapça ve Farsça'ya ait kelimeleri kullanmışlardır. Nitekim yerli dillere Arapça ve Farsça pek çok kelime bu şekilde girmiştir. Dilin bu karışımı sadece bir bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Onlar gittikleri yerlerin bölgesel dillerinden etkilendikleri gibi, o dilleri de etkilemişlerdir. Bölgelerin dillerinde de bu sayede değişiklik meydana gelmiştir ve bu dil oluşumunu tamamladıktan sonra ortak bir dil haline gelmiştir.

Urdu Edebiyatındaki bir yazar, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Tasavvuf erbabı Hint Yarımadası'nın farklı bölgelerinde hakikatin ışığını yaymaktadır. Baba Ferîd Ganc-i Şeker Multan'lıdır. Şeyh Hamiduddin Nagorî Orta Hindistanlı, Bu Ali Kalender Pencab ve Hariyana'lı, Şeyh Şerefuddin Yahya Munirî Bihar ve Bengal'li, Emir Hüsrev Delhi'li ve Şeyh Abdulkuddüs Gangohî Avadh'lıdır. Pencab'da olanın dilini Pencabça etkilemiştir. Bihar'da olanın dilinde Magadhice'nin etkisi vardır. Kimisinde Birc Bhaşa'nın etkisi vardır. Kimisinde Kharî dilinin, kimisinde Seraikî dilinin etkisi vardır. Kimisinde ise Guceratça'nın etkisi vardır. Ancak bir bütün olarak bu dilin yapısı ve içeriği temelde birdir.*”¹⁹ Böylece, bu dillerin temelde aynı

¹⁸ Bulgur, “Urdu Dilinin Menşei”, s. 386; Ahmed: a.g.e., s. 376; Kâdirî, Muhammed Eyyûb: “Urdu Nesir ke İrtika min Ulema ka Hissa”, Lahor, 1988, s. 19.

¹⁹ Bulgur, “Urdu Dilinin Menşei”, s.174; Câlî, Cemîl: “Tarih-i Edeb-i Urdu, Urdu Zuban or Us ke Pheylne ke Esbab”, c: I, Lahor, 1987, s. 41.

yapı ve özelliklere sahip olmaları nedeniyle Sufiler'in Urduca konuşmalarında, kendi bölgelerinde kullandıkları dillerinin de etkisinin görüldüğünü ifade ediyor.

Sufilerin biyografilerinde XIII. ve XVI. yüzyıllarda yaşamış olan mutasavvıfların ilk Urduca'ya ait şaşırtıcı kelimeleri ve sözleri de mevcuttur. Bazı diğer sufiler de okunması için yerli dilde "*doheler*" (iki mısradan oluşan Hintçe şiir) yazmışlardır. İlk Urduca XIV. yüzyılda çok fazla gelişme göstermiş ve bazı sufiler zaman zaman Urduca konuşmuş, bu dili musikide kullanmıştır. Ayrıca Urdu dilinde yazmaya da başlamışlardır. Geysuderaz'ın "*Miracu'l-Aşıkîn*" adlı eseri, Urduçada ilk mensur eser olarak kabul edilir. Sufilerin Urdu dilini kullanması, edebi açıdan bu dili geliştirmiş, İslami ve tasavvufi kelimelerin de dile girmesiyle Urduca yayılmıştır.

XVIII. yüzyılın başlarında Arapça ve Farsça olan tasavvuf kitapları Urduçaya tercüme edilmeye başlamıştır. Urduca, XIII. yüzyılda Gucerat'taki gelişimini tamamen sufilere borçluydu.²⁰ Urdu dili ilk oluşum sürecinde Sufilerin sözlerinden oluşan eski örnekler, sözler, cümleler ve beyitlerden etkilenmişti. Bu örnekler farklı bölgelere aitti ama bir araya geldiğinde bir dile ait olduğu görülmüyordu. Bunun da Urduçanın gelişiminde büyük bir katkısı olmuştu. Ancak, bütün bunlar aslında aynı dil yani eski Urduca'nın örnekleriydi. Gerçekte eski Urduçaya ait örneklerin tamamı çoğunlukla sufilerin melfuzatlarına (konuşmalarına) aittir. Dolayısıyla sadece günlük konuşma dilinde değil, yazı dilinde de Urduca'yı makbul ve yaygın kılmada sufilerin payı büyüktür. Urduca ilk eserler de sufiler tarafından yazılmıştır.

Urdu Dili'nde Âlimler de önemli çalışmaları olmuştur. Ahmed Han, Veliyyullah²¹ Ekolün âlimlerinden Şah Refiuddin'in²² (1163/1750 - 1233/1818) Kur'an tercümesine²³, Şah Abdulkadir²⁴'in tercümesinin akıcılığına, deyimlerin ve

²⁰ Ahmed, a.g.e., s. 376-377.

²¹ Veliyyullah, Hindistan'ın büyük velilerinden, tefsîr, hadîs, kelâm, tasavvuf ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimidir. Bütün ilimlerde söz sahibidir. Bazı ilimlerde ise, daha fazla müteahhasıs olan Şâh Veliyyullah-ı Dehlevî, Kur'ân-ı kerîmin kırâtı ve nüzûlü, tefsîr, hadîs, fıkıh, siyer, tasavvuf bilgileri gibi ilim dallarında pek kıymetli olan iki yüz civarında eser yazmıştır. Erdoğan, Mehmet: "Şah Veliyyullah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XXXVIII, 2010, s. 260-262.

²² Hindistanlı âlim Şah Refiuddin'in Babası Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'dir. Soyu Hz. Ömer'e dayanır. Arapça, Farsça ve Urduca eserler yazmıştır. Aruçi, Muhammed: "Refiuddin ed-Dihlevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XXXIV, 2007, s. 529-530.

²³ Refiuddin ed-Dihlevî'nin ilk eserlerinden olan "Tercüme-i Kur'an-ı Kerim", Urduca ilk Kur'an meallerindendir. 1222 (1807) senesinde yazılmıştır. Aruçi, a.g.m., s. 529-530.

dilin sağlamlığına bizzat işaret etmektedir. Ayrıca, (Baba-i Urdu / بابائے اردو) Urduca'nın efendisi olarak önemli bir âlim ve dilbilimci olan Mevlevî Abdülhak'a (1872-1961) kadarki bütün tarihçiler onların tercümelerindeki edebi ve ilmi güzelliği itiraf etmektedirler.

Bunlardan sonra “Mevlevî Abdülhak ve Şah İsmail Şehîd”in²⁵ (ö.1246/1831) dönemi gelmektedir. Bu her iki zat deyimlerle dolu Delhi Urduca'sıyla “*Takviyetu'l-İman*” eserini yazmıştır. Bu zatların ilmi ve dini çalışmaları, Devband²⁶ Ekolünün âlimlerine miras kalmıştır.²⁷ Mevlana Muhammed Kâsım Nanotavî, Hacı İmdadullah Muhacir Mekki ve Reşid Ahmed Gangohî gibi Devband'lı âlimler o dönemde, deyimlerle günlük konuşma dilinde, kolay ve anlaşılır bir Urduca ile çok fazla eser yazmışlardır. Urduca'da yetenekli âlim ve yazar olan Medresenin kurucularından olan Mevlana Muhammed Kâsım Nanotavî Muhammed kalam, akaid, fıkıh ve diğer konularda yirmi beşten fazla eser kaleme almıştır. Ondan sonraki öğrencileri de, geleneksel ilimler ile ilgili pek çok eser yazmıştır. Bu öğrenciler içerisinde en çok eseri olan Mevlana Muhammed Eşref Ali Thanevî²⁸ (1863-1943)'dir. Arapça, Farsça ve Urduca olarak bine yakın kitap tasnif etmiştir. Şeyhu'l-Hint Mahmudu'l-Hasan, Devband'ın meşhur öğrencisi ve rehberi olmakla kalmayıp, aynı zamanda ehli kalem biriydi. Onun Kur'an tercümesi Urdu Edebiyatı'nın şaheserlerindendir. Bunlara ilaveten, Enver Şah Keşmirî²⁹ (1875-1933), Allame Şebbir Ahmed Osmanî, Mevlana

²⁴ 1167 yılında Delhi'de doğan Şah Refiuddin'in kardeşi âlim ve mutasavvıf olan Şah Abdülkadir, Urduca'ya çevirdiği tefsiri ile tanınır. Mustafa Öz, “Dihlevî, Abdülkadir b. Ahmed”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), cilt: IX, 1994, s. 293.

²⁵ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin oğullarından Abdülganî'nin tek erkek çocuğu olan Şah Muhammed İsmâil b. Abdilganî b. Ahmed ed-Dihlevî, Hindistan'da Müslüman hâkimiyetinin kurulması çabalarına fiilen katılan âlimdir. Bazmee Ansari, “İsmâil Şehîd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXIII, 2001, s. 124.

²⁶ Devband (Deobandi) Ekolü; Hindistan, Pakistan, Afganistan ve Bengladeş merkezli dini diriliş hareketidir. İbrahim Aşlamacı, “Tarihsel Süreç İçerisinde Pakistan Medreseleri”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c: IV, sy: 1, Bahar 2013, s. 193.

²⁷ Seyyid Mehbûb Rızvî, “Tarih-i Daru'l-Ulum Devband”, Kutubhane-i Merkez-i İlim ve Edeb, Karaçi, 1976-1978, s. 95-97.

²⁸ Devband'da yetişen seçkin âlimlerden Ali Thanevî, Muzaffernagar bölgesi Thanabhun'da (U.P.) 1863'te doğmuştur. Mevlevî Muhammed Yakub Nanotavî ve Mevlevî Mahmudu'l-Hasan'ın öğrencisi olmuştur. Hacı İmdadullah Muhacir Mekki'den çok etkilenmiştir. Müslim League'i desteklemiştir. 1943'te vefat etmiştir. Bulgur: “Urdu Dilinin Menşei”, s. 176; Şeyh Muhammed İkrâm, “Mevc-i Kevser”, İdare-i Sekafet-i İslamiye, Lahor, 1990, s. 204–206.

²⁹ 1875'te Keşmir'de doğan Enver Şah Keşmirî, Mevlana Gulam Muhammed'den Farsça ve Arapça dersleri, 1889-1890'da Devband'a gelerek 4 yıl buradaki hocalardan ders aldı. Devband'dan mezun olunca, Reşid Ahmed Gangohî'den bir süre hadis dersleri aldı. Bundan sonra Delhi'ye giderek Medrese-i Emینیye'de bir süre ders verdi. Hac dönüşünden sonra Bara (Barah) Mevla Kasabası'nda

Bedr- Âlem Mirathî, Mevlana Seyyid Muhammed Miyan, Mevlana Menazir Ahsen Geylanî, Mevlana Hıfzurrahman³⁰, Mevlana Said Ahmed Ekberabadî, Mevlana Kari Muhammed Tayyib'in yazıları ilmi olmakla kalmayıp, beyan ve üslup açısından da zamanın edebi yazıları arasında sayılmaktadır. Mevlana Eşref Ali Thanevî, Mevlana Hüseyin Ahmed Medenî ve diğer pek çok Devbandlı âlim edebiyatçı olarak meşhur olmamışlarsa da ilmi, tarihi ve siyasi alanda yazdıkları eserlerin çoklukları ile meşhur olmuşlardır. Devband tarafından yayımlanan kitaplar daha ziyade Urduca olduğu için Urdu Dili de gün be gün gelişmiştir. Devband'lı âlimler çeşitli konularda beş binden fazla eseri Urduca, Farsça, Arapça ve İngilizce olarak yazmışlardır. Devband âlimlerinin eserleri Hint Yarımadası'na ilaveten Afganistan, Barma/Burma, Nepal, Seylun, Güney Afrika, İngiltere ve Amerika'ya da gitmektedir. Dini kitapların çokça basılması sebebiyle Devband, Hindistan'da en büyük dini kitaplar merkezi sayılmaktadır. Basılan kitaplar dünyanın dört bir tarafına ulaştığı için Urduca, uluslararası bir dil niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla âlimlerin bu alanda yapmış oldukları çalışmalar da sufilerinki kadar önemlidir.

Urdu dilinde Sind eyaletinin etkisi; Urdu dilinin Sind eyaletinde ortaya çıktığına dair görüşünü ileri süren Pakistanlı Seyyid Süleyman Nedvî (ö. 1953)'dir. Sind'in Emevîler'den Muhammed b. Kasım es-Sekafî komutasındaki Müslüman ordularının ele geçirmesiyle; Müslümanların konuştuğu Arapça ve Farsça'dan Sind'de konuşulan mahallî dile kelime ve gramer kurallarının girdiğini, konuşulan Sind dili oluşurken de diğer yandan Urdu dilinin temellerinin atıldığını iddia etmiştir.³¹

Urdu dilinin Dekken bölgesinde ortaya çıkışı, ileri sürülen bir başka görüştür. Bu görüşü öne süren Pakistanlı dilbilimci Nasîrüddin Hâşimî'dir. Hâşimî'ye göre, Asr-ı saâdet (Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde insanların mutlu olduğu zaman) döneminde Sind ele geçirilmeden önce Müslüman Araplar Hindistan'ın güneyine

Medrese-i Feyz-i Am'ı kurdu ve bir süre burada ders verdi. Daha sonra Devband'da hoca olarak görev yaptı. 1933'te vefat etti. Abd-ur-Raşîd Arşad: "Bis Bare Musalmân", Lahor, 1996, s. 370-399; Bulgur, "Urdu Dilinin Menşei", s. 390.

³⁰ Mevlana Hıfzurrahman, Sivharah'da (Becnor Bölgesi) dünyaya geldi. Eğitimini Arapça eğitim veren medreselerde aldı. Bağımsızlık hareketlerinde ön safta yer aldı. Aligarh Üniversitesi ve Camia Milliye Delhi gibi kurumlarda üyelik ve müdürlük yaptı. 1962'de vefat etti. Abd-ur-Raşîd Arşad, a.g.e., s. 910-914.

³¹ Toker, "Urduca", s. 170-172.

Dekken'e yerleşmişlerdir. Bu bölgeye Müslüman Araplar'ın yerleşmesiyle Arapçayla birlikte mahallî dillerin de karışmasıyla farklı bir dilin oluşmaya başladığını, daha sonraki dönemlerde Kuzey Hindistan'dan Müslümanların gelmesiyle edebî dil olan Farsçanın da karışımı ile Dekkenî Urduçasının ortaya çıktığını belirtmiştir.

Pakistanlı edebiyatçılardan Hâtır Gaznevî de Hindko adlı dilin Urduca'nın temelini oluşturduğunu öne sürmüştür. Çünkü Hindko dili, Afganistan'dan gelen Müslüman ordularının ilk geçiş ve karargâh noktası olması sebebiyle Pakistan'ın kuzeybatı sınır eyaletinde yaygın biçimde konuşuluyordu. Urdu dili, Hindistan alt kıtasında her din mensubu ve budun tarafından ortak dil olarak kabul görüyordu. Farklı dönemlerde bilim adamları ve dilbilimciler tarafından genellikle kendi ana dilleriyle bu dili telif etmek için başka teoriler üretmişler, bu da Urdu dilinin hangi dilden türediği ve gelişim süreci konusunu içinden çıkılması güç bir duruma getirmiştir.

Urdu (Urduca) ismi, dilin ortaya çıkmasından çok sonra verilmiştir. Çünkü bu dil oluşmadan evvel çeşitli isimlerle adlandırılmıştır: Bunlardan ilki ve en yaygını Hindi ve Hindvi'dir. Ayrıca Rîhte³², Urdu-i Mualla, Urdu-i Şah Cihânî, Hindustânî³³, Muriz, Langua Industani de denilmekteydi³⁴. Bunlar arasında Urduca'nın Dekken bölgesinde konuşulan Birc Bhaşa, Dravid, Sanskrit gibi dillerden ve Pencabi'den türediğini öne süren tezler mevcuttur.³⁵ Urduca köken olarak yüzyıllardır “Delhi,

³² Rîhte, Urduca-Hintçe kelimelerle birlikte Farsça kelimelerin çokça kullanıldığı bir kelimedir. Yazarlar edebî dil ile günlük konuşma dilini ayırmak için rihte kelimesini kullanmışlardır. Başlangıçta nazım için bu kelime kullanılırdı. Ram Babu Saksena, “A History of Urdu Literature”, London, 1940, s. 32.

³³ Müslümanların yarımadaya gelişinden önce ülkenin tek bir adı yoktu. Her eyaletin adı ayrı, her devletin adı ise başkentini adı ile meşhurdu. İranlılar, yarımadanın bir eyaletini ele geçirdiklerinde Arapçada Mehran olan bugün de Sindh Nehri denilen nehre Hindhu adını verdiler. Pehlevice ve Sanskritçe'de -s ve h- harfleri birbirlerinin yerine kullanılırdı. İranlılar, burayı Hindu diyerek çağırdıklarından dolayı ülkenin adı Hint olmuştur. Sindh'e ilaveten ülkenin diğer şehirlerini de bilen Araplar, Sindh'e Sindh demeye devam etmişlerdir. Bununla birlikte Hindistan'ın diğer şehirlerine Hint demişlerdir. Nihayet işte bu isim bütün dünyaya farklı şekillerde yayılmıştır. Hayber'den gelen kavimler ülkenin adını Hindu İsthan koymuşlardır. Dahası Hint kelimesini çok beğenen Araplar kendi eşlerine de bu ismi koymuşlardır. Seyyid Süleyman Nedvî, “Arab-u Hind ke Tallukat”, Urdu Academy Sindh, Karaçi, 1987, s. 36.

³⁴ Selim Fârânî, “Urdu Zeban or Us ki Talim”, Lahor, 1953, s. 69-71; Saksena: a.g.e., s. 31-32.

³⁵ Halil Toker, “Urdu Şiirine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Klasik Dönemin Sonuna Kadar)”, Şarkiyat Mecmuası, DergiPark Akademi, sy. 8, Ocak 1998, s. 285. [Kısaltılmış: Toker (Genel Bir Bakış)]

Meerut” civarında ve “Saur Senic Prakrit” ailesinden gelen Batı Hintçe (Prakrit) lehçesidir. Yaşayan bu Prakrit lehçesi dışarıdan gelen bazı dillerden etkilenmiş ve (Sanskrit ve Apabhramsa) bu unsurlar gelişerek yeni bir kalıbın ortaya çıkmasıyla “Urduca” temel biçimini almıştır.³⁶ Tarihte çeşitli isimlerle adlandırılmış olan Urdu kelimesini dil anlamında ise ilk kez “Muhammed Ata Hüseyin Han” (h. 1213) yılında yazdığı “Nev Tarz-ı Murassa” adlı eserinde kullanmıştır. Daha sonra aynı terim “Mir Amman”ın Bağ-u Bahar (h. 1217) adlı eserinde de geçer.³⁷

Hint musikisine mahsus bir terim olan ve daha sonra bir mısrasının yarısı Farsça yarısı Hindi, farklı dillerde söylenmiş mısralara şeklindeki nazım türü, “rihte” (rihtah) de bu dilin gelişim sürecinde aldığı adlardan biri olduğu belirtilmişti. Rihte kelime anlamı olarak “*karişık, birçok unsurdan yapılmış*” anlamına gelir ve hem Emir Hüsrev Dehlevi hem de Mirza Galib bu kelimedenden yararlanmışlardır.³⁸ Rihte, farklı birkaç dilin birleşimine işaret eder. Ekber Şah (1542-1605) döneminde ise, rihtenin Urdu karşılığında ilk kez kullanıldığı görülmüştür. Fakat bu kullanım şekli daha çok şiire mahsus bir ad olarak kalmıştır. Bu dile gelişim süreci kapsamında Pencap bölgesiyle bağlantılı kaldığı dönemlerde Pencabi, Gucerat’ta ve Guceratlı şairler tarafından kullanıldığında ise “Guceri” denilmiştir. İlk yaygın edebi şeklinin olduğu Dekken bölgesindeki lehçesi de Dekkeni’dir.

Avrupalılar, bölgeye geldikten sonra John Gilchrist’in de benimsediği³⁹ “*Hindustani (Lingua Industanica)*” kelimesini tercih etmişlerdi. Avrupalılar Urducaya daha önceleri de “Moors” adını vermişlerdi. Günümüz Hindistan’ın da ise, Urduca-Hintçe rekabeti dışında kalan bazı çevrelerde bu iki dilin herkes tarafından anlaşılan ve kabul gören ortak lehçesi Hindustani’yi ifade etmektedir.

XVII. yüzyılda Şah Cihan döneminde (1628/1658), saray ve çevresinin, hükümet görevlilerinin ikamet ettiği bölgeyi ifade eden ve ilk defa Urduca karşılığında kullanılan “Urdu-yi Mualla” birleşimi benimsenmiştir. Sonraki

³⁶ Saksena, a.g.e., s. 1.

³⁷ Asuman Belen Özcan, “Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği, Urdu Nesri”, Ankara, 2005, s. 23-24, [Kısaltılmış: Özcan Belen (Anlatı Geleneği)].

³⁸ Toker, “Urduca”, s. 170-172.

³⁹ Saksena, a.g.e., s. 11.

dönemlerde bu birleşimden “mualla” çıkarılmış ve yalnızca “Urdu” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimeyi ilk kez kullanan Urdu şairi ise Mushafî’dir.⁴⁰

Bu belirtilen sebeplerden ötürü Urdu Dilinin kısa zamanda edebiyat dili olgunluğuna ulaşması, içinde barındırdığı komşu dil ve kültürlerle kaynaşabilmesi sayesinde olmuştur.⁴¹ Bilhassa Mülüman sufilerin bildiri amaçlı kullandığı Urdu dilini, bazı hükümdarlar koruma altına almış ve bu dilde şiirler yazmışlardır. Arap, Fars, Türk ve Hindu kültürlerinin de karışımıyla bu dilde zengin bir edebiyat ortaya çıkmıştır.⁴²

Urdu edebiyatının ilk örnekleri, Şeyh Rahmetullah Gucerâtî’nin müridi Şeyh Bahâeddin Bâcin Burhânpûrî’nin (ö. 912/1506) şeyhinin Gucerât’ta kitap halinde düzenlendiği Haza’in-i Rahmetullah’taki şiirleridir. Bu şiir kitabının yedinci bölümünde, Urdu şiirinden örnekler verilmiştir. Ali Muhammed Ciyûgâmdehenî’nin müridi Ebu’l-Hasan b.Abdurrahman Kureyşî Ahmedi’nin Cevahir-i Esrarullah adlı eserinde derlenen şiirleriyle de, Gucerat’ta Urdu edebiyatı büyük bir üne kavuştu. Hint etkisinin azaldığı görülen Ciyûgâmdehenî’nin şiiri, Urdu edebiyatı üzerinde daha çok Fars etkisinin görülmeye başladığı dönemdir.

Urdu Edebiyatı’nın en parlak dönemlerinden biri II. Bahadır Şah dönemi olmuştur. Bu dönem Fars şiiri için parlak bir devreyi oluşturmuştur. Bunun sebebi ise, padişahın Farsçaya gösterdiği ilgiden çok, o dönemde her dönemde bir araya gelmesi mümkün olmayan birçok yetenekli şair ile Farsçaya ilgi duyan şahısların Delhi’de toplanmasıydı. II. Bahadır Şah da, Urduca şairleri olsalar dahi o dönem şairlerinin geleneği olan en azından birkaç Farsça şiir söyleme âdetini takip etmiş; Farsça şiirler kaleme almış ve hatta Sa’dî’yi Şirazi (ö. 691/1292)’nin meşhur eseri “*Gulistan*”a Farsça bir şerh yazmıştır; ancak daha çok Urduca şiirler söylemiş ve bu dile ilgi göstermiştir. Bu dönemde yetişen ve Farsça şiirler söyleyen şairler arasında Hindistan’daki en büyük Fars şair şüphesiz Mirza Asadullah Han Galib’dır. Galib, Fars şiirinin Hindistan’daki en büyük son temsilcisi olduğu kadar, İran’da terk

⁴⁰ Toker, “Urduca”, s. 170-172.

⁴¹ Celal Soydan, “Urdu Dilinde Akralık Terimleri ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, c: XLIII, sy: 1, Ankara, 2003, s. 44.

⁴² Toker, “Urduca”, s. 170,171.

edilmiş, ancak Hindistanlı şairler tarafından o döneme kadar varlığını sürdüren “*Sabk-i Hindi*”⁴³’nin de son büyük şairi olarak kabul edilmektedir.

Farsça, Urdu dili üzerindeki etkilerini tam anlamıyla sürdürürken, XV. yüzyılın sonundan itibaren Hindistan, Avrupalıların gelişlerine sahne olur. Ticaret amacıyla gelen bu ülkeler arasında Portekiz, İngiltere, Hollanda ve Fransa vardır. Bu ülkelerin dillerinden özellikle, Portekizce ve İngilizce, Urdu Dilini oldukça etkilemiş ve zengin bir kelime hazinesi bırakmışlardır⁴⁴. Farsça, Urdu Dili ve Edebiyatı’nın doğmasında ve gelişmesinde etkili olurken, İngilizce de Modern Urdu Edebiyatı’nın doğmasında etkili olmuştur. Bu nedenle İngiliz Dili ve Edebiyatının son dönem Urdu Edebiyatı üzerindeki etkisi ve önemi çok büyüktür.

Tam anlamıyla kesin bir yargı olmaması ile birlikte Urdu dilinde şiir söyleyen ilk şairin, Nûrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Avfî el-Hanefî’nin⁴⁵ (d. 567-572, 1171/1177 ö. 629/1232) “*Lübâbü’l-elbâb*” ve Emir Hüsrev Dehlevî (ö. 725/1325)’in “*Gurret’ul-Kemal*” adlı eserlerinde Hindi (Urduca) bir divanı bulunduğu söylenen belîğ ve etkileyici ifadeleriyle meşhur olan Fars edebiyatının önemli şairlerinden “*Mes’ud-i Sa’d-i Selman*” (ö. 515/1121) olduğu görüşü belirtilmektedir. Bu zaman içinde saraydan ve devlet adamlarından himaye görmeyen, fakat halk arasında tebliğ faaliyetlerini sürdüren ve halka ancak onların dilleriyle etki edebileceklerini bilen Müslüman mutasavvıf ve Hindu din önderleri vasıtasıyla gelişimini sürdüren Urduca’nın ilk şairleri de mutasavvıf ve Hindu din adamları arasından çıkmaya başlamıştır. Bu şairler arasında şüphesiz en önemli

⁴³ Edebiyatta Hint tarzı, Hint biçimi olan “*Sebk-i Hindi*”, Türk edebiyatında bir edebi akım olarak teşekkül etmiştir. Hindistan’da, Babürlü Hint-Türk hükümdarlarının saraylarında Farsça yazan ozanlar tarafından geliştirilmiştir. XVI-XVIII. yüzyıllarda Hindistan ve Hindistan dışında yaşayan, Hint felsefesi, edebi zevki, ve şiirinin etkisinde kalan şairlerin oluşturduğu şiir anlayışıdır. Ali Fuat Bilkan, “*Sebk-Hindi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXXVI, 2009, s.253-255.

⁴⁴ Saksena, a.g.e. s.40-42

⁴⁵ Avfî, İran edebiyatında ilk şuarâ tezkiresi olan *Lübâbü’l-elbâb*’ı (618-1221 yılında tamamlanan ve Farsça şiir yazan 300’e yakın şairin hayat hikâyesiyle seçme şiirlerini ihtiva eden bir tür antoloji niteliğindeki eser), Afganistan ve Kuzey Hindistan’da hüküm süren Gur Sultânı Şehâbeddin Muhammed’in memlûklerinden Melik Nâsırüddin Kabâce’nin veziri Aynülmülk Fahreddin Hüseyin’e ithaf etmiştir. İran Edebiyatında ilk şuarâ tezkiresi olan *Lübâbü’l-elbâb*’da, şiirin ve şairliğin mahiyetine dair bir önsözle başlayan eserde şiirle ilgilenen sultanlar, vezirler ve ileri gelen devlet ricâlî, âlimler ve imamlar hakkında bilgi verilmiş, daha sonra şairlerin hayatına ve şiirlerine geçilmiştir. Tahsin Yazıcı, “Avfî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: IV, 1991, s. 115.

şahsiyet kendisinin Hindi (Urduca) bir divanı olduğu belirtilen ve Halik-bari adlı Urduca eseri günümüze kadar gelebilmiş bulunan “Emir Hüsrev-i Dehlevi”dir. Delhi sultanlarından Gıyas-ud-din Balaban (1266-1287) zamanında, Urduca’nın ilk şairlerinden kabul edilen Emir Hüsrev Dehlevi ⁴⁶ (h. 653-725/M.1255-1325) eserlerinde, Mir Dard’ın “*Hab-u Hayal*” (h. 1153) mesnevisinde urdu dili “Hindi (Hindvi)” olarak kullanmıştır. Bu nedenle Emir Hüsrev, divanının girişinde Urduca şiirlerine “*Kalam-e Hindvi*”⁴⁷ demiştir.

Diğer şairlerden ise tam bir eser bulunamamıştır. Aynı zamanda Muhammed Tuğluk⁴⁸, un (1300-1351) saltanatı esnasında Farsça’nın konumu en azından şairlik açısından sarsılarak eski saygınlığını kaybetmeye ve yerini yavaş yavaş o güne dek Delhi halkının konuşma dili olarak kalan Urduca’ya bırakmaya başlamıştı. Güney Hindistan yani Deken’de yaptıkları fetihlerden sonra da Delhi halkını bu şehre nakletmiş ve sonunda bu bölgeye yayılması ile bölgede konuşulan Marathi, Telegu ve Kanarhi gibi mahalli dillerle Pencabi ve Khari Boli’nin beraberinde Delhi’de teşekkül etmiş eski Urduca’nın da karışmasıyla Urduca’nın “*Dekeni*” adı verilen şekli ortaya çıkmış ve “*Dekeni*”, edebi sahada yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

⁴⁶ Emir Hüsrev Dehlevi, Hindistan’da yaşamış Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıfıdır. Emir Hüsrev Türkçe, Arapça ve Farsça’nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi biliyordu. Yazıcı, Tahsin; Cemal Kurnaz, “Hamse”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XV, 1997, s. 499-500) kadar Fars edebiyatındaki bütün gelişmiş şiir türlerinde eser veren Emir Hüsrev, Hindistan’da o zamana kadar az kullanılan gazel türünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Tarihî olayları mesnevi tarzında kaleme alması onun en önemli özelliklerinden biridir. Bu eserlerden hareketle Delhi Sultanlığı’nın tarihi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Rıza Kurtuluş, “Emir Hüsrev-i Dihlevî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XI, 1995, s. 135-137.

⁴⁷ Selma Benli, “İlk Dönem Urdu Edebiyatına Genel Bakış”, sy: 13, Bahar, 2004, s. 92; Hamid Hasan Kâdri, “Destan-e Tarih-i Urdu”, Lahor, 1966, s. 200, [Kısaltılmış: Kâdri (Tarih-e Urdu)].

⁴⁸ Türk Delhi Sultanlığı (1206-1526 arasında Hindistan’da hüküm sürmüş Türk Devleti) Hükümdarı olan Muhammed bin Tuğluk, Gıyaseddin Tuğluk’un vefatı üzerine tahta çıkmış ve bu dönemde Delhi Sultanlığı hem altın çağını hem de gerileme dönemine girmişti. S. Haluk Kortel, “Tuğluklar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XLI, 2012, s. 333-336.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. URDU ŞİİRİNİN BAŞLANGICI

Ahmed Han'ın edebiyata yaptığı önemli katkılar, Kuzey Hindistan edebiyatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Modern eğitim, onun temel gücü haline gelmiştir. İdari güçten dolayı duyulan korkuya savaş açmış ve başarılı bir sonuç elde etmiştir. Urdu Dili ve Edebiyatı'nda, Ahmed Han tarafından Aligarh'ta başlatılan bağımsızlık hareketiyle ilerleme ve gelişme sağlanmıştır.

Ahmed Han ve kendisine çalışmalarında yardımcı olan arkadaşları, insanların tarih, din, eğitim, bilim, cumhuriyet, fikir özgürlüğü, mülki kanunlar, uluslararası durum ve düşünceler, dil ve edebiyat, meslek dalları, ziraat, içtimai ve iktisadi meseleler ve kadınların eğitimi gibi konularda fikir sunmuşlardır. Bunlar kültür düşüncesini yaygınlaştırırken, ilmi nesri de geliştirmiştir. Bu sebeple Aligarh Hareketi “*ilimlerin ihyası devri*” ile adlandırılmıştır.⁴⁹

Ahmed Han'ın arkadaşlarından Diptî Nezir Ahmed, roman türünün temelini atmış ve Nezir Ekber Abadi de halk şiirini canlandırmıştır. Azat ve Altaf Hüseyin Hâli yeni bir şiir anlayışının temelini atmışlar ve Batının etkisiyle Urdu edebiyatında modern nazmın başlamasını sağlamışlardır.⁵⁰

Urdu nesri XVIII. yüzyılda Hindistan'da kafiyeli nesir tarzında “*Sabras*”, “*DahMeclis*”, “*Nau Tarz-e Murassa*” adlı eserlere sahipti. Ancak bunların halk tarafından anlaşılması zordu. Kısa sürede nesir tarzı ticari bir kimliğe büründü. Bu kimlik kendini Kur'an tercümeleleri olarak gösterdi. Ayrıca “*Urdu Ahbar*” adlı gazetenin yayınlanması Urdu nesrine olan ilgiyi artırdı. “*Tahzibu'l-Ahlak*” dergisi, Urducada gazeteciliğin temelini atmakla kalmamış, sonraki yüzyılda görülen faaliyetler de bizzat Tahzibu'l-Ahlak sayesinde gerçekleşmiştir.⁵¹

“Tehzib'ul Ahlak dergisi yenilikçi düşünce tarzı, çağdaş eğitim-öğretim ve ileri medeniyetlerin seviyesine ulaşma gibi konularda Müslümanları bilinçlendirip

⁴⁹ Süreyya Hüseyin, “Sir Seyyid Ahmed Han or Un ka Ahd”, Educational Book House, Aligarh, 1993, s. 296.

⁵⁰ Asuman Özcan Belen, “Urdu Edebiyatında Düzyazının Evrimi”, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi sy: 27, 2001, s. 6.

⁵¹ Halik Ahmed Nizâmî, “Aligarh ki İlmi Hidmat”, Delhi, 1994, s. 13.

onlar arasında birlik ve beraberliği güçlendirmeyi amaçlıyordu. Urdu nesir ve şiiri taklitçilikten kurtarıp özgün çalışmaların verilmesine öncülük etmiştir.”⁵²

Ancak Urdu nesri, gerçek kimliğini Aligarh Hareketi ile göstermiştir. Urdu nesrinin gelişimini sağlayan Aligarh hareketinin eğitim programı, Hint milliyetçilik hareketini de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Urdu Dili ve Edebiyatının korunma ve geliştirilmesi mevzularının da görüşülmesi gerektiği anlaşılmıştır. Yazarlar ve edipler tarafından desteklenen derneklerde yer alan Maulvî Zakâullah ve Mevlana Altaf Hüseyin Halî gibi edip ve yazarlar, Ahmed Han’ın yolunu açtığı eğitim programına sadık kalarak çağdaş Müslüman kimliğinin öne çıkarılması için önemli çalışmalar yaptılar.⁵³

Bu dönemde edebiyatı etkileyen iki önemli olay gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Pencap’ın idari ve siyasi merkezi Lahor’da kurulan Encumen-i Pencaptı. Siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan tarihi bir öneme sahip, İngilizlerin çok önem verdikleri bir merkez olan Lahor, 1857 Ayaklanması ardından tüm Hindistan’a dağılan Delhili ve Lakhnovlu şair ve edipler için bir toplanma merkezi konumuna gelmiştir. Mevlana Huseyn Azad ve Altaf Huseyn Hâli gibi dönemin önde gelen şairlerinin yanı sıra Lahor’da tesis edilmeye başlanan modern eğitim kurumlarını yönetmek ve geliştirmek maksadıyla tanınmış İngiliz müsteşrikler şehre gelmekteydi. O günlerde yeni kurulmuş bulunan Lahor Government College’ın ilk dekanı Dr. W. G. Leitner ile Pencap Eğitim Bölümü direktörlerinden Binbaşı Fuller ve Dr. W.R.M. Holroyd, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarına yakın ilgi duymakta ve yerel dillerin gelişmesini arzulamaktaydılar. Bu iki şahsın çabaları ve zaten edebi ortamın uygunluğu sayesinde, Encumen-i Pencab adlı bir edebiyat cemiyeti kuruldu. Encumen’in müteaddit zamanlarda yapılan toplantılarında şiir, nesir ve diğer konularda yazılan makaleler okunuyor ve tartışmaya açılıyordu.⁵⁴

Encumen’i Pencab’ın 9 Nisan 1874’te yapılan toplantısında Mevlana Huseyn Azad okuduğu makalesinde Urduca şiirin içine düştüğü kötü durumu ve Urduca şiir

⁵² Aykut Kışmır, “Urdu Edebiyatında İlerici Edebiyat Akımı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 14.

⁵³ Hakan Kuyumcu, “Urducanın Gelişiminde Etkin Olan İlk Batılı Eğitim Kurumları ve Aligarh Hareketi”, Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sy: 20, Ankara, 2006, s. 138.

⁵⁴ Halil Toker, “Klasikten Modern Urduca Şiir”, İslami Edebiyat Dergisi, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2006, s. 23, [Kısaltılmış: Toker (Modern Urduca)].

de yapılması gereken ıslahatı açıkladı; Holyrod ise yeni bir tarzda sade, anlaşılması kolay ve belli bir konunun işlendiği şiirlerin yazılması hususunda İngilizce bir makale okudu.⁵⁵ İşte bu toplantı ile başlayan yeni tarzda şiir yazma çabaları Modern Urdu Edebiyatı'na doğru atılan ilk adım olarak kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında Azad ve Hâli Urdu Edebiyatının modern türde şiir yazmaya başlayan ilk şairleridir. Azad, yazdığı mesnevilerinde öznelliğe önem vererek akli gerçekçiliği ve ahlaki öğütleri ağır basan şiirler kaleme aldı.⁵⁶ Hâli'nin bu toplantılarda okuduğu şiirler ise, sade gerçekçilik ve etkili doğal betimlemeleri ile o güne kadar hiçbir şair tarafından yazılmamış türden şiilerdi. Onun “*Hubb-i Vatan*” (Vatan Sevgisi) adlı şiiri Urduçada daha sonraki dönemlere yayılarak devam edecek milliyetçi şiirin ilk örneği kabul edilir.

Aligarh akımı edebi, dini, bilimsel, tarihi, ahlaki, medeniyet, kültür, siyasi ve biyografi konularını eleştirel tarzda ele alan ve Hint Müslüman topluluğunun hayatını etkileyen çok yönlü bir akımdı. Bu akım sayesinde Hint alt kıtası Müslümanları Batı'nın çağdaş fikirleriyle tanıştı ve çağdaş döneme girip çağdaş tarzda düşünmeye başladılar. Urdu Edebiyatı'nın edebi varlığı arttı. Batı'nın etkisi altında sadece yeni türler edebiyatta değer kazandı (roman, biyografi, makale ve eleştiri yazarlığı). Bilimsel Tarihçilik tarzı da bu dönemde doğmuştur. Bu akım rasyonalizm ve idealizmi yaratmada başarılı olmuştur.

Edebiyatı etkileyen ikinci bir hareket de Hindistan Müslümanları arasında batılılaşma ve modernleşme hareketinin öncülüğünü yapan Sir Seyyid Ahmed Han'ın 1877'de kurduğu Aligarhdaki Anglo-Oriental College ve yayımladığı Tehzibu'l-Ahlak adlı dergisiydi. Onun yaymaya çalıştığı fikirler özellikle orta sınıftan olan gençler üzerinde etkili olmaya başlamıştı. Ahmed Han, edebiyatı ve özellikle şiiri, fikirlerini yaymak için bir aracı şeklinde mütalaa etmekteydi. 1876'da Ahmed Han'ın yoğun çalışmaları nedeniyle, Tehzibü'l Ahlak dergisinin periyodik yayını kesilmişti. Bu derginin etkisi hakkında Altaf Hüseyin Hâli şunları yazmıştır: “*Azar azar onun etkisi müslümanların sınırlı bir çevresinde hissedilmeye başlandı. Düşüşe geçen bu toplumda sayıları okuryazarları katlayan okur-yazar olmayan bu insanlar Tehzibül-*

⁵⁵ Sedid Enver, “Urdu Adab ki Tahrikin-İbtida-yi Urdu sey 1975 tak”, Karaçi, 1999, s. 366.

⁵⁶ Abdullah Sayyid, “Urdu Adab-1857 ta 1966”, Lahor, 1967, s. 60-61, [Kısaltılmış: Sayyid (Urdu Adab)].

Ahlak isminin nederen geldiğini bilemezlerdi. Dergi Mevleviler tarafından reddedildi, zira onu hem din için hem de kendi pozisyonları için tehlikeli görüyorlardı. Tehzibü'l Ahlakın üst sınıf üzerinde de fazla etkisi yoktu, esas etkisi orta derecedeki halk üzerineydi."⁵⁷

2. URDU EDEBİYATINDA ŞİİR EKOLLERİ

2.1. Delhi Ekolü

Delhi şehri yüzyıllar boyunca Hindistan'ın siyasi, ilmi ve edebi merkezi olmuş ve bu şehirde yüzlerce âlim, edib ve şair yetişmiştir. Siyasi otoritenin merkezi olması, tabii olarak Hindistan içinden ve dışından, özellikle Müslüman kavimlerden asker, âlim ve şairler başta olmak üzere birçok insanı bu şehre celb etmiş; yerli kültürle değişik kavimlerden insanların kültürlerinin karışımıyla, Delhi'de Hindistan'ın diğer şehirlerinden farklı homojen bir dil, edebiyat ve kültür meydana gelmiştir. Tabiatıyla da bu şehre mensup şairlerin Delhi ekolü veya Delhililik (Dahlaviyat) diyebileceğimiz kendilerine has düşünce yapısı, dil ve edebî zevkleri teşekkül etmiştir.⁵⁸ Çağımızın Pakistanlı meşhur edebiyat tarihçilerinden Husayn Ahtar "*Urdu Adab ki Muhtasartarîn Târih*" adlı eserinde Dahlaviyat terimine karşı çıkarak özetle: "*Dahlaviyat kelimesinin, Lakhnov Ekolü yani Lakhnoviyat kelimesini karşılamak amacıyla kullanıldığını, ancak dikkat edildiğinde Delhi'ye ait sayılan unsurların daha önceki Dekken şiirinde ve hatta günümüz Urdu şiirinde dahi bulunduğunu, Ğâlib, Mir ve Zavk gibi şâirlerin şiirlerinde bulunan unsurların sadece Dahlaviyat olarak açıklanamayacağını ve Dahlaviyat'ın gerçek anlamda Lakhnov Ekolü gibi bir ekol olmadığını*" belirtmiştir.⁵⁹ Husayn Ahtar'ın Delhi Ekolü'ndeki unsurların daha önceki ve daha sonraki Urdu şiirinde de görülebileceği hususundaki görüşünde doğruluk payı bulunmasına rağmen, bir ekolün veya bir dönem şairlerinin diğer dönem veya ekollerin etkisi altında kalmasının

⁵⁷ Şaban Ali Düzgün, "Sir Seyyid Ahmed Han ve Entellektüel Modernizmi", 1997, Ankara, s. 132-133.

⁵⁸ Toker, "Genel Bir Bakış", s. 285-305.

⁵⁹ Toker, "Genel Bir Bakış", s. 291; Ahtar, Selim: "Urdu Edeb ki Muhtasir Teriyin Tarih", Sang-e Meel Publications, Lahor, 1985, s. 167-168, [Kısaltılmış: Ahtar (Muhtasir Teriyin)].

kaçınılmazlığını göz önüne alırsak, Delhi şehrine mensub şâirlerin dili kullanışları ile konu ve mazmunları işleyişleri açısından diğerlerinden farklı olduğu da muhakkaktır.⁶⁰

Delhi'deki Urdu şiiri veya Delhi Ekolü, Vali Dakani mahlasıyla bilinen Delhi ekolü meşhur klasik Urduca şairi Wali Mohammad Wali'nin (Wali Gujarati ve Wali Aurangabadi (1667/31 Ekim 1707) Delhi'ye gelişinden önce ve sonra olarak farklı dönemlere ayrılır:

2.1.1. Vali Dakani'nin Delhi'ye Gelmesinden Önce

Urdu Şiiri Kuzey Hindistan'da ortaya çıkmıştı. Ama Delhi'deki Hint-Türk İmparatorlarının resmî dil olarak Farsça'yı kullanmaları nedeniyle Vali Dakani'nin Delhi'ye gelmesinden önce de Urdu şiiri bu şehirde fazla ilgi görememişti. Bu dönem şâirleri şiirlerini, istedikleri gibi ifade edemediklerini düşünmüşler ve bu yüzden şiirlerini Urduca yerine, Farsça olarak yazmışlardır. Urduca sadece birkaç beyit ve gazel söylemişlerdir.

Bu dönemde fazla şair yetişmediği için Farsça üstadlarının (Sa'di, Jami ve Khaqani) Farsça ve Hintçe yazıp yorumladıkları şiir ve gazellerde kullandıkları kelime ve terkipler yinelenerek şiir ve gazeller yazılıyordu. Hezel ve hicvin şiirlerde çokça işlendiği Vali Dakani öncesi dönemde yetişen en önemli hezel şâiri, son derece cesur, alaycı bir insan olan ve hatalı gördüğü her şeyi çekinmeden eleştiren Ca'far Zattoli (ö.1125/1713) idi. Zattoli dışında Mirza Mu'izz Fıtrat Musâvi Hân (ö.1100/689), Mirzâ Bidil (ö.1133-1721) ve Hvâca 'Ataullah 'Ata (ö.1135/1723) gibi Fars şâirleri de bu dönemde Urduca şiir söyleyen en önemli şâirler arasında bulunmaktadır.⁶¹

⁶⁰ Toker, "Genel Bir Bakış", s. 285-305.

⁶¹ Toker, "Genel Bir Bakış", s. 292.

2.1.2. Vali Dakani'nin Delhi'ye Gelmesinden Sonra

Maharashtra eyaletinin önemli bir kasabası olan Aurangabad'da doğan Dakani, Urdu dilinde kafiye kalıbını tanımlamak için en az bir defa son harfi kullandığı bütün alfabenin olduğu gazelleri derleyip divan haline getiren ilk şairdir.

Önce Vali Dakani'nin divanının ve daha sonra kendisinin Delhi'ye gelmesi, Kuzey Hindistan'da Urdu şiirinin yaygınlaşması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Onun sade, duygusal ve ahenkli şiirleri Delhi'deki Farsça seven şairleri harekete geçirdi. Dakani, farklı biçimlerde (mesnevi, kaside, mukammas ve rubai) dörtlükler yazsa da onun uzmanlık alanı gazellerdi. 3,225 beyitten (اشعار - ashaar) oluşan 473 gazel kaleme almıştır. Bu gazellerin konusu genellikle hem mistik hem dünyevi olmuştur. Dakani şiirsel bir araç olarak anadilin zenginliğini ve güzelliğini açığa çıkarmıştır. Hintçe ve Farsça kelimeleri kaynaştıran modern şiir dilinin mimari olarak isimlendirilmiştir.

Vali Dakani'nin gelişinden önce de Dekken şâirlerinin kaleme aldığı bazı şiirler Delhi'ye ulaşmış olmakla birlikte, Dekenî şâirlerinin dil ve edebî zevklerinin Delhili şâirlerden farklı olması sebebiyle fazla itibar görmemişti. Ancak Avrang-zîb 'Âlam-gir'in şehzâdeliğinden itibaren Dekken'deki Evrengâbâd şehrini kendi başkenti haline getirmesi ve tahta geçtikten sonra da bu durumun devam etmesi sebebiyle Kuzey Hindistan'dan yüzlerce insan bu şehre akın etmiş ve buradan da Dekken'in diğer bölgelerine yayılmışlardı. Bu durum Dekken'in kültürel ve sosyal hayatında olduğu kadar dil ve edebiyatında da değişikliklere sebep olmuş ve Dekken'in kuzeyden kopuk, soyutlanmış hâli de sona ermişti. Böylelikle Delhi ve Dekken şairlerinin üslûplarının karışması sonucu meydana gelen ve her iki bölgenin de kelime ve deyimlerini ihtiva eden bu yeni latif ve akıcı dille Vali Dakani ve arkadaşları şiirler kaleme almaya başlamışlardı. Bu yüzden Vali'nin şiirlerinin Delhi'ye ulaşmasından sonra, onun şiirlerini okuyanlar, Vali'nin şiirlerinde kullandığı dilin kendileri için alışılmamış ve garip bir dil olmadığını ve bu dille de yüce fikirlerin fasih ve belîğ bir biçimde işlenebileceğini görmüşler; böylece kısa zamanda Vali'nin şiirleri bütün Delhi'de yayılmıştı. Diğer şâirler de Vali gibi Urduca bir divâna sahip olma hevesine kapılmışlar ve bu dille şiir yazan birçok yeni şâir yetişmişti. Urduca şiirinin gelişmesini, Vali'nin divânının Delhi'ye gelmesi

kadar Muhammad Şâh (1719-1748) döneminde Farsça bilen kişilerin ve dolayısıyla Fars şiirine olan ilginin azalması da etkilemiştir. Böylelikle Delhi Ekolü'nün gerçek anlamda birinci devresi sayılabilecek olan İhâm söyleyen şâir (İhâm-gû)ler dönemi başlamıştır.⁶²

2.1.2.1. I. Dönem (İhâmcı Şâirler Dönemi)

Delhi'de Urdu Şiiri yaygınlaştıktan sonra, Urduca Şiir söylemeye yönelen şâirlerin İhâm Sanatını⁶³ şiirlerinde sıkça kullanmaları nedeniyle bu dönem şâirlerine İhâmcı Şairler adı verilmektedir. İlk örnekleri Vali'nin divânında da görülen ve güç bir sanat olan İhâm, Fars şâirleri arasında yaygın bir biçimde kullanılması sebebiyle veya Hintçe'deki dohralar vasıtasıyla Urduca'da kullanılmaya başlandığı söylenmektedir. Bu sanat, dönemin aslen Fars şâiri olup daha sonra Urduca yazmaya başlayan şâirleri arasında yayılmış; İhâm sanatını kullanmak şâirliğin ve yeteneğin göstergesi haline gelmişti. Bu dönem şâirlerinin şiirleri saf ve akıcıdır. Şiirlerde, tasavvûf, ahlak, hamriyât, rindâneye ilişkin unsurlar ve aşkla ilgili konular işlenmektedir. Hintçe ve Dekenî kelimeler çoğunluktadır; ancak Farsça, Arapça kelimelerin arttığı da görülmektedir. İhâmın fazla kullanılması mazmunların gerektiği gibi aktarılmasını engellemektedir. Dönemin en fazla rağbet gören edebî türü gazeldir. Dönemin İhâmcı şâirleri arasında Kızılbaş Hân Umîd (ö. 1159/1746), Ancâm (ö. 1159/1746), Sirâc al-Dîn 'Ali Hân Ârzü (ö. 1756), Şâh Hatim, Şâh Mubârak Âbrü (ö. 1146/1733), Muhammad Şâkir Naci (ö. 1160/1747), Şaraf al-Dîn Mazmun (ö. 1147/1734-35), Mir Muhammad Saccâd (ö. 1188-1196/1775-1782), Abd al-Vahâb Yakrü (ö. 1165/1752'den önce), Mustafa Hân Yakrang, Ahsanullah, Şâh Valiyullah İştîyak (ö. 1176/1763), Pâkbâz (ö. 1192/1779), Payâm (ö. 1157/1745), Bî-rang (Hamrang) (ö. 1165/1752), Muhammad'Ali Haşmat (ö. 1161/1748), Mir Haydar al-Dîn Hân Kâmil (ö. 1164/1751), İnşân (ö. 1158/1745),

⁶² Toker, “Genel Bir Bakış”, s. 293.

⁶³ İki ya da ikiden artık anlamı olan bir sözcüğü bir dize ya da beyit içinde bütün anlamlarını kastederek kullanmak. Cem Dilçin, “Örneklerle Türk Şiir Bilgisi”, 8. Baskı, 2005, s. 421-422.

Karâmullah Hân Dard (ö.1173/1760), Ca'far'Ali Hân Zakı gibi şairler bulunmaktadır.⁶⁴

Dönemin sonlarında İhâma karşı Mazhar Cân-i Cânân (ö. 1195/1781)'ın başını çektiği bir hareket başlamış ve İhâm öylesine eleştirilmiştir ki Şâh Hâtim gibi büyük bir İhâm şâiri bile bu tarzı bırakarak divânındaki bu şiirleri çıkarmıştır ve Delhi Ekolü'nün birinci dönemi böylece sona ermiştir.⁶⁵

2.1.2.2. II. Dönem

Mazhar Cân-i Cânân, Mir Taki Mir⁶⁶ (d. 1733 - ö. 1225/1810), Mirza Rafi' Savdâ (ö. 1195/1781), Hvâca Mîr Dard (ö. 1199/1785) gibi şâirlerin yetiştiği, Urdu şiirinin ve özellikle Urduca gazelin altın devri olarak kabul edilen bir dönemdir. Bu dönem şâirleri gerek dil, gerek mazmun ve gerekse edebî türler açısından Urdu şiirini geliştirerek yüksek bir seviyeye ulaştırmışlardır. Kelime oyunlarından fazla hoşlanmayan, Mazhar Cân-i Cânân, Yakın (ö. 1169), Mirzâ Savdâ, Mir Taki Mir, Mîr Dard v.s. şâirlerin öncülük ettiği “*Tâza-güyl*” hareketi başladığında, kısa sürede Urduca şiirler kaleme alan şâirler artmış ve tertib edilen Urduca divânların sayısı fazlalaşmıştır. Delhi'de biraraya gelen Farsça olarak karşılıklı şiir söyleyenlerin yanı sıra Rihte (Urduca) için de karşılıklı şiir okumaları yapılmaya başlamıştı. Bu dönemde eski Hindi ve Dekenî dili terk edilmiştir. Farsça ve Arapça'nın tesiri altında kalan Urduca, eskiye göre daha revaçta olmaya başlamıştır. Özellikle Mir Taki Mir ve diğer önde gelen şâirlerin çabaları neticesinde Farsça fiil, edat, ıstılâh ve hatta atasözü ve deyimlerden Urduca'ya tercümeler yapılarak dil geliştirilmiş; daha önceki dönemde yaygın olan Hindi ve Dekenî dilinin kulağa hoş gelmeyen kaba kelimeleri dilden ayıklanmıştır.

⁶⁴ Toker, “Genel Bir Bakış”, s. 294; Malik Hasan Ahtar, “Urdu Şâirî men İhâm-güyl ki Tahrik”, Gucranvâlâ, 1992, s. 254-270.

⁶⁵ Toker, “Genel Bir Bakış”, s.294.

⁶⁶ 1722 yılında Agra'da doğan Mir, çocukluğunu doğduğu şehirde geçirdikten sonra 1733 yılında Delhi'ye gelir ve 1782 yılına kadar Delhi'de İtimad-ul-Daula II, Javed Han, Raja Nagar Mahal, İmad-ul-Mulk, Raja Jugal Kishore ve Raja Nagar Mal gibi zengin ve nüfuzlu kişilerin hizmetinde çalışır. 1782'de Lakhnov'a taşınır ve 1810 yılında hayata gözlerini yumar. Aykut Kişmir, “Urdu Edebiyatında Mir Taki Mir'in Önemi” Araştırma Makalesi, Şarkiyat Mecmuası, DergiPark Akademi, Nisan 2017, s. 59.

Dilde olduğu gibi edebî tür, konu ve mazmun açısından da Farsça'yı taklit etme fazlalaşmış, gazel yanında kaside, mesnevi ve mersiyeye yönelen şâirlerde olmuştur.

Bu dönem şâirlerinden Mir Taki Mir'in Delhi'de yaşanan XVIII. yüzyıldaki kargaşa, ekonomik kriz ve iç savaş sonrasında, derunî hisleri ve perişân durumu şiirlerine yansımış ve özellikle aşk ve muhabbet konularında son derece güzel şiirler yazmıştır. Bazı şairler, yaşanan bu zorlu süreçlerden sonra aşk konulu şiirlerde saygı ve edebînin azaldığını, Delhi şehrini konu eden şiirlerde nezaket ve naif anlatımın nadiren görüldüğünü dile getirmişlerdir. Fakat Mir'in gazellerinde bu söylenenlerin tam aksine ahlaki yozlaşmanın olmadığı görülür. Çünkü Mir, XVIII. yüzyılın tüm yenilgi ve yorgunluğunu içinde hissetmiş ve Delhi'de yaşananlara tanık olduktan sonra gazellerini insanın yücelik ve izzetinin iyileşmesi için yazmıştır. Şair, eski gelenekler ve insani değerlere uygun şekilde duygularını ifade etmeye devam etmiştir. Delhi'de yaşanan olaylardan sonra, bir şiir toplantısında Lakhnovlu şairlere şu gazeli okumuştur:

Doğu halkı⁶⁷ nereden geldiğimi neden
sorarsınız?

Üstümüze başımıza bakıp fakirliğimizle
dalga geçersiniz

Delhi, bu dünya üzerinde benzersiz bir
şehirdi.

Bir zamanlar seçkin insanların
meskeniydi.

Felek yağmaladı onu viran etti.

İşte biz o yıkık şehre aidiz.

کیا بود و باش پوچھو ہو پورب کے
سا کنو

ہم کو غریب جان کر ہنس ہنس
پکار کے

دلی جو ایک شہر تھا عالم میں
انتخاب

رہتے تھے منتخب ہی جہاں روزگار
کے

اس کو فلک نے لوٹ کے ویران کردیا
ہم رہنے والے ہیں اسی اجڑے دیار کے

⁶⁷ Lakhnov Şehri, Delhi'nin Doğusu'nda yer aldığı için Lakhnov halkından bahsedilmektedir. Kişmir, a.g.m., s. 63.

Mir, gazellerinde acı ve mutluluğu anlatırken yüksek insani değerler ve medeniyet arayışındadır. Bu durum Mir'in gazellerinde tartışmaya açık olmayan bir gerçektir ve bu gerçek Urdu gazeline Mir tarafından kazandırılmıştır.⁶⁸

2.1.2.3. III. Dönem

Bu dönem II. dönemin devamı niteliğindedir. Bir önceki dönemde de şâirlik yapmakta olan ve bu dönemde olgunlaşan şâirler dil ve konulara çeşitli yenilikler getirmişler.

Şiirlerde kullanılan günlük konuşmaların sadeliği, Farsça'dan alınan kafiye ve aruzdaki vezin takımlarından her birinin Urduca'ya iyice yerleşmesi, kelime ve terkiplerin düzenli bir biçimde kullanılması dikkate değerdir.⁶⁹

2.1.2.4. IV. Dönem (II. Bahadır Şâh Dönemi)

Bu dönem, Delhi'de II. Bahâdır Şâh Zafar (1837-1857), Şayh Muhammad İbrâhim Zavk (ö. 1271/1854), Mümin Hân Mu'min (ö. 1267/1851) ve Mirzâ Asadullah Hân Ğâlib (ö. 1285/1869); Lakhnov'da ise Şayh İmâm Bahş Nâsih (ö. 1253/1838) ve Hvaca Haydar Âtaş (ö. 1263/1847) gibi büyük şâirlerin eser verdikleri, Urdu edebiyatı için çok önemli bir dönemdir.

Bu dönemde Delhili şâirler arasında şiirde iki üslup yaygınlaşmıştı. İlki, insanın, manevî dünyası, aşk yüceliğinin ve sevgiliye karşı sadâkat ile tâsâvvûfî konuların öne çıktığı yani “*Dahiliyat*”ın ağır bastığı bir üslup; diğeri ise insanın haricî dünyası, sevgilinin dış görünüşüyle ona karşı duyulan cinsî arzuların ve çevresinde gelişen hadiselerin bahsedildiği ve Lakhnov'un da etkisinin görüldüğü yani “*Hariciyat*”ın ağır bastığı üsluptur.

Klasik Urdu şiirinin son büyük üstadlarının bir araya geldiği bu dönemde, Delhi'nin ikinci ve üçüncü dönemlerine ait olan “*Dahlaviyat*”, Lakhnov Ekolü'nün etkisi altına girmişti. Ancak Delhili şâirler, Lakhnov Ekolünü taklit etmemişlerdir. Aşk, maşuk ve ona duyulan arzu ve istek beyan ederlerken, Lakhnov Ekolü'nde görüldüğü gibi, ahlak sınırlarını aşmamışlardır. İngiliz bilim ve kültürünün Hindistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Delhi'de de bu dönemde etkisini

⁶⁸ Kışmir, a.g.m., s. 59-60.

⁶⁹ Toker, “Genel Bir Bakış”, s.296-297.

göstermesi ve yüzyıllardır devam eden klasik İslâm ve Fars kültürünün etkisinin azalmaya başlamasıyla, gerçek aşk ve tasavvûfâ yöneliş ortadan kalkmıştı.⁷⁰

2.1.2.5. V. Dönem

Delhi Klasik Urdu şiirinin son halkasını oluşturan ve Mirza Gâlib, Mu'min Hân Mu'min ve İbrâhim Zavk'in talebelerinin şiir sahasında kendilerini gösterdikleri için IV. dönemin devamı sayılabilecek bir dönemdir. Bu dönem şâirlerinin çoğu Delhi'de, II. Bahâdır Şâh Zafar'ın saltanat yıllarında şairliğe başlamış olmalarına rağmen, asıl şöhretlerine daha sonraki dönemlerde kavuşmuşlardır.

Bu dönem şiirlerinde Delhi'nin manevî tarzı tamamen kaybolmuş ve Dâhlaviyat'ten geriye sadece dil kalmıştı. Dönemin en meşhur şâiri Dâğ Dahlavi, Delhi'nin dilini, akıcı ve latif bir biçimde şiirlerinde kullanmış; tabiatındaki şuhluk ve renklilik onun şiirlerine canlılık getirmiş; has bir tarzın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bir önceki dönemde biri manevî, diğeri haricî unsurlara ve dilin saflığına önem veren iki gruptan, V. dönemde sadece dilin saflığına önem veren ikinci grup kalmıştır. “*Dahiliyat*” tamamiyle ortadan kalkmıştır.

Delhi'deki saltanatın sona ermesi, bu döneme kadar Fars şiirinden alınan tasavvûf, hakikî ve mecazî aşk, teşbih, istiare ve diğere edebî sanatların kullanımı bu dönemde klasik Urdu şiirinin manevî yönlerini azaltmıştı.

1857 Ayaklanması'ndan bir müddet sonra etkisini kaybetmeye başlamış bulunan Klasik Urdu şiirinin yerini, yine IV. dönemin üstadlarının denetiminde yetişen talebelerin arasından çıkan şâirlerin başlattığı Modern Urdu Şiiri almaya başlamıştır. Siyasî ve içtimaî konular ile Hindistan'ın içine düştüğü kötü durumun sebep ve sonuçlarının ele alındığı Modern Urdu şiirinin ilk temsilcileri arasında, Sir Seyyid Ahmad Hân (1315/1898)'ın tavsiyesiyle, Hint Müslümanlarının içine düştükleri kötü durum ve sebeplerinden bahseden ve “*Musaddas-i Hâli*” adıyla meşhur “*Madd ü Cazr-i İslâm*” adlı eserini kaleme alan ve Gâlib'in talebelerinden olan Mavlânâ Altâf Husayn Hâli (1332/1914), gibi şâirler bulunmaktadır.⁷¹

⁷⁰ Toker, “Genel Bir Bakış”, s. 297-300.

⁷¹ Toker, “Genel Bir Bakış”, s. 300-302.

2.2. Lakhnov Ekolü

Lakhnov Ekolünün temelini atılmasında Delhi'den gelen şâirlerin büyük etkisi vardır ve Delhi'den gelen ilk büyük şâirler Ârzü, Mir Taki Mir ve Mirzâ Savdâ Lakhnov'a geldiklerinde şöhretlerinin en yüksek noktasında olduklarından dolayı bu şehrin hayatından ve şiir tarzından etkilenmemişler ve Delhi'de edindikleri üslûb özelliklerini devam ettirmişlerdi. Bu sebepten bu ve bunlar gibi bazı diğer şâirlerin, Delhi'de şiire olan ilginin artmasında ve yayılmasında etkileri bulunmasına rağmen, Lakhnov Ekolü içerisinde mütalaa etmek mümkün değildir. Ancak bu şâirler dışında kalan Delhili şâirler, Lakhnov'un zevk ve eğlenceyle dolu rahat hayatına kendilerini kısa sürede adapte etmişler, doğdukları veya şâirliğe başladıkları şehir Delhi olmakla birlikte, düşünce tarzları, hayat görüşleri ve yaşayış biçimleri açısından Lakhnovlu olmuşlardır.

Lakhnov Ekolü; Daha öncede belirttiğimiz gibi Lakhnov'a gelen Delhili şâirler, kısa sürede kendilerini kaptırdıkları zevk ve eğlence ortamında, kendi şahsiyetlerinden ve şairliklerinden fedakârlıkta bulunmuşlardı. Manevî unsurların kaybolması ve sadelik yerine tasannu ve tekellüfün tercih edilmesi nedeniyle de, şiirlerde, edebî, özellikle lafzî sanatlar fazla kullanılmaya başlanmıştır.

Lakhnov'da zâhire önem veren ve sathîleşen gazel, kaside, mesnevî, mersiye ve özellikle “Vasuht” ve yine Lakhnov'a has bir tarz olan ve ibtizâlin bir ürünü olarak kabul edilen “*Riht*”, yaygın edebî türlerdendir.⁷²

3. URDU ŞİİRİNİN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

Urdu dilinin kökeninin neye dayandığı tam olarak bilinmediği gibi Urdu dilinde şiir yazan ilk şairin de kim olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bazı eski kaynaklara dayanarak urdu dilinde şiir söyleyen ilk şairin “Avfi'nin (ö. 630/1232-33'ten sonra)” “Lubab al-Albab” ve “Amir Husrav'in (ö. 725/1325)” “Gurra al-Kamal” adlı eserlerinde Hindi (Urduca) bir divanı bulunduğu belirtilmiştir.

⁷² Toker, “Genel Bir Bakış”, s. 302-305.

Urdu dilinde şiir yazarlar genellikle mutasavvıflar ve Hindu din adamlarıdır. Bu şairler arasında en önemli şahsiyet kendisinin Hindi (Urduca) bir divanı olduğunu belirten ve “Halik-Bari” adlı Urduca eseri günümüze kadar gelebilmiş olan Amir Husrav-i Dahlavi’dir.

Bu dönemde Urdu dili ile şiir yazdığı söylenen mutasavvıf şairlerden bazıları şunlardır: Hvâca Farîd al-Din Mas'ûd Şakar-ganc (ö. 664/1265), Şayh Şaraf al-Dîn Bü 'Alî Kalandar (ö. 723/1323), Hvâca Banda-navâz (ö. 825/1422), Şâh Mîrâncî Şams al-'Uşşâk (ö. 902/1496), Sayyîd Muhammad Cunpûri (ö. 910/1504), Şayh 'Abd al-Kuddûs Kanbûhi (ö. 912/1506), Şayh Burhan al-Dîn Canım (ö. 990/1582), Şayh Hüb Muhammad Çiştî (ö. 920/1614) v.d. Yine Kabir Dâs (ö. 924/1518) ve Gürü Nânak (ö. 945/1538), Urduca şiirleri bulunduğu zikredilen Hindu din önderi ve şâirleridir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. URDU NESRİ

Urdu nesir tarihinin VIII. yüzyılda ilk örneklerinin olduğuna dair görüşler vardır. Bu örnekler Sufilerin ve bazı din âlimlerinin tezkirelerini, sözlerini, özdeyişlerini içeren risalelerdir.⁷³ Onlar dini vaazlarında, manevi söyleşilerinde ahlaki öğretilerini Hindistan’da duyurmak için Dekkeniyi kullanmışlardır ve bu risaleler genellikle tercüme eserleriyle dini karakterlerden meydana gelmiştir.

Şeyh Ainuddin Genc’ul İslam’ın dini sorumluluklarını ve sorunlarını ele alıp yazdığı kitapları⁷⁴, Seyyid Muhammed Banda’nın eserleri, Navâz Gesû Drâz’ın “*Mirâc’ul Aşîkîn*” eseri her ne kadar tam anlamıyla edebi sayılmasa da Dekkeni dilinin tarihteki sürecini incelerken bilgi kaynağı olmuştur.⁷⁵ Urducaya Arapça ve Farsçadan birçok dini kitabın tercüme edilmesi Urdu dilinin Arapça ve Farsçanın etkisiyle geliştiğini gösterir. Dini akımların çoğu kendi inançlarını, örf ve adetlerini, ahlaki değerlerini Urduca yayınlamışlardır.⁷⁶

Urduca, Dekkeni zamanında nesir tarzında az sayıda esere sahipti. Dekkeni nesri; dini, mistik veya eğitici yazılardan oluşuyordu. Fakat yine de birkaç destan yazılmış ve bunlardan en dikkate değer olan eser ise Molla Vachi⁷⁷ (1510-1687) tarafından yazılan *Sabras*’tır.⁷⁸ *Sabras*, Urdu nesir edebiyatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Urdu nesri artık dini yazılarından bir adım ilerleyerek hikâye yazıcılığının temellerini atmıştır. Bu eser süslü nesir tarzının başyapıtı olmuştur. Vachi, uzun uzun anlatmaya ve ayrıntılara inmeye meyillidir. Kafiye yapıları çok

⁷³ Saksena, a.g.e., s. 239.

⁷⁴ Saksena, a.g.e., s. 240.

⁷⁵ Kumar Chatterji Suniti, “Languages and Literature in Modern India”, Bengal Publishers, Kalküta, 1963, s. 143.

⁷⁶ M. Nazir Gill, “Development of Urdu Language and Literature Under The Shadow of The British in India”, Xlibris Corporation, Amerika, 2013, s. 14.

⁷⁷ Molla Vachi, Kutup Şahi Sultanlığı döneminde (1510-1687) önemli şairler arasında yer alır. Hem yazar hem de şair olan Vachi, Şiirdeki ününü “Kutb-o-Muştarî” adlı mesnevisine ve nesirdeki ününü de “Sabras” adlı eseriyle kazanmıştır. “Sabras”ın diğer adı “Kissah-e Husn-o-Dil”dir. Bu eser, konu olarak o döneme kadar yazılmış olan dini ya da tasavvufi konuların dışına çıkmasından dolayı önemteşkil etmektedir. Selma Benli, “İlk Dönem Urdu Edebiyatına Genel Bakış”, sy: 13, Bahar, 2004, s. 95-96.

⁷⁸ Datta Amaresh, “Encyclopaedia of Indian Literature”, Sahitya Akademi, cilt: I, Delhi, 1988, s. 893.

kullanmıştır. Bunların dışında konuların arasına uzun denemeler de eklemiştir. Tasavvufun temel kavramlarını destan tarzında edebi olarak ortaya koymuştur.⁷⁹

Sabras'tan sonra da bazı hikâye derlemeleri ve destanlar yazılmıştır fakat bu yazılan eserlerin üslubunun yetersizliği ve edebi değerlerinin olmamasına karşın yine de Urdu nesrinin gelişimine göz atmak için önemli sayılırlar. Mesela *Destân-i Emir Hamza*, *Tûtînâme*, *Kıssa Bandegân-i Âlî*, *Invâr Seheyli* en önemli eserler arasında yer alır. Bu eserlerin hepsi Dekkeni ve Urduca'nın karışımıyla yazılmıştır.⁸⁰

Urdu nesrinin ilk örneği Fazli tarafından yazılan “*Dah Maclis*”tir. Molla Hüseyin Nazir'in Farsça eseri “*Ravzât'ul Şehîd*” adlı eserinin tercümesidir. “Kerbela”da Hz. Hüseyin ve ashabının şehit edilmesi anlatılmıştır. Üslubu ağırlıkla Farsça ve Arapçanın etkilerini taşısa da dil olarak Urduca'nın örneklerini içeriyordu. Eser “*Karbal Kathâ*” olarak da bilinir. El yazmasının bir kopyası Almanya'da bir kütüphanede ortaya çıkmıştır. Modern tarzda düzenlenerek bundan çoğaltılarak basılmıştır.⁸¹ Bu eserin edebi açıdan değeri günümüze kadar ulaşan Urduca nesrin ilk örneklerini içeriyor olmasıdır. Henüz ham bir üslupla yazılan bu eserde belirgin bir çabayla kelimeleri dengelemek ve kafiye uydurmak için kurulmuş cümleler vardı. Cümlelerin sonundaki bu kafiye sözler kulağa hoş gelse de yer yer cümlelerin anlamının bozulmasına sebep olabiliyordu.⁸²

Urdu edebiyatında hikâyenin başlangıcı XVIII. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan destanlarda görülür. O zamanlar en önemli amacı insanları eğlendirmek, mutlu etmek olan, gerçek hayatla ilgisi olmayan, bu destanların bir kısmı Sanskritçeden, bir kısmı ise Farsça ve Arapçadan tercüme edilmişti.⁸³

XIX. yüzyılın başlarında, (10 Temmuz 1800) Fort William Koleji'nin kurulmasıyla üslupta köklü değişiklikler meydana gelmiş ve Urdu edebiyatı yeni

⁷⁹ Gizem Doğan, “1947 Sonrası Urdu Hikâyeciliği ve İntizar Hüseyin”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Urdu Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 9; Meryem Hüseyin, “Urdu Ke Afsanavi Edeb ke Tenazur Meyn Şevket Sıddıki ke Fikir aur Fen ka Tenkidi or Tehkiki Caiza”, Karaçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karaçi, s. 3-10.

⁸⁰ Doğan, a.g.t, s. 10; Hüseyin, a.g.t., s. 3.

⁸¹ Mukherjee Sujit, “A Dictionary of Indian Literature: Beginnings - 1850”, Orient Blackswan, Delhi, 1998, s. 81-82.

⁸² Saksena, a.g.e, s. 240

⁸³ Nuriye Bilik, “Seccad Haydar Yıldırım ve Hikaye Yazarlığı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s. 1,2.

alanlar kazanmıştır. Burada yapılan ilmi çalışmalar Urdu nesrinin ve gelişecek olan modern Urdu hikâyesinin seyrini etkilemiştir. *Masal*, *hikâye*, *destan* vb. şekilde birbirine geçmiş türler zamanla birbirini etkileyerek belirgin özellikler kazanmaya başlamış, XX. yüzyılda günümüz modern hikâye terimini karşılayan *efsane* terimi ve türü ortaya çıkarak modern Urdu hikâyeciliğinin zeminini yaratmıştı. Şüphesiz bunun öncüleri nesir alanında önemli çalışmalarıyla XIX. yüzyıla damgasını vurmuş yazar, tarihçi ve âlimlerdi⁸⁴. Urdu edebiyat tarihinde önemli değişikliklere öncülük eden bu edebiyatçılar Fort William Koleji'nde yetişmişlerdi.⁸⁵

Urdu edebiyat tarihinin gelişiminde iki unsur önemli etkiler bırakmıştır: Fort William College ve Aligarh Akımı.

3. URDU NESRİNİN GELİŞİM SÜRECİNDE FORT WILLIAM COLLEGE'IN ETKİSİ

İngilizlerin Hindistan'da ticaret başlatmak amacıyla kurdukları Doğu Hindistan Şirketi ticari bir kuruluştan fazlası haline geldiğinde ve İngilizlerin Hindistan üzerindeki hâkimiyet tasarıları başladığında Şirket çalışanları o bölgenin dilini öğrenmek zorunda kaldı. Bu amaçla ders kitaplarının eksikliği ve İngiliz personellerine okuma materyalleri hazırlanması için yerli yazarlardan yardım istemesi Kalküta'da 1880'de Urdu edebiyatını temelden etkileyecek olan ve Modern Urdu Edebiyatı'nın başlamasına vesile olacak Fort William Koleji'nin açılmasına yol açtı.⁸⁶

Urdu edebiyatında düzenli ve kurallı hikâyelerin temeli, 1800 yılında Kalküta'da Fort William Koleji'nin kurulmasıyla atılır. Aynı zamanda Urdu Dili ve Edebiyatında önemli değişikliklere ön ayak olan edebiyatçılar Fort William Koleji bünyesinde yetişmişlerdir. Bu dönem Urdu destanının yükselme dönemidir.

⁸⁴ Doğan, a.g.t., s. 17-19.

⁸⁵ Belen Özcan, a.g.m, s. 30.

⁸⁶ David John Matthews, "Urdu Literature", Urdu Markaz, Londra, 1985, s. 75-76.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan’da iki farklı toplum bilinci gelişmiştir. Hindular, ilk olarak eğitim ve dildeki sorunu çözmeye ve daha sonra millet olmak için gerekli düzeltmeleri yapmaya çabalamışlardır.

Fort William College; İngiltere’nin Hindistan sömürgesinden sorumlu olan Doğu Hindistan şirketi çalışanlarının Hindistan’daki dilleri, kültürü ve medeniyeti öğrenmeleri amacıyla İngilizler, Dr. John Borthwick Gilchrist başkanlığında 1800 senesinde Kalküta’da “Fort William College”ı kurdular.⁸⁷ 1759’da Edingburgh’da doğan Gilchrist, George Heriot’s tarafından 1628 yılında Edinburg’da kurulan George Heriot’s School’da öğrenim görmüştür. 1782’de Şirketin askeri hekimi olarak görevlendirilerek Bombay’a gelmiş ve 2 yıllığına başkentten uzak küçük bir askeri birliğe gönderilmiştir. Orada Urduca’yı öğrenirken bu dilin sadece yerel bir dil değil, aksine Hindistan’ın her yerinde konuşulan en önemli ve en yaygın askeri dil olduğunu anlamıştı. Gilchrist, kapsamlı bir sözlük ve gramer çalışmasıyla Hindistan’daki Avrupalılar için faydalı bir hizmet yapacağına inanmış ve bu amaçla Kalküta’daki Konseyin Genel Valisi’ni ikna ederek, kendisine bir yıl izin verilmesi ve projesini gerçekleştirmesi için gerekli maddi desteği görmesi sağlanmıştır. Bunun üzerine Gilchrist yerel kıyafetlere bürünüp Hindistan’ın en büyük şehirlerine yolculuk etmiştir. Sonunda Urdu edebiyatının merkezlerinden biri olan Fayzabad’a yerleşmiş ve orada Urduca’yı öğretecek hem Hindu hem Müslüman edebiyatçıları bir araya toplamıştır.⁸⁸ John Gilchrist Kalküta’da özel dil okulunu açtıktan sonra, 1800’de yeni kurulan Fort Willam Kolej’ine Urduca profesörü olarak atandı. Bu kuruluş sadece İngilizler’e bölgenin dil ve kültürünü öğretmiyor, aynı zamanda bölgedeki yerli halka İngiliz kültür ve medeniyetini öğretmeyi amaçlıyordu. Diğer yandan bu Kolej, İngilizlerin dini ve siyasi amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için uygun bir yer olarak da düşünülmüştür. Urdu edebiyatını köklü bir şekilde etkilemiş ve bundan dolayı “Modern Urdu Edebiyatı”nın başlangıcı olmuştur. Bu nedenle 1800’li yıllar, yaşanan siyasi olaylar nedeni ile Urdu Edebiyatı açısından önemli bir dönem olmuştur.

⁸⁷ Saksena, a.g.e., s. 19.

⁸⁸ David Leliveld, “Colonial Knowledge and the Fate of Hindustani”, Comparative Studies in Society and History, c: XXXV, sy: 4, Ekim 1993, s. 670.

Batı tarzında eğitim veren bu Koleji önemli kılan şey yapılan çeviri çalışmalarıdır. Sade ve anlaşılır tarzda yapılan çeviri çalışmaları Urdu Edebiyatı'nda kolay anlaşılabilirlik tarzının ilk adımlarını atmış oldu. Çoğunlukla Farsçanın etkisinde kalan Urdu Edebiyatı'nda süslü ve ağdalı bir dil kullanmak gelenek haline gelmişti. Süslü, sanatlı ve ağdalı dil, saray dili idi. Kolejde yerli dilleri ön plana çıkaran Batı tarzında bir eğitim ve öğretim programı uygulanmıştır. Böylece yerli diller ile Farsça ve Arapça bağımsız bölümler halinde birbirlerinden ayrılmışlardır. Bunun sonucu olarak da Hindu-Müslüman ayrımında ilk tohumlar atılmış oldu. Kolejin müdürü Dr. John Gilchrist, görevde bulunduğu dört yıl boyunca Urdu Dili'ne büyük hizmetler vermiş, ülkenin her yanındaki Müslüman ve Hindu yazarları bir araya toplamıştır. Hint ve Urdu nesrini icra edecek edebiyatçıları Kolej'e getirmeye devam etmiştir. Bu Kolejdeki yazarların meydana getirdikleri eserler, Urdu edebiyatının çağdaş bir edebiyat olma yoluna girmesini sağlamıştır. Urdu Dili ve Edebiyatı'na büyük hizmetler vermiş olan Fort William Kolejde Arapça, Farsça, Sanskritçe ve Urduca dillerinden oluşan doğu dilleri bölümü bulunmaktaydı. Bu Kolej çatısı altında bir araya gelen dil ve edebiyat alanlarında insanların yapmış olduğu çeviri çalışmaları Hindistan'da halk tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Halkın sempatisini kazanan çeviri eserler bir bakıma Urdu dilinde nesir türünün kuvvetlenmesini sağlıyordu. Kolej yirmi yıl çeviri faaliyetlerine devam etmiş, bu süreç içinde on sekiz yazar, elli kitap tercüme edilmişti. Bu çalışmalar sayesinde o dönemin popüler yazarları yetişti ve edebi eserler niteliğinde eserler yazdılar. Mir Amman Dehlevi'nin Bağ-o Bahar, Seyyid Haydar Bahş Haydari'nin Tota Kahani, Mir Şir Ali Afsos'un Bağ-i Urdu, Mirza Ali Lutf'un Tezkireh-i Gülşen-i Hind, Mir Bahadur Ali Huseyni'nin Ahlak-i Hind, Mazhar Ali Han Vila'nın Madhunak aur Kam Kandala, Mirza Kazım Ali Cevan'ın Şakuntala, Nihal Çand Lahori'nin Gul u Bakaoli, Bani Nara'nın Cihan'ın Çar Gulşen, Lallu Lalci'nin Prem Sağar adlı eserleri sayesinde Urdu Nesrine bir dönem iz bıraktılar. Ayrıca Mirza Kazım Ali Cavan, Lallu Lal Ci, Nihal Çand Lahori, Mirza Ali Lutf gibi edebiyatçılar da pek çok Sanskrit, Arapça ve Farsça eseri Urducaya aktarmışlardır. Çevrilen eserler arasında en göze çarpanı ve önemlisi "Bag u Bahar"dır.⁸⁹ Mir Amman gibi büyük bir

⁸⁹ Senem Sade, "Urdu Edebiyatında Öykü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 12; Ahtar: "Muhtasır Teriyn", s. 146;

edebiyatçının yazdığı ve Urdu Edebiyatında kısa hikâye türünün başlangıcı olarak kabul edilen bu destanda toplumsal hayatın tasviri açıkça görülür. Tüm eleştirmenler bu eserden övgüyle bahsetmişlerdir.⁹⁰ Delhi’de doğan Mir Amman Farsça bilgisiyle Gilchrist’in dikkatini çekmiş ve Fort William College’in daimi üyeleri arasında yer almıştır. Delhi’de doğan Seyid Haydar Bahş Haydarî’de çeviri departmanında görev almış bir çok eserler tercüme etmiştir.⁹¹

Yukarıdaki eserlere ek olarak “Hatam Tai” ve “Sakuntala”da bahsedilmeye değer eserler arasındadır. Çeviriler sayesinde Kolej bünyesinde matbaa kurulmuştu ve Urdu matbaacılığı da bu sayede gelişmeye başlamıştı.

1803’te Kolej bünyesinde faaliyete geçmiş olan matbaa, Kolej dışında Urdu nesrinin gelişmesi için çabalayan bazı edebiyatçıların çalışmalarının bu matbaada çoğaltılmasına izin verilmedi.

İngilizler, Batı bilimlerinin Hindistanlılara öğretilmesi nedeniyle Delhi’de Medreseh-i Gaziu’-d-din ismiyle bilinen okulun yerine, 1825 yılında Delhi Koleji’ni kurdular. Bu kolej, Urdu edebiyatının modernleşme sürecinde katkısı olan kolejlerden biridir. Bu kolejin kurulmasındaki asıl amaç, Doğu Hindistan Şirketi’ne yetenekli İngiliz memurların yetiştirilmesiydi. Bu yüzden bilimsel ve sanatsal alanda gerekli olan ve ihtiyaç duyulan Urduca çeviriler yetersiz kalmıştı.⁹²

1857 Ayaklanması sonucunda Hint alt kıtası artık doğrudan İngilizler’in egemenliğine geçmiş ve Hint halkı özellikle de iktidarları elinden alınan Hint Müslümanları bu yeni iktidarlarını yadısiyerek kendilerini daha rahat ifade edebildikleri mevcut kültürlerini korumaya çalışmışlardır. Anca bir müddet sonra Hint aydınları bu yadsımanın kendilerini gerek siyasi gerekse kültürel olarak yıpratmıştı, halkın bu inatlaşma sonucu kendilerini geliştiremediğini fark etmişler ve bunu gidermek için çareler düşünmeye başlamışlardır. Değişen şartların yüklü faturalarının hafifletilmesi için ortaya çıkan çözümlerden biri de 1877 yılında Aligarh’da Oriental Muslim Collage adında bir üniversitenin Seyid Ahmed Han

⁹⁰ Sade, a.g.t., s. 13; Giyan Çand Cayn, “Urdu ki Nasri Dastanin”, Ancuman-e Tarakki-ye Urdu, Karaçi, 1969, s. 19-20.

⁹¹ Zekai Kardaş, “Modern Urduca Nesir”, İslami Edebiyat Urdu ve Fars Edebiyatı Özel Sayısı, Nisan, Mayıs, Haziran 2016, İstanbul, s. 33.

⁹² Kuyumcu, a.g.m., s. 137.

tarafından kurulması oluşmuştur. Müslüman halkın kendisini eğitmesine olanak tanıyan bu girişim yavaş yavaş etkilerini her alanda göstermeye başlamış bundan Urdu edebiyatı da payını almıştır. Bu değişim çerçevesinde Urdu edipleri Batılı edebiyat eserleriyle tanışmışlar ve kendi çalışmalarında keşfettikleri yeni türleri denemişlerdir. Klasik şiir ile yüzyıllar boyunca ustalığın doruklarında yaşatılan Urdu Edebiyatı artık nesir çalışmalarını da içinde barındırır olmuştur. Bu gelişme süreci İngiliz hâkimiyetinin son bulduğu 1947 yılına kadar devam etmiştir. Urdu edebiyatının ilk olarak modern öykü ile tanışması bu adaptasyon çalışmaları doğrultusunda basılan ve oldukça benimsenen “İntihab-ı Lâ-cevâb” ve “Oudh Punch” gibi gazeteler ve dergiler vesilesiyle olmuştur. Başlarda İngilizce’den yapılan çeviriler zamanla yerini orijinal eserlere bırakmıştır.⁹³ Urdu edebiyatında düz yazının gelişim sürecini diğer edebiyatlarda olduğu gibi ikinci ve en belirgin halkasını roman yazarlığı oluşturmuştur. Urdu nesri XIX. yüzyılın sonlarıyla birlikte altın çağına ulaşmıştır.⁹⁴

Fort William Kolej’inde verilen eğitim ve bu Kolej’in çalışmalarıyla ortaya konan edebi ürünler Urdu dilinin sade ve akıcı bir şekilde kullanımına dayanıyordu. Çeşitli dillerden yapılan destan çevirileri, ileriki yıllarda ortaya çıkacak yeni edebiyat türlerinin temelini atmıştır. Böylece Urdu Edebiyatı modernleşme yoluna girmiş ve ilk olarak dikkati çeken edebi türü roman olmuştur.

4. MODERNLEŞME DÖNEMİ URDU EDEBİYATI

Hindistan’ın Deken bölgesinde kurulan Müslüman-Türk hanedanlığı Tuğluk-Türk sultanlarından Muhammed bin Tuğluk zamanında iç karışıklık yaşanmıştır. Delhi’deki siyasi iktidarın zayıflamasından sonra asıl adı Emin Hasan Gangu olan Alâeddin Hasan Behmen Şah (1347-1358), bağımsızlığını ilan ederek başkenti Gulberge olmak üzere Behmeni Devleti’ni kurmuştur. Bu dönemde Urduca’yı Farsça’nın yerine Dekken’in Telugu, Tamil ve Marathi gibi dillerinden kelimelerin girmesine izin verilmiş, şiirde gazelin ve Fars arzusunun yerine, Hint şiirine ait vezinler ile doha, git, rag ve ragni gibi türlerin kullanımına ağırlık verilmiş, uzun manzumeler için ise mesnevi türü kullanılmıştır. Behmeni döneminin sonunda

⁹³ Kardaş, a.g.m., s. 34.

⁹⁴ Kardaş, a.g.m., s. 37.

Arapça ve Farsça'nın Dekken Urduca'sı üzerindeki etkisi ağırlık kazanmış ve mesnevinin yanında kaside ve gazel gibi edebi türlerde şiirler kaleme alınmaya başlanmıştır. Ancak mesnevide de yerel konu ve unsurlar ağırlıktadır. Bahmani döneminin sonunda Arapça ve Farsçanın Dekeni Urduca'sı üzerindeki etkisi ağırlık kazanmış ve mesnevinin yanında kaside ve gazel gibi edebi türlerde de şiirler kaleme alınmaya başlanmıştır.⁹⁵

Urduca, bir süre sonra Dekeni formuyla gelişmeye devam etmiş ve Farsça şiirinin Urduca üzerindeki etkisi artmaya devam etmiştir.⁹⁶ Yukarıda “*Urdu Şiir Ekolleri*” başlığı altında Urdu Şiiri ve Delhi Ekolü hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Muhammad Şah zamanında başlayan Delhi Ekolü, II. Bahadır Şah'ın tahtan indirilmesi neticesinde Hint-Türk İmparatorluğu'nun kalıntılarının ortadan kaldırılmasıyla son bulmuştur.

İleride de değineceğimiz 1857 Ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanması Delhi'deki saltanatın ortadan kalkması, saray ve soylular çevresinde bulunan ve bu çevrelerin himayesi altındaki şairlerin, gördükleri desteği kaybetmelerine ve dolayısıyla şehirden ayrılmalarına sebep olmuştur. Bunun neticesinde, dönem şiirlerinde Delhi'nin manevi tarzı tamamen kaybolmuş ve Dahlaviyat'ten geriye sadece dil kalmıştı. Bu dönem klasik Urdu şiirinde manevi yönlerinin azalmasının nedenleri arasında, Delhi'deki saltanatın nihayete ermesinin yanı sıra, bu döneme kadar Fars şiirinden alınan tasavvuf, hakiki ve mecazi aşk, aşık ve maşukun hikayeleri, ince hayaller yaratma, teşbih, istiare ve diğer edebi sanatların kullanımı en son noktasına eriştirilmesi; kısaca klasik şiirin her sahasında yapılabilecek her şey yapılmış ve artık şairlere bu sahada yapılabilecek fazla bir şey kalmamış olması da bulunmaktadır. Böylece 1857 Ayaklanması'ndan bir müddet sonra etkisini kaybetmeye başlamış bulunan Klasik Urdu şiirinin yerini, yine IV. dönemin üstatlarının denetiminde yetişen talebelerin arasından çıkan şairlerin başlattığı “Modern Urdu Şiiri” almaya başlamıştır. Siyasî ve içtimaî konular ile Hindistan'ın

⁹⁵ Toker, “Genel Bir Bakış”, s.288; Anvar Sadid, “Urdu Adab ki Muhtasar Tarih”, İslamabad, 1991, s. 96-98.

⁹⁶ Toker, “Genel Bir Bakış”, s. 290.

içine düştüğü kötü durumdan sebep ve sonuçlarının ele alındığı Modern Urdu şiirinin ilk mümessilleri arasında, Galib'in talebelerinden olan ve daha sonra Sir Seyyid Ahmad Han⁹⁷ (ö.1315/1898)'ın tavsiyesi ile Hint Müslümanlarını içine düştükleri kötü durum ve sebeplerinden bahseden ve “*Musaddas-i Hâli*” adıyla meşhur “*Madd u Cazr-i İslam*” adlı eserini kaleme alan Mevlana Altaf Husayn Hâli⁹⁸ (1797/1332-1914) önemli şairler arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda Hâli, şiiri sadece aşk ve tasavvuf konularının ele aldığı ince ve karmaşık felsefi konularını işleyen Türk kökenli bir şairdir.

Hâli, şiir türlerinin hemen hemen hepsinde yazmış olsa da en başarılı olduğu tür gazeldir. Gazelde çok çeşitli konulara değinerek insana ait duyguları her açıdan ele almış ve bunları gazellerinde işlemiştir.

5. 1857 AYAKLANMASI VE URDU EDEBİYATINA YANSIMALARI

Urdu Edebiyat tarihinin gelişmesinde önemli etkiler bırakan bir diğer unsur da Sir Seyyid Ahmed Han önderliğinde başlatılan Aligarh Akımı (1857 Ayaklanması) olmuştur.

5.1. 1857 AYAKLANMASI

XVI. yüzyılın başlarında deniz yollarının keşfedilmesiyle, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı Avrupalı kavimler uzak ülkelerde koloniler kurmuşlardır. Bu nedenle ticaret ve iktidar alanlarını da genişletmişlerdi. Keşfedilen bu deniz yollarıyla Portekiz, Alman, Fransız ve İngilizler, Hint alt kıtasına gelmişler ve böylece batılı kavimler arasında koloni savaşları da başlamıştı.

Ümit Burnu'nun keşfedilmesinden sonra denizcilikte çok ileri oldukları için İngilizlere Hindistan yolu açılmıştı. İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in (7 Eylül 1533-24 Mart 1603) 31 Ekim 1601 tarihli fermanı ile kurulan Doğu Hindistan Şirketi,

⁹⁷ Saksena, a.g.e., s. 269-272

⁹⁸ Saksena, a.g.e., s. 210-213

başkasının ortaklığı olmaksızın doğu ülkelerinde ticaret yapma hakkı elde ettikten sonra, Hindistan'a gelmiş ve 1612 yılında Batı sahillerinden Surat'ta oturma izni alarak burada ticarete başlamıştır.⁹⁹ İngilizler, Hindistan'ın zenginliğini fark edip kurdukları Doğu Hindistan Şirketi ile bölgeyi sömürge haline getirdiler. Önceleri sadece ticaret amaçlı gelen İngilizler sonraki zamanlarda Hindistan'ı ele geçirip tek hâkim olmayı istediler. Bu yüzden asırlarca Hindistan'ın alt kıtasını yöneten Hint-Türk İmparatorluğu ve Müslümanlar, İngilizler için aşılması gereken bir engeldi. İngilizlerin Hristiyan olması, yanlarında çalıştırdıkları Müslüman işçilere kötü davranmaları ve bölgedeki misyonerlik çalışmaları Müslümanları, İngilizlere karşı olumsuz düşünmeye sevk ediyordu. İngilizler alt kıtaya gelmeden önce Hindistan'da rahat bir yaşam sürmekte olan Müslümanlar, İngilizlerin gelişi ile başta itibar olmak üzere pek çok şeyi kaybetmişti. Zaman içinde Müslümanların elinden taht ve taç alınmıştı. İngilizler'in baskısı altında kalan Müslümanlar, kendi dinlerinden uzaklaşarak Hindistan'da kendi hâkimiyetlerini kaybettiler.

Bu yaşananların cevabını vermek, Müslümanların Hindistan'da varlıklarını sürdürebilmeleri, kendi kültür, medeniyet ve dillerini koruyabilmeleri için Müslümanların tek bir hedef altında toplanmaları gerekiyordu. Başta Müslümanlar olmak üzere İngiliz yönetiminden kurtulmak isteyen halk, hiçbir ön hazırlığı olmadan 1857 yılında ayaklanmıştı.

1857 ayaklanmasının bir başka belirtilen nedeni de; Hindistan'da görev yapan Hindu ve Müslüman askerlerin yeni çıkan yağlı kartuşları kullanmayı istememeleri üzerine İngilizler'in bu karara karşı çıkmalarıdır. Çünkü bu kartuşlar Hinduların kutsal saydıkları inek ve Müslümanların haram kabul ettikleri domuz yağını içeriyordu. Askerler kartuşları açarken ağızlarını kullanmaları gerektiği için bu duruma tepki göstermeleri ayaklanmanın nedenlerinden biri olarak belirtilmektedir.¹⁰⁰ Bu ayaklanmanın neticesinde Nisan ayında Meruth, Anbala ve Lakhnov gibi şehirlerde İngilizler'e saldırılarılmış ve evleri yakılmıştı. Bahadır Şah, ayaklanmak isteyen askerleri bu işten vazgeçirmek istemişti. İngilizler'in kendisine

⁹⁹ Arzu Süren Çiftsüren, "93 Harbi'nden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kıtası'nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 24.

¹⁰⁰ Zekai Kardaş, "Ebu'l Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 72.

yardım etmesi için Lâl Kila'a'ye (Kızıl Kale)¹⁰¹'ya davet etmişti. Bu davet de, Bahadır Şah'a ayaklanmanın lideri olması teklif edilmişti. Teklifi reddettikten iki gün sonra, askerler ayaklanmış ve şehre hâkim olmuştu. Başlangıçta bu görevi kendisini yeterli görmediği için istemeyen Bahadır Şah, ayaklanma güçlendikçe, ayaklanmayı desteklemeye başlamıştı.¹⁰² Ayaklanmanın başlangıcını takip eden birkaç ay sonra Delhi'yi kuşatan İngiliz askeri birlikleri, 14 Eylül 1857'de şehre girerek 19 Eylül'e kadar şehirde kalmışlardı. Bu süre zarfında çatışmalar sürmüş, şehirde adeta katliam yaşanmıştı.

Hindistan ve Pakistanlıların Birinci Özgürlük Savaşı diye adlandırdıkları 1857 Ayaklanması, Delhi'nin düşerek yenilgiye uğramasıyla Müslüman İmparatorluğunun XVIII. yüzyılda başlayan çöküş dönemi kesin bir tarih kazanmış ve 650 yıl süren (1206-1857) Müslüman iktidarı son bularak Hindistan tamamen İngilizlerin egemenliğine geçmiştir.

Bu yeni güç, Hindistan tarihi boyunca bölgeye gelen dış güçler arasında, Hint toplumundan hiçbir etki kabul etmeyen, aksine kendi dil, din, kültür ve medeniyetini bu topluma empoze etmeye çalışan ilk güçtü.¹⁰³ Ayaklanmanın bastırılmasının ardından İngiliz Parlamentosu Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkilerini ortadan kaldıracak bir yasa çıkardı ve bu yasa doğrultusunda ülkenin yönetimi doğrudan İngiliz Kraliçesine bağlandı.¹⁰⁴

Ayaklanmadan sonra var olan durumlar değişmeye başladı. İngiliz hükümeti başlatılan isyandan Müslümanları sorumlu tutuyordu ve bu nedenle bir takım kısıtlayıcı önlemler almışlardı. Fakat bu alınan önlemler saldırı boyutuna ulaştı. Üstelik ülkede İngilizlerin bu tutumunu değiştirebilecek hiçbir kuvvet bulunmuyordu. İsyana katılmış veya faal olarak çalışmalarda bulunan âlim gruplarının da varlığı İngilizleri rahatsız etmeye başlamıştı. İngiliz hükümetinin

¹⁰¹ Lâl Kila (Kırmızı Kale), Delhi şehrinde yer alan tarihi bir kaledir. Hâkimiyetin İngilizler'in eline geçmesine kadar Bâbürlüler iktidarının sembolü ve kültürünün merkezi olarak kaldı. Ahmad Nizami Khaliq, "Delhi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*, c: IX, 1994, s. 126-128.

¹⁰² Halil Toker, "Hint-Türk İmparatorluğu'nun Son Temsilcisi Bahadır Şah Zafer (1189-1279/1775-1862)", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy: 12, Ankara, 2004, s. 65.

¹⁰³ Sayyid Abdullah, "İşârât Tanqîd", 1944, Lahor, s. 80-85.

ڈاکٹر سید عیداللہ، اشارات تنقید، خیابان ادب، ص ۲۰۳، مکتبہ خیابان ادب لاہور۔

¹⁰⁴ Kardaş, a.g.t., s. 75

baskıları ve bezdirme çabaları sonunda birçoğu ülkeyi terk etmek veya hiçbir güncel olaya müdahil olmadan tepkisiz kalmak zorunda bırakılmıştı.¹⁰⁵ O yıllarda Bijnor'da hâkimlik görevi yapan Seyyid Ahmed Hân, sadece İngiliz Hükümeti çalışanı olarak değil aynı zamanda milliyetçi bir Müslüman olarak ortaya çıktı.¹⁰⁶ Bu durumlarla ilgili olarak Sir Seyyid Ahmed Han ve o dönemin âlimleri Müslümanları bu zorlu durumdan kurtarabilmek için bazı çalışmalar yapmışlardır.

5.1.1. Urdu Nesrinin Gelişim Süreci İçerisinde 1857 Ayaklanmasının Etkisi ve Meydana Getirdiği Değişimler

Urdu nesrinin başlangıcı önceki başlık altında incelediğimiz (Urdu Nesrinin Gelişim Sürecinde Fort William College'in Etkisi) John Gilchrist başkanlığında kurulan Fort William College'la anlam kazanmıştır. Kolejin birçok edebiyatçısı sayesinde "*Urdu Nesri*" tanımı ortaya çıkmıştır.

Hindistan'da iki farklı toplum görüşü, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Hindular'ın millet olmak adına yaptıkları düzeltmelerin arasındaki önceliği dil ve eğitim sorununu çözmekti. Açıkçası, Hintçeyi resmi dil ilân etmeyi ve eğitimi modernleştirmeyi istiyorlardı. Bu konudaki çabaları, Urdu Edebiyatı yerine, Hint Edebiyatı'nın geliştirilmesini ve yaygınlaşmasını sağladı. Çalışmalarının başarılı olması neticesinde, eğitimle toplumsal bilinç kazandırılmasına ve millet kavramının gelişmesine oldukça katkıda bulundu. Modern eğitim sistemindeki ve bununla ilişkili olarak düz yazın türündeki yenilikler yönünden Hint Edebiyatında da bir başlangıç niteliği oluşturdu.

Hindistan hükümeti, Hindu milliyetçiliğinin lideri Raca Mohan Ray, Hindistanlılar'ın eğitimine katkıda sağlaması için on bin rupi gibi bir maddi desteği onayladı.¹⁰⁷ Raca Mohan Ray'ın desteğini alan David Hair, 1816 yılında Kalküta'da

¹⁰⁵ Kuyumcu, a.g.m., s. 136.

¹⁰⁶ Kardaş, a.g.t. s. 20. Hafeez Malik, "Sir Sayyid Khan's Doctrines of Muslim Nationalism and National Progress", Modern Asian Studies, c: II, sy: 3, 1968, s. 222.

¹⁰⁷ Kuyumcu, a.g.m., s. 135; Pike, Royston: "Encyclopoedia of Religion and Ethics", c: VIII, New York, 1958, s. 739.

ilk Anglo-Hint kolejini kurdu.¹⁰⁸ Misyoner papazlara, Hristiyanlığı tebliğ çalışmalarında Doğu Hindistan Şirketi de yardımcı oldu. Bu tebliğ çalışmasının Hindistan halkının tepki vereceklerini bildikleri halde misyoner papazlar çalışmalarına hızla devam ettiler. Çalışmalarına katkı sağlaması için Serampur’da bir misyoner okulu açtılar ve “Samaçardarpan” adında bir gazete çıkardılar. Azınlıkta kalan İngiliz hükümeti, misyonerlik faaliyetlerini sürdürebilmek için büyük bir liman şehri olan Kalküta’yı tercih etti. Bu tercihin sebebi onları destekleyecek, Anglo-Hint kültürünü oluşturacak Hint menşeli bir Hristiyan çoğunluk oluşturmak istemeleriydi.¹⁰⁹ İngilizler, kültürel faaliyetlerine devam etmeleri için bu büyük liman şehrinde 1830 senesinde Alexsander Duff’a yüksek eğitim amaçlı bir kolej açtırdı. İngiliz edebiyatı ve Batı bilimleri öğretilen bu kolejde eğitim dili İngilizce’ydi.

İngilizler’in kıtaya gelişlerindeki önceliği tecimen sınıf olarak varlıklarını güçlendirmek istemeleriydi. Onlar için bu amaç, kendi hükümetlerini kurmaktan daha önemliydi. Bu amaç için de ilk olarak yapmaları gereken bölgedeki yerel dilleri öğrenmeleriydi. Portekiz ve Fransızlar, İngilizler’den önce Hindistan’a gelmiş devletlerdi. Bu devletlerin izledikleri yöntemleri analiz ettikten sonra İngilizler, kendi dillerini öğretmek yerine, ilk olarak yerel dilleri öğrenmeye başladılar. Urdu dilinin Hint alt kıtasında bilinen bir dil olduğunu gördüler.

Urducaya ilgi gösteren İngiliz hâkimiyetinin idarecileri, üç yüz yıl Hindistan toprakları üzerinde hâkimiyet kurmuş ve “Doğu Hindistan Şirketi Dönemi”de bu sürecin yüz elli yılını oluşturmuştur. Hindistan’da hükümet politikası oluşturan Urducaya olan bu ilgi, ayrıca şirkette görev alabilmeleri için İngiliz memurlarının Urduca’yı öğrenmeleri ve yapılacak olan sınav sonucunda başarılı olabilme şartını da getirdi. Yerli Koleji (Desi College) isminde İngiliz memurlara ve Hindistanlı öğrencilere sadece Farsça eğitim veren bu okul, I. Genel Vali Warren Hastings tarafından açıldı.¹¹⁰ Bu okulda Urduca ve başka bir yerel dil okutulmaması, İngiliz

¹⁰⁸ Kuyumcu, a.g.m., s. 135; Seyyid Tufeyl Ahmed Manglauri, “Muselmanon ka Ruşen Mustakbil, Badayun”, 1939, s. 166,167.

¹⁰⁹ Hristiyan misyonerler, zaman içerisinde altı Brahman ve dokuz Müslüman’ın da bulunduğu doksan altı kişiyi Hristiyanlığa geçmeyi ikna ettiler. İngiliz hükümeti, Doğu Hindistan Şirketi’ne çalışmalarında desteğini esirgemedi. Kuyumcu: a.g.m., s. 135; Majumdar, Ramesh Chandra, “History of The Freedom Movement in India”, c: I, Lahore, s. 261.

¹¹⁰ Kuyumcu, a.g.m., s. 136; Abidah Begam, “Fort William Kalıç ki Adbî Hıdmat”, Lakhnov, 1983, s. 8; Ahtar: “Muhtasir Teriyn”, s. 6-7.

memurların Urduca'yı kendi çabalarıyla öğrenmesine neden oldu. İngiliz amirler ise, kendi emri altındaki şirket çalışanlarına her türlü eğitim hizmetini sağlıyorlardı. Bu yüzden, Urduca'nın bir kurum tarafından öğretilmesi ve ilk batılı tarzda eğitim verecek bir okulun kurulması amaçlandı. Bu kolej dil öğretmenin yanı sıra modern batı edebiyatının Hindistan'a girmesi için kapıyı aralayan önemli amaca da sahip olmalıydı. Hem Şirket'in memur ihtiyacını karşılayacak, hem de yerli halkın batılılara karşı olan bakış açısını değiştirecekti. Kolej'in kuruluşunda Genel Vali Lord Wellesley, şirketten bilimsel ders programının geniş tutulmasını istemiş ve ülke sınırları içinde olan dillerle (Sanskritçe, Arapça ve Farsça), yerel dillere (Urduca, Bengalce, Marhati) ve Avrupa dillerine (İngilizce, Latince, Yunanca) de önem verilmesini pozitif ilimlerle birlikte dünya tarihi, Hindistan tarihi, hukuk (Batı hukuku, İslâm hukuku, Dharam Şastra) coğrafya gibi derslerin okutulmasını talep etti. Ancak, şirket böyle bir müfredat zenginliğinin maddi olarak karşılanamayacağını bildirmiş ve kolejin sadece bir dil okulu olarak eğitime başlamasını kararlaştırmıştır. Kalküta'da 4 Mayıs 1800'de Lord Wellesley, *Fort William Kolej*'in açılışını yaptı. Urduca bilen bir araştırmacı olan Dr. John Borthwick Gilchrist¹¹¹ koleje müdür atandı. Dr. Gilchrist başkanlığında bu kolejde Arapça, Farsça, Sanskritçe ve Urduca dillerinden oluşan Doğu Dilleri Bölümü kuruldu.

Tercümanlar, farklı dillerden oluşan kitapları ders kitabı olarak kullanmak için Urdu diline tercüme etti. Bu tercümanlar iki grup halinde çalışıyordu. Hindu grubunu Nihal Çand Lahorî, Munşî Banî Narâ'in Cehan ve Lallu Lâlcî oluşturuyordu. Müslüman tercümanlar grubunda da Mîr Âmân, Haydar Bahş Haydarî, Mîr Bahâdur Alî Huseynî, Mîr Alî Lutf, Kazım Alî Cevân ve Mazhar Alî Vilâ yer alıyordu.

Çeviri çalışmalarında, Urduca öğretilmesi esas alındığı için çeviriler basit bir dille yapılmıştır. Kolejde önceden Urduca ders kitaplarının okutulmaması ve çeviri çalışmalarından sonra müfredata girmesi koleje ayrı bir değer kazandırdı. Yapılan tercümelerin basımı içinse kolejde matbaa kuruldu. Bu sayede matbaacılığın

¹¹¹ Asıl mesleği doktorluk olan John Borthwick Gilchrist 1780'de Doğu Hindistan Şirketinde memur olarak göreve başladı. Gilchrist, Urduca'sını eski divanları okuyup anlayacak kadar geliştirdi. Fort William'daki idarecilik görevinden sonra İngiltere'ye döndü ve Oriental Enstitute'u kurdu. Ahtar, "Muhtasır Teriyn", s. 149-150; Kuyumcu, a.g.m., s. 136.

gelişimine de katkı sağlamış oldu. Çevrilen Urduca kitaplar yayın yoluyla çoğaltılıp, Batı edebiyat türlerinin tanınmasına önemli katkıda bulundu.

Kolej’de, bazı bilim adamlarının öğretim üyesi (profesör) olarak çalışmalarıyla Urducaya verdikleri destek, edebî hareket teşkil edecek düzeyde değildi. Fort William Tercümeleri olarak adlandırılan bu çalışmalar, yine de nesir tarzında gösterilecek önemli örnekler olmuştur. Yirmi yıl çeviri faaliyetlerine devam edilmiş ve bu süreçte on sekiz yazar, elli kitap tercüme etmişti. Doğal olarak bu çalışmalar, kendi döneminde popüler yazarlar yetiştirdi ve edebi eser niteliğinde çeviriler ortaya koydu. Mir Amman Dehlevî’nin Bağ-o Bahar, Seyyid Haydar Bahş Haydarî’nin Totâ Kahânî, Mir Şir Alî Afsos’un Bâğ- i Urdu, Mirza Alî Lutf’un Tezkireh-i Gülşen-i Hind, Mir Bahâdur Ali Huseynî’nin Ahlâk-i Hind, Mazhar Ali Hân Vilâ’nın, Madhunal aur Kam Kandalâ, Mirza Kazım Alî Cevân’ın Şakuntalâ, Nihal Çand Lahorî’nin Gul u Bakaolî, Banî Narâ’nın Cihân’nın Çar Gulşen, Lâllû Lâlcî’nin Prem Sağar adlı eserleri Urdu nesrine bir dönem damgalarını vurdular. Kolej dışında olan edebiyatçılar da Urdu nesrini geliştirmek için çaba harcadılar. İngiliz sömürgecilik anlayışına ters düştüğünden dolayı, kolej bünyesinde faaliyete geçmiş olan matbaanın, bu çalışmaları çoğaltılmasına izin verilmedi.

Urdu edebiyatının modernleşme süreci içerisinde gelişmesine katkısı olan kolejlerden biri de *Delhi Koleji*’dir. Kolej 1825 yılında İngilizler’in Delhi’de Hindistanlılara Batı bilimlerini öğretmesi için açıldı. Ancak, bilimsel ve sanatsal alanda ihtiyaç duyulan Urduca çevirilerin yetersiz kalması nedeniyle, kolej müdürü Felix Boutros koleje bağlı 1840 yılında *Yerel Çeviri Derneği* (Vernacular Translation Society) adlı bir dernek kurdu. Tıp, hukuk, fen, ekonomi ve tarih alanlarında birçok ders kitabı kolejin öğrencileri tarafından Urduca’ya çevrildi.

Kolejin İngiliz yönetiminin denetiminde olması, kendi idareceleri tarafından yönetilmesine neden oluyordu. Derslerin verilmesinde ise, İngiliz profesörlerin¹¹²

¹¹² Özellikle Dr. Sprenger ve Taylor kolejin değerli İngiliz bilim adamları ve idarecileridir. Sprenger, Avadh hükümdarlık kitaplığında bulunan yazma eserlerin kataloğunu hazırlayarak değerli bir kaynak eser bırakmıştır. Francis Taylor ise Delhi Koleji’nde başöğretmenlik görevinden sonra müdürlük yaptı. Ancak 1857 ayaklanmasında öldürüldü. Muhammad Sadiq, “A History of Urdu”, Lahore, 1964, s. 415.

yanında Ramçandra, Ram Kişân, Maulvî Kerimu'd-din Panipatî, Maulvî İmâm Bahş Sahbâ'î gibi Hindistanlı eğitimciler de bulunuyordu.

1827-1857 yıllarında Hindu, Müslüman, Hristiyan birçok genç Delhi Kolej'i'nde okudu. Bazıları da mezun olduktan sonra bu okulda öğretmenlik yaptı. Kolej'in müdürleri J.H. Taylor, Felix Boutros ve Dr. Aloys Sprenger öğrencilerinin yaptıkları çalışmaları her zaman destekliyorlardı. Bu çalışmaların çoğaltılması için de Dr. Sprenger, kolej matbaasının kurulmasına ve yayınların basılmasına büyük önem verdi. Kiranu's-Sadeyn adında bir dergiyi 1845 yılında çıkararak koleje muhalif olan kesimleri rahatsız eden konularda aydınlatıcı bilgiler vermeye çalıştı. Fakat, bu derginin yayını ve basını kısa sürede durduruldu.

1857 ayaklanmasında Delhi Koleji çok fazla zarara uğradı. Kütüphanesi tahrip edildi ve Kolej müdürü Francis Taylor öldürüldü. Yaşanan bu olumsuzluklar sonucunda İngiliz hükümeti, 12 Mayıs 1857'de Delhi koleji'ni kapattı.

Aligarh hareketi, hem Urdu nesrinin gelişimini sağlamış hem de Hint milliyetçilik hareketinin ortaya çıkışını, Urdu dili ve edebiyatının korunma ve geliştirilme konusunu gündeme getirmişti. Navab Muhsinu'l-Mulk¹¹³ başkanlığında "Urdu Defence Association" kuruldu. Bunu Prof. Arnold başkanlığında "Ancuman-i Tarakki-yi Urdu" takip etti.¹¹⁴ Yazarlar ve edipler tarafından desteklenen Dernekler, Ahmed Han'ın yolunu açtığı eğitim programına sadık kalarak çağdaş Müslüman kimliğinin öne çıkarılması için yoğun çalışmalar yaptılar. Maulvî Zakâullah ve Maulânâ Altaf Huseyn Halî gibi edip ve yazarlar bu derneklerde yer aldılar.

Urdu nesri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında canlanmaya başladı. Örneğin Urdu Ahbar adlı gazetenin yayınlanması Urdu nesrine olan ilgiyi arttırdı. Bu sayede gazeteciliğin gelişmesi de düz yazın hayatında farklı düşünce tarzlarını geliştirdi. Gazetecilik toplumsal, siyasi ve ekonomik sorunların artık halkın önünde tartışılmasını ve çözüme ulaştırılmasını sağlıyordu. Ahmed Han'ın başlatmış olduğu

¹¹³ Muhsinu'l Mulk'un gerçek adı Sayyid Mehdi Ali (1837-1907)'dir. Klasik eğitim sistemi içerisinde yetişmiştir Buna rağmen batı bilimlerinin gerekliliğine inanmıştır. "Tehzibu'l Ahlak"ta pek çok makalesi yayınlanmış ve nesir tarzının gelişmesine katkıda sağlamıştır. Bulgur: "İslami Fikir", s. 181.

¹¹⁴ Bu derneğin sekreterliğine Şibli Numânî seçildi. Muhammad Ali Çarağ, "Tarih-i Pakistan", Lahor, 1990, s. 21.

“Aligarh Hareketi” onun inkılâpçı programını yürütme gücüne sahip olduğunu gösteriyordu.¹¹⁵ Yani Urdu nesri gerçek kimliğini Aligarh Hareketi ile göstermiştir.

6. SİR SEYYİD AHMED HAN VE ALİGARH HAREKETİ

“Sir¹¹⁶ Seyyid Ahmed Han”, Hint Yarımadasındaki Müslümanların haklarını savunan bir politikacı, iyi bir yazar ve Müslümanların bilinçlenmelerini sağlayan, esaret ve umutsuzluk zincirlerini kırarak yeni ufuklara yönlendiren bir eğitim reformcusu olarak Müslüman Hindistan tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu özellikleri dolayısı ile “*Cüceler arasında dev*”¹¹⁷ olma sıfatının yakıştırıldığı ender kişilerden biridir.

6.2. SİR SEYYİD AHMED HAN

1817 senesinde Delhi’de dünyaya gelen Ahmed Han, Muhammed Muttaki’nin oğluydu. Hint - Türk İmparatorluğuna hizmet etmiş saygın bir ailesi vardı. Ataları Arabistan’dan önce Damghan’a gelmiş, daha sonra Hamadan ve Herat’a gitmişler, Şah Cihan zamanında Hindistan’a gelip yerleşmişlerdi.

Ahmed Han, bir kitap veya bir konu ile yetinen biri olmadığından tıp ve matematik ilmine de yöneldi. Aynı zamanda Arapça ve Farsça da öğrendi. Seyyid Ahmed Han; Galib, Sahbai, Azurda, Müfti Sadr-ud Din, Şifta, Mümin, Navab Ziya-ud Din Ahmed Han ve diğer bazı âlimlerin ortamında yaşadı. Ahmed Han bu önemli isimlerin edebi çalışmalarından etkilenmiş ve bu etkinin neticesinde şiir söylemeye de başlamıştır. 21 yaşında babasını kaybeden Ahmed Han’ın babasına verilen topraklar zapt edilip, saraydan gelen maaş da azalınca siyasi durum gereği, saraya girmek yerine Doğu Hindistan Şirketi’ne memur olma yolunu seçmişti.¹¹⁸ Böylece

¹¹⁵ Kuyumcu, a.g.m., s. 135-138.

¹¹⁶ Ahmed Han’ın yaptığı hizmetler ve çabalar İngiliz hükümetince büyük bir memnuniyetle karşılandı ve kendisine “Sir ve Knight Commander of the Star of India (Hint yıldızı nişanının şövalye kumandanı)” ünvanı verildi. 1889’da Edinburg Üniversitesi tarafından fahri doktor unvanıyla taltif edildi. Öz, Mustafa: “Ahmed Han, Seyyid”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: II, 1989, s. 73-75.

¹¹⁷ Selma Benli, “Modern Urdu Şiiri (1850-1900)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Urdu Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994, Ankara.

¹¹⁸ Hüseyin: a.g.e., s. 132-133.

çalışma hayatına 1838’de Doğu Hindistan Şirketi’nin Delhi’deki adliyesinde baş sekreter olarak işe başladı. 1841 yılında hazırlandığı yargıçlık sınavını verip Meynपुरi’de ikinci hâkim olarak göreve başladı¹¹⁹. Ahmed Han geçimini temin etmenin yanında başka işlerle de uğraştı ve eserlerini yayınlamayı sürdürdü. Ailesinden miras aldığı okuma yazma şevkini devam ettirdi. Agra’da kâtip vekilliği yaptığı sıralarda “*Cam-ı Cem*” adında bir risale yazdı. Bu risale de Ahmed Han, “Emir Timur”dan “Bahadur Şah Zafer”e kadarki padişahların biyografisini yazdı. Büyük ilgi gören bu eserin İngilizceye tercümesi de denendi. Ayrıca 1861 senesinde Fransızca çevirisini de “Gacin De Tassy” yayımladı.

1842’de “*Cila-ul Kalub*” başlığı ile Muhammed’in doğumu üstüne bir risale yazdı. Sir Seyyid’in ilk yapıtlarında Farsça’nın hâkimiyeti söz konusudur. Eski Urdu diline de rastlamak mümkündür. Ahmed Han dini yazılarını; eski düşünceleri yeni eğilimlerden etkilenerek açıkladı. Ahmed Han din ile ilgili bütün yazılarını “Tasanif-i Ahmediyye” adlı dokuz ciltlik eserinde topladı.¹²⁰

1844’te “Tuhfa-i Hasan”, 1844’de Farsça “Meyar-ul Akul”un çevirisi olan “Tahsil fi Carh-ul Sail”i yazdı. 1846-1863 yılları arasında bir çok risale yazdı; 1846’da “Favaid-ul Efkar”; “Kavl-i Metin”; 1849’da “Kelimet-ul Hak”; 1850’de “Rah-i Sünnet”, 1852’de “Yamnaka (Farsça) Silsilat-ul Malikin”, 1852 “Yudishtar”dan Delhi’nin krallarının uzunca bir listesi ve 1853’te “Kimya-i Saadet”i yazdı.

Ahmed Han hayatını dört farklı dönemde yaşadı.¹²¹ Hayatının ilk yirmi yılı 1817-1837 yılları arası, onun gençlik dönemleriydi. Yirminci yılın ikinci bölümü, 1837-1857 yılları, İngiliz hükümetinde görevlendirildiği zamanlardı. Bu süreçte edebi açıdan önemli birkaç yayını oldu. Sonraki yirmi yılda üçüncü dönemde 1857-1877 yıllarında resmi bir yargıç olarak görev yaptı ve tayin edildiği yerlerde bilimsel dernekler kurarak, eğitim-öğrenimle yakından ilgilendi. İngiliz eğitim sistemi

¹¹⁹ Durmuş Bulgur, “Hint Kıtasında İslami Fikir Akımları”, Konya, Tablet Kitabevi, Şubat 2007, s. 127-128.

¹²⁰ Hüseyin: a.g.e., s. 134.

¹²¹ Gülseren Halıcı Özkan, “Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi-DergiPark, Nüsha: 3, sy: 8, 2003, s. 151; Muhammad Shan, “Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography”, Lahore, 1976, s. 52, [Halıcı: (Yenilikçi Bir Ruh)]; Muhammad Shan, “Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography”, Lahore, 1976, s. 41.

hakkında bilgi elde etmek ve aynı yöntemi Hindistan'da uygulamak için Londra'ya gitti. 1877-1898 yılları ise eğitim, siyasi ve dini faaliyetler alanında dikkate değer çalışmalar yapmıştı. Vatandaşlarına ve dindaşlarına deneyimlerini içtenlikle aktarma fırsatı yakaladı. Yaptığı çalışmalardan dolayı bu dönemde ona “Sir” unvanı ve Edinburg Üniversitesi tarafından da fahri hukuk derecesi verildi.

Ahmed Han'ın çevresinde her zaman liberal görüşlü kişiler olmuştur. Bu durum bazen dinsizlik ile suçlanmasına neden olmuştu. Onun amacı yalnızca Müslümanların geleceği için çalışmaktı. Bu yüzden İngiliz hükümeti ile beraber çalışması gerekiyordu. Hint Müslümanlarının yaşadıkları dönemin gerisindeki muhafazakâr düşüncelerini değiştirmek istiyordu. Bu nedenle bazı İngilizce eserlerin Urduca'ya çevrilmesi için Scientific Society'yi (Bilimsel Dernek) kurdu. Bu girişimi Hindistan'ı batıya açan Rönesans Devrinin ilk izlenimleriydi. Bu dernekte nadir ve değerli doğu eserleri de yayınlandı. Ahmed Han, toplumun ilerlemesi için tarih, felsefe ve sosyo-ekonominin öğrenilmesini zorunlu saydı.¹²²

Ahmed Han, 1855 senesinde Becnur'a yargıç olarak atandı. 1876'da emekli oluncaya dek bu görevine devam etti ve Ahmed Han Becnur'da olduğu sırada 1857 ayaklanması patlak vermiştir. Burada kaldığı süre zarfında “Tarih-i Serkeş-i Bicnur (Bicnur İsyanının Tarihi) ve A'in-i Ekber (Ain-i Ekberi'nin Düzeltilmesi)” isimli kitapları yazmıştır.

Tarih-i Serkeş-i Bicnur eserinde Bicnur İsyanına ait bilgiler bir arada toplanmış ve Mayıs 1857'den Nisan 1858'e kadar olan olaylar yazılmıştır.

“A'in-i Ekber” eseri ise, I. cildi 1855'te yayınlanan eserin II. cildi 1857 Ayaklanması'da kaybolmuştur. Ahmed Han'ın bu eseri Hindistan'da pek önemsenmemiş, fakat buna nispeten dış ülkelerde oldukça kabul görmüştür ve birçok dile çevrilmiştir. 1846 yılından 1854'e kadar Delhi'de yargıç olarak kaldı. Burada Delhi'nin anıt mezarlarıyla ve mimari kalıntılarıyla ilgili 1847 yılında “*Asar-us Sanadid*” adlı Urduca çalışmasını düzenledi ve bu eseriyle edebi kariyerine başlamış oldu. 1864'te Fransızca'ya çevrilen “*Asar-us Sanadid*” adlı eser, Ahmed Han'a Kraliyet Asya Topluluğu'nun bir üyesi olması şansını sağlamıştı. Bu eserinde 1857 Ayaklanması'nın nedenlerini analiz etti ve İngilizlerin sert ve haksız politikalarını

¹²² Halıcı, “Yenilikçi Bir Ruh”, s. 151; Shan, a.g.e., s. 52.

ortaya koydu.¹²³ Derneğin bürolarını Ahmed Han, 1864'te Aligarh'a tayin edildiğinde yanına nakletti. Dernek Ahmed Han'ın önemli pek çok İngilizce çalışmasının Urduca çevirilerini yayınladı. 1866 yılında dernek, Aligarh Institute Gazette (Aligarh Enstitüsü Gazetesi) adında haftalık bir gazete yayınladı.¹²⁴ Bu haftalık gazete Ahmed Han yaşadığı müddetçe yayınlanmaya devam etti.¹²⁵ Gazetede genellikle eğitsel, sosyal ve siyasi makalelere yer veriliyordu. Yine 1886 yılında Ahmed Han'a genel vali Lord Lowrence tarafından altın madalya ve tarihçi Thomas Babington Macaulay'ın (28 Aralık 1859) çalışmasının bir nüshası verildi.¹²⁶

Ahmed Han, eğitimin siyasetin kaçınılmaz bir sonucu düşüncesiyle temelinde şu maddeleri içeren bir program izlemeye başladı:¹²⁷

*“Batı eğitimini ve bilimini tereddütsüz kabul etmek ve batı tarzında yeni bir eğitim öğrenim kurumu kurmak,
Değişen şartlar doğrultusunda dine ve kutsal kitaplara akılcı bir yorum getirmek,
İdarecilerle Müslümanlar arasındaki uçurumu kapatmak için köprüler oluşturmak.”*

Ahmed Han, oğulları Seyyid Hamid ve Seyyid Mahmud ile 1869'da İngiltere'ye gitti. Oğullarıyla birlikte İngiltere'ye gitme amacı, Cambridge ve Oxford Üniversitelerinin sistemlerini incelemek ve Hindistan'a geri döndüğünde aynı tarzda bir üniversiteyi Hindistan'da kurmaktır. İngiltere'de karşılaştığı Avrupa medeniyeti onu hayrete düşürmüştü. Londra'da ilk olarak *“Hindistanlılar”* isimli bir makale yazdı.¹²⁸ İskoç asıllı İngiliz Şarkiyatçısı ve İslam Tarihçisi olan William Muir'in (27 Nisan 1819) yazdığı *“Life of Mohammed (Muhammed'in Hayatı)”* adlı eserine karşılık kitapçıklar serisi yayınladı. Urduca olarak da yayımlanan eser, Hindistan'da büyük bir ün kazandı.¹²⁹ Ahmed Han, Londra'da on yedi ay kalmış ve bu sürenin sonunda Hindistan'a geri dönmüştü. Eğitim ile ilgili faaliyetlerini genişletmişti. Bulunduğu toplumda çeşitli alanlarda değişiklikler yapmak için çalışmaya başladı. Ahmed Han, batıya yönelik eğitim ve öğrenimin Müslümanlar tarafından

¹²³ Halıcı, “Yenilikçi Bir Ruh”, s. 150.

¹²⁴ Halıcı, “Yenilikçi Bir Ruh”, s. 151.

¹²⁵ Sadıq, a.g.e. s. 250.

¹²⁶ Shan, a.g.e., s. 52.

¹²⁷ Shan, a.g.e., s. 41.

¹²⁸ Shan, a.g.e., s. 52.

¹²⁹ Halıcı, “Yenilikçi Bir Ruh”, s.152; Kadri, Hamid Hasan, Dastan-e Tarih-e Urdu, Agra, 1941, s. 297.

benimsenmemesini ve tepki gösterilmesini, onların bu konuda muhafazakâr olmalarıyla ilgili olduğunu düşünüyordu. Batıya yönelik eğitim ve öğrenime yapılan bu tepkinin azalması için Ahmed Han, Müslüman çocuklara verilen yüksek eğitimin yeterli olmadığını, onlara milliyetçilik ve kardeşlik ruhunun da aşılması gerektiğini belirtmişti.

Ahmed Han tarafından İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı sömürgecilik politikasına karşı başlatılan Aligarh Hareketi ile ortaya çıkan birçok yazarın yardımıyla halkın bilinçlenmesi, eğitim-öğrenim faaliyetlerinin artması, toplumu kendi kendine yetebilen, çağdaş bir topluma dönüştürme bilinci sağlanmıştır. Ahmed Han'ı çalışmalarında; Maulana Hüseyin Azad (1830-1910), Nezir Ahmed (1936/1912), Mehdi Ali Muhsun-ul-Mulk (1937/1907), Altaf Hüseyin Hâli (1937-1914), Muştak Hüseyin Vakar-ul-Mulk (1839/1917), Molvi Çarag Ali (1847/1895), Ekber Allahabadi (1846/1921), Şibli Naumani (1857/1914) gibi yazarlar önemli eserler kaleme alarak, yalnız bırakmamışlar ve topluma yararlı olmayı başarmışlardır.¹³⁰

Sir Seyyid Ahmed Han'ın edebi kişiliğinden etkilenen önemli bir diğer isim ise Abdul Halim Sharardır. Lakhnov'un deneme ve tarih yazarı olan Abdul Halim Sharar (1860-1926) Urdu dilinde ilk tarihsel romanın yaratıcısıdır. Sharar 1879'da Lakhnov'dan eğitim almak için Delhi'ye gitmiş ve orada Sir Seyyid Ahmed Han ile karşılaşmıştı. Sharar mezun olduktan sonra Aligarh Akımı ile ilgili çalışmalar yapmıştı. Doktor Sedid'e göre tarih yazarlığında Sharar, Sir Seyyid'den etkilenmiştir. Sharar, "*Muhezzib ve Dil Gadaz*" dergisi ile Aligarh Akımının içselliğini iletmeye çabaladı. Bir süre sonra gazetelerde mizah anlayışını ortaya koyan etkili bir üslupla yazılar yazamaya başlamıştı. Bu yazılarla kendi camiasında ve halk arasında hemen ün salmıştır. Tanınmasını sağlayan bu ürünler onun edebi yaşamını da başlatan ürünler olmuştur. Sharar'ın anlatısı modern ya da yeni Urdu edebiyatını başlatan "Sir Seyyid, Nezir Ahmet, Hüseyin Azad, Ratan Nath Şarşar" gibi isimlerin hepsinden farklılık gösterir; İngilizce'deki güzel yazı yazma kurallarını Urdu diline dâhil etmiş, fantastik konuları işlemiş ve bunları olağanüstü bir anlatımla okuyucuya sunmuştur. O dönem içerisinde yeni tarz denilen şey işte buydu ve bu

¹³⁰ Halıcı, "Yenilikçi Bir Ruh", s. 152.

başlangıçta Urdu edebiyatında nesir alanında ortaya koyulmuş yapıtların hiçbirinde görülmemiştir.

6.3. ALİGARH HAREKETİ'NİN URDU EDEBİYATINA ETKİLERİ

Hareketin merkezi Aligarh şehri kabul edildiği için “Aligarh Hareketi (Aligarh Akımı)” olarak da bilinir. Ayrıca bu hareketin önderliğini Sir Seyyid Ahmed Han yapmış ve bu akıma Sir Seyyid Hareketi de denmiştir. Aligarh Hareketi'nin oluşum sürecini şu şekilde inceleyebiliriz:

İslamcı reformist Şah Veliyyullah (1703-1762), Hint-Türk İmparatorluğunun gerileme sürecinde ülkesinin ekonomisi ve sosyal durumu bozulması nedeniyle "*Veliyyullah Tehrik*"¹³¹ adı altında bir reform hareketi başlattı. Bu reform hareketiyle, toplumsal reformlara hazırlanan ulemalar grubu, şirket yönetiminin desteklediği Hristiyan misyonerlerin tebliğ hareketini, hem dini ve sosyal, hem de siyasi ve ekonomik açıdan tehlike olarak görüyorlardı. Hristiyan bir yönetimin hâkim olmasını isteyen Şirketin İngiliz idarecileri Müslümanları en büyük engel kabul ediyordu. Müslümanların siyasi ve ekonomik bakımdan hayatın her alanında geride kalmalarını istiyorlardı. Müslüman ulemalar bu saldırgan istemler karşısında meşru koruma hakkını çeşitli diyalektlerle kullandılar. İç reform ve yenilenmeye ilâveten emperyalizme karşı cihat hazırlıkları da yaptılar. Bu hazırlıklar 1857'ye kadar farklı biçimlerde devam etti. Ayaklanmadan sonra mevcut koşullar aniden değişti. Yabancı emperyalistler, Müslümanları direnişin nedeni olarak gördü ve aldıkları kısıtlayıcı tedbirlerin beraberinde ülkede hiçbir kuvvetin engel olamayacağı türde çeşitli eylemlerde bulundular. Yabancı emperyalistler bu girişimlerine rağmen Müslüman ulemaları yok edemediler. Bu yüzden de uyguladıkları baskı ve kontrol uzun süre devam etti. Müslüman ulemalar kendilerine yapılan bu zorlayıcı eylemler neticesinde ya ülkeden göç etmek ya da bulundukları yerde hiçbir şeye müdahale etmemek zorunda kaldılar. İngiliz hükümetinin onlara karşı intikamcı tavır takındığı bu dönemde, Sir Seyyid Ahmed Han (1817/1898) ortaya çıktı.

¹³¹ Zaferullah Daudi, “Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları”, İstanbul, 1995, s. 117-134.

Hint Müslümanlarının ıslahını amaçlayan bir hareket başlatan Sir Seyyid Ahmed Han, 1857 ayaklanmasını intihar olarak nitelendirir.¹³² 1857 bağımsızlık mücadelesinde İngilizler galip oldu ve Moğol Hanedanı ismen hükümdarlığını kaybetti. Delhi’de Müslümanların okulları ve camileri yıkılarak harabe haline geldi. Sir Seyyid, çöküşün başladığı zamanı da göz önüne alarak; Müslümanların birkaç yıl içinde sadece kâhyalık, hizmetkârlık, seyislik ve hayvan bakıcılığından başka bir mertebede olamayacaklarını fark etti.¹³³

Sir Seyyid Ahmed Han Doğu Hindistan görevindeydi ve bağımsızlık savaşı sırasında birçok İngiliz’i ölümden kurtarmıştı. Ahmed Han, Müslümanların galeyana gelip ayaklanma çıkarmalarının Müslümanların zararına olacağını düşünmekteydi ancak Hint Müslümanlarının içinde bulunduğu zor duruma da kayıtsız kalamıyordu. Ne olursa olsun bir kurtuluş mücadelesi verilecekse bunun için daha şartlar uygun değildi. Müslümanlar iyi ya da kötü nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın böyle bir savaşı kaldırabilecek güce ve bilince henüz ulaşamamışlardı.¹³⁴ Sir Seyyid, İngiliz yönetiminden özür diledikten sonra “Şirketin yönetimi sırasında meydana gelen bozuklukları eleştirmek, yapılmak istenen isyan hareketinin yanlış düşünceli kişilerin çabası olduğunu kabul ettirmek ve Hindistan halkının günahsız olduğuna ikna etmek” düşüncesine dayanan "*Asbâb-ı Bagâvat-ı Hind*" adlı eserini yazdı.¹³⁵ Albay Graham adlı bir İngiliz subay bu kitabı İngilizceye tercüme etti. Beş yüz adet bastırılan kitap, İngiliz Parlamentosu üyelerine ve Hindistan Bürosu’na gönderildi. Sir Seyid bu sayede İngilizlerin samimiyetini kazanmaya çalıştı. Eser, Ahmed Han’ın düşmanlığın yerine uzlaşmayı tercih ettiği düşündüğünü gösterir.

"*Loyal Muhammadans of India*" adlı eseri de İngilizler üzerindeki Müslümanların kötü imajını silmek ve düşmanlığın yerine uzlaşmayı desteklemesi yönünde yazılmıştı. Ahmed Han’ın bu eseri yeni bir stratejiyi geliştirdi. Bu stratejiyle, dini kendi düşüncesine intibak ederek yeni bir “Kelam ilmi” metodunun

¹³² Sayyid Abdullah, “İşârât Tanqîd”, Lahor, 1944, s. 200-203.

ڈاکٹر سید عیداللہ، اشارات تنقید، خیابان ادب، ص ۲۰۳، مکتبہ خیابان ادب لاہور۔

¹³³ Abdullah, a.g.e., s. 200-205.

¹³⁴ Kışmir, a.g.t., s. 10.

¹³⁵ Kuyumcu, a.g.m., s. 139; Gulâm Huseyn Zulfikar, “Urdu Şairî ka Siyasî aur Samâcî Pasmanzar”, Lahore, 1998, s. 95.

temelini attı.¹³⁶ Bu ilim Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında sadece siyasi çıkarları ortaya çıkarmayacak aynı zamanda dini esaslarda da bağlantı sağlayacaktı. Ahmed Han'ın siyasi amacının ilk yapı taşı, bu dini teoriydi. Çünkü Müslümanların İngilizlere karşı samimi ve kötülük istemeyen kişiler olduklarını kanıtlamak, dinin bu şekilde siyasi yorumunu yapmak için bu teori çok önemliydi.

1857'den 1947'ye kadar olan dönemde Hindistan alt kıtası İngiltere'nin hâkimiyeti altında kalmıştır. 1857 yılı Hindistan tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. 1857'de yaşanan olaylardan sonra Hindistan tamamen İngilizler'in hâkimiyetine girmiştir. İngilizler'in Hint İsyanı olarak tanımladıkları fakat aslında bağımsızlık hareketi olan 1857 ayaklanması, şüphesiz Galib döneminin ve Hindistan'ın en önemli siyasi gelişmesiydi. Mirza Esadullah Han Galib (1797-1869), bu dönemde yaşadığı olumsuzluklardan ötürü, bu ayaklanmayı “yersiz-zamansız kıyamet” olarak adlandırmıştır.¹³⁷

İngiliz yönetimi Hindistan'ı tamamen ele geçirip Hint-Türk imparatorluğuna son vererek siyasi anlamda da tek hâkim oldular.¹³⁸ 1857 bağımsızlık savaşından sonra Müslüman soylular köşesine çekilmişler ve halkın ekonomik durumunun kötü olmasından dolayı Hindulara bağımlı olarak kalmışlardır. Bu felaketler Müslümanlara ilerleme aşamasındaki tüm yolları kapamış ve Hint Müslümanı çaresizlik, mecburilik, yoksulluk ve cahillik simgesinin adı olarak kalmıştır.¹³⁹

Ahmed Han, İngilizler ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri güçlendirmek istiyordu. Milliyetçiliğin ve dini tutuculuğun Batı'nın üstün teknoloji ve bilimi karşısında duramayacağına muhalefeti inandırmaya çalıştı. Bu konudaki çabası, sosyal ve dini konularla ilgili yazdığı yazılar, muhalefetin hoşuna gitmedi. Dine yaklaşımında batı ilim ve kültürünün gerekliliğine inanıyordu. Kuran'ı da bu yüzden yeniden yorumlamayı düşündü. Bu düşünce tutucu Müslümanlar tarafından iyi karşılanmadı. Ahmed Han'ı İngilizlerin çıkarları için çalışan biri olarak görüyorlardı. Bazısına göre de Batı bilim ve kültürünün gerçekliğine inanan ve dinin yerini Batı

¹³⁶ Kuyumcu, a.g.m., s. 139; Abdullah Sayyid, “Sir Sayyid Ahmed Han aur Un ka Rufaka ki Nesr ka Fanî aur Fikrî Caizah”, Lahore, 1998, s. 11, [Kısaltılmış: Sayyid (Rufaka ki Nesr)].

¹³⁷ Celal Soydan, “Mirza Esadullah Han Galib”, 2018, s. 48-49.

¹³⁸ Soydan, a.g.e., s. 48.

¹³⁹ Abdullah, “İşârât Tanqîd”, s. 200-205.

bilimlerinin alması gerekliliğini savunan biriydi. Bu tarzda bir kolejin açılması da tepkileri çoğalttı. Böyle bir kolejde okuyan Müslüman çocukların da iman zenginliğinden yoksun kalacağına inanılıyordu.¹⁴⁰

Her edebi akıma tepki olarak doğan başka edebi akımlar olmuştu. Aligarh akımına da tepki olarak doğan Romantizm akımıydı. Aligarh Hareketi genellikle siyasi ve eğitim akımı olarak düşünüldü. Fakat Hint alt kıtası Müslüman halkını özellikle siyasi, dini ve edebiyat alanında oldukça etkiledi. Aligarh Akımı rasyonalizm, materyalizm, dışa dönüklük ve toplumsallığa önem verdi. Fakat yaşamın bazı yönlerini gözardı etti. Kendi döneminde yavan bir edebiyat oluşturmaya rağmen, Sir Seyyid ve Urdu Edebiyatının duâyenleri hayatta olduğu sürece başka bir akım ortaya çıkamadı. Birinci Dünya Savaşı'na (28 Temmuz 1914) kadar Urduca'nın duâyenleri birer birer öldükten sonra Romantizm Akımı canlanarak Aligarh akımının meydana getirdiği boşlukları doldurmak için ortaya çıktı.

Romantizm Akımı, Aligarh Akımının mizacından ziyade zıt bir mizacı ölçü aldı. Bu akım Urdu Edebiyatına Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra girdi. Başlangıçta aşk temalı eski destanları anlatmasıyla sınırlı kaldı. Nitekim mecâzi hikâyeler, öyküler, abartıcılık, destancılık ve palavracılık anlatımının terimi oldu. Lirik şiir, romantizmle yeniden dirilmiş, kapalı ve süslü bir üslup kullanılmış, şairane anlatım benimsenmiştir. Urdu edebiyatında romantizm akımı, beklenmedik araçlardan yardım aldı. Bu bağlamda Togor'un doğaüstücülüğü, İkbâl'in geleneksel oluşu ve Ebu Kelâm Azad'ın bireyselliği özellikle dikkate değerdir. Romantizm Akımı, Aligarh Akımının klasizmine karşı romantizmi getirdi. Aligarh akımı ve romantizm akımını şu şekilde değerlendirebiliriz:¹⁴¹

¹⁴⁰ Kuyumcu, a.g.e., s. 140-141.

¹⁴¹ Abdullah, "İşârât Tanqîd", s. 99,100.

داخلیت - İçsellik	خارجیت - Dışsallık
الفراڊیت - Bireysellik	اجتماعیت - Toplumsallık
جرباڤیت - Duygusallık	عقلیت - Akılcılık
روحانیت - Ruhsallık	مادیت - Materyalizm
غنائیت - Estetik	مضمونیت - Anlatımcılık
جمالیت - Güzellik	جدلیات - Çatışma (Diyalektik)
فرد - Birey	جماعت - Toplum
ماضی - Mazi	حال - An, Bugün
روح فطرت - Doğanın Ruhı	Yaratıcı Gücün Manaظر قءرت Yansımaları

İkinci Dünya Savaşına (1939-1945) kadar Urdu Edebiyatında Romantizm Akımı etkin oldu. Romantizm Akımı, Sir Seyyid'in reformist akımının yarattığı akılcılığına ve duygusal yoksunluğa bir darbe vurdu. Edebiyatta duygunun olması gerekliliğini kabullendirdi. Urdu şiir ve edebiyatı birçok yeni üslupla ve ahenkle tanıştı. Aligarh Akımının bazı engellerini aştı fakat yenilerini de yarattı. İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle Romantizm Akımına yaşam veren nesil ve koşullarda etkisini kaybetti. Aligarh akımı da akılcı ve gerçekçilik yönleri edebiyatta işlenen duygusallığın seline kapılıp gitti. Şeyh Abdülkadir'in "*Mahzan Lahor*" dergisi romantizm akımını yaygınlaştırmada büyük rol oynadı. Bu dergide yazan; "İkbal", "Ebul Kelam Azad", "Muhammed Huseyn Azad", "Secad Haydar Yıldırım", "Aka Şair Kızılbaş", "Zafer Ali Han", "Mirza Muhammed", "Huşi Muhammed Nasr", "Hoca Hasan Nizami" ve "Şeyh Abdülkadirin" etkisi büyüktür. Bu edebiyatçılar Urdu diline özel bir türde incelikle tanıştırdı ve güçlü hayal güçlerinin yardımıyla içsel düşünceleri geliştirmeye çabaladılar.

Aligarh akımı akılcılık ve idealistliği bir kenara bırakmış; romantizm akımının etkisi altına girmiş ve ilk olarak İkbal'in yazdıklarında görülmüştür. Onun

şiiirleri mantıksallıktan yoksun, aşk ve vicdana yönelme, geçmişe rağbet etmesi, doğal güzellikleri yansıtmaları onu romantizme çok yaklaştırır.¹⁴²

6.4. ALİGARH KOLEJİ

9 Ocak 1864'te Gazipur'da Yarbay Graham, Bilim Topluluğu'nu kurdu. Bu topluluğun amacı önemli ve ünlü kitapları Urducaya çevirmek ve böylece Hint Müslümanlarını Avrupalılar'ın düşüncelerinden ve kültürlerinden haberdar etmekti. Sir Seyyid'in tayini Aligarh'a çıktığında bu ofisi de oraya taşıdı.

1866'da Bilim Topluluğu, çeşitli konularda yazıları içeren "Aligarh Enstitüsü" gazetesini yayınlamaya başladı. Sir Seyyid Londra'daki ikameti süresince Oxford Üniversitesinin eğitim sistemini incelemiş, "Tatler ve Spectator" gibi gazeteleri de inceleyerek ülkedeki cehaleti sonlandırmak ve Urdu dilinin gelişimini sağlayabilmek için bir derginin piyasaya çıkması neticesine ulaşmıştır. Hindistan'a döndüğü aynı yılda Cambridge tarzında bir idare kurabilsin diye 'Hint-Müslüman Gelişme Derneği'ni kurdu.

Ahmed Han'ın İngiltere'de bulunduğu dönemde ve oradan ayrılmadan önce batı tarzı öğrenim üzerinde önemle durmuştu, ancak Hindistan'a geri döndüğünde batı kültürünün de bir ölçüde kabul edilmesine önem vermişti. İngiltere'den ayrılmadan önce üç maddelik bir proje sundu:¹⁴³

Müslümanların batı sanatlarını ve ilimlerini öğrenmeye karşı önyargılarını gidermek için gerekli önlemlerin alınması,

Müslümanların batı eğitim ve öğreniminden niçin yararlanmak istemediklerinin incelenmesi,

Hindistan'da bir Müslüman üniversitesi kurmak için yardım toplanması.

Ahmed Han, Müslümanların batı çizgisinde bir kolej kurma hususunda kendisiyle işbirliği içinde olmalarını istedi. Bu konudaki ısrarcı yaklaşımının,

¹⁴² Abdullah, "İşārāt Tanqīd", s. 90-95.

¹⁴³ Shan, a.g.e., s. 60-61.

Müslümanların doğru eğitim ve öğreniminden uzaklaşmaları gerektiğini kastetmediğini de şu sözleriyle açıkladı:¹⁴⁴

“Müslümanlar asla Arap dilini öğrenmekten vazgeçmemeliler. Bu dil atalarımızın kutsal dilidir; fakat ekonomik gücümüze ve rahat bir yaşama açılan vasıtalar İngiliz eğitim-öğrenimine bağlıdır. Bizler buna gereken önemi vermeliyiz.”

Müslümanların resmi eğitime katılmalarını sağlamak, Ahmed Han'ın öncelikleri arasındaydı. İngiliz hükümetinin desteğini alabilmek için sekreterliğini kendi yaptığı “Komiti-yi Hvâstgâr-i Tarakkî-yi T'alîm-i Musalmânân-i Hind (Hint Müslümanlarının Eğitiminin Gelişimini İsteyenler Heyeti)” isminde bir komite oluşturdu. Komitenin amacı bağımsız bir eğitim merkezi işleyişinde hareket etmektir. Ahmed Han, merkezin kurulmasından dolayı gerekli bağışları toplamak amacıyla “*Hazinatu'l-Bizâ'atu'l-Tasisil Madrasatu'l-Muslimin*” adında fon oluşturuldu. O dönemin idarecileri fona katkıda bulunurken, bazı Müslümanlar Ahmed Han'ın din hakkındaki görüşlerinden dolayı fona katkıda bulunmak istemediler. Birleşik Eyaletler valisi Sir William Muir, Rampur valisi Navâb Kalb Alî Han ve kral naibi Lord Northbrooke da fona katkıda bulundular. Yapılan bağışlar sayesinde hizmet etmeye başlayacak olan okulun, 1872 yılında alınan genel bir karar ile Aligarh'ta kurulması kararlaştırıldı.¹⁴⁵ Ahmed Han, o sırada Benares'te olması nedeniyle yerine Tali Komisyon Sekreteri olan Maulvî Semiullah Han¹⁴⁶ gelmişti. Oğlu Seyyid Mahmud da Ahmed Han'ın denetimi altında Madrasatu'l-Ulûm Aligarh'ın (Aligarh Koleji) kurulması için altı maddeden oluşan bir rapor hazırladı. Raporda okulun kolej niteliğinde olmaması, üniversite olarak açılması gerektiğini belirtti. Bu öneri İngiliz hükümetince uygun karşılanmadı. Sunulan altı maddenin dikkat çeken üç maddesi şu şekilde sıralanmıştır:

Bu idarenin disiplini tamamen hükümet kontrolünden bağımsız olacaktır.

Üniversite kendine kefil olacak, hiçbir yardım kabul etmeyecek ve kendi yıllık gelirini kendi kazanacaktır.

¹⁴⁴ Shan, a.g.e., s. 62.

¹⁴⁵ Kuyumcu, a.g.m., s. 141; Nizami, Halik Ehmadi: “Cadid Hindustan ki Mimar Sayyid Ehmadi Han”, Nai Delhi, 1971, s. 82.

¹⁴⁶ Maulvî Semiullah Han, Delhi'nin ileri gelenlerindendir. 1855'de II. derece hâkim oldu. Daha sonra II. derece yargıçlık yaptı. 1862'de emekli olduktan sonra Yüksek Mahkeme'de avukatlık yaptı. Kuyumcu: a.g.m., s. 141; İkrâm, Şeyh Muhammed: “Yadigar-i Şibli”, Lahor. 1994, s. 89-90.

*Üniversitenin devamı ve onun zabitlerinin bağlılığı da eğitimdeki başarılarıyla yakından ilgili olacaktır.*¹⁴⁷

Özellikle bu üç madde Ahmed Han'ın, okulu kurma isteğinin göstergesiydi. Okulu kurma çalışmalarında Ahmed Han, birçok zorlukla karşılaştı. Önce Ahmed Han'ın medrese işlerine artık karışmaması istendi. Ahmed Han bu isteği kabul edip, din dersleriyle ilgili olan derneğin üyeliğinden çıktı. Bu tür güçlükler, Ahmed Han ve yanında yer alan kişileri yıldırmadı. 24 Mayıs 1875'te Müslüman-İngiliz Doğu Koleji (Muslim-Anglo Oriental College)'nin Aligarh'ta açılışını, Sir William Muir yaptı. Kolejin idari işlerini yürütmek maksadıyla Ahmed Han, Aligarh'a yerleşti. “*Aligarh Koleji*” olarak adlandırılan, Hint alt kıtasında Müslümanların ilk modern (Batılı) okulu olan bu kolej, bir ay sonra eğitime başladı. Ahmed Han, Aligarh Koleji'ni kurarak ulus düşüncesini de yaratmış oldu.¹⁴⁸

Ahmed Han, tüm zamanını ve imkânlarını Aligarh Koleji'nin eğitim düzenlemesine harcadı. Hint Müslümanları için bu kolej, modern bilimleri öğrenmeleri ve bilinçlenmeleri için bir fırsat olmuştu. Aynı zamanda batı medeniyetinin ve modern eğitiminin kabul edilmesine de neden olmuştur.

İslam'ı dar görüş açısından çıkarmak için Ahmed Han, Batı eğitimini destekliyordu. Bazı tutucu ulemaların, Ahmed Han'ın Doğu eğitimini desteklemediğine dair düşünceleri vardı. Fakat, böyle bir durum söz konusu değildi. Onun düşüncesi, Doğu ile Batı arasında akılcı düşüncenin oluşmasıyla eğitimde ilerlemenin olabileceği şeklindeydi. Kolej'de de bu durumu açıklığa kavuşturmak için modern ve klasik nazariyeler okutmuştur. Ahmed Han ülke gençlerinin daha iyi bir eğitim almaları için ayrıca yurt dışında da tahsil görmelerine destek olmak istiyordu. Bu isteğini gerçekleştirmek ve memurluk sınavlarında başarılı olanların eğitim giderlerinin karşılanması amacıyla *Müslüman Memur Hizmet Fonu Derneği'ni* (Muhammadan Civil Service Fund Association) 1883'te kurdu. Yeterli çalışmaların yapılmaması derneğin kapatılması ile sonuçlandı.

¹⁴⁷ Kuyumcu, a.g.m., s. 142.

¹⁴⁸ Kuyumcu, a.g.m., s. 142.

Aligarh Koleji, yapılan önemli çalışmalar nedeniyle Aligarh Hareketi'nin önemli bir merkezi haline geldi. Ahmed Han çağdaş yöntemlerle verilen eğitimin, Müslümanlar'a saygınlık ve itibar kazandıracağını düşünüyordu. Bu düşünce çerçevesinde sadece yüksek eğitim vermekle yetinmedi. Koleje İngiliz öğretmenler de getirterek, Hükümet ile Müslümanlar arasındaki yakınlığı sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Ancak İngiliz öğretmenler, öğrencilere eğitim vermeyi ciddiye almamışlardı. Ahmed Han'a karşı düşünceli olan kişilerin yabancı öğretmenlerin hakkında yaptıkları uyarıları dikkate almaması Ahmed Han'ın modernleşme hareketinde ona katılan arkadaşları arasında görüş ayrılıkları meydana geldi. İlk karşıt grubun başı, Ahmed Han'ın dini yöndeki görüşlerini reddeden Ali Bahş Şerar¹⁴⁹ oldu. Maulvî İmdadu'l-Alî, "*Tehzibu'l-Ahlâk*"a karşıt "*İmdadu'l-Afâk*" adlı dergisini yayınladı. Karşıt görüşlü olanlar, toplum içinde kendilerine yandaş oluşturdular. Bu yandaş grupları kendi bünyesinde bulunduran Diyoband Medresesi¹⁵⁰ 1857 ayaklanmasında kapatılmış ve 1866'da tekrar açılmıştır. Kurum hem tarih, matematik ve tıp gibi alanları eğitim programları içerisine almış hem de dini eğitimdeki eksikliği gidermeye çalışmıştır. Urduca ve Farsça eğitime öncelik verilmesine rağmen Diyobandlı ulemaların, tutucu ve dindar olmaları o dönemde verilen modern eğitim çalışmalarını değerlendirememesine neden oldu. Ahmed Han'a karşı olan bir başka İslami fikir grubu da Nedvetu'l-Ulema'dır.¹⁵¹ Bu grup Ahmed Han'ın yanı sıra Hristiyanlığa ve Hinduizme de karşıydı. Ahmed Han'ı tercih ettiği uygulamalardan dolayı eleştirdi. Onun için yapılan inançsızlık suçlamalarını benimsemedi. İslâm'ı yaratılışın dini olarak kabul ettiler. Modern tarzda uygulanacak eğitimi benimsemediler.

Aslında, Ahmed Han'ın modernleşmeden yana olması insanları rahatsız etmiyordu, onun düşünceleri eleştiriliyordu. İlk batı tarzı eğitim kurumları sayesinde modern bilimlerin ortaya çıkması, Hindu ve Müslümanların oluşturduğu Hindistan halkının milli kimliklerine sahip olmalarını sağladı. Bu dönemdeki edebiyatçıların da

¹⁴⁹ Müslüman topluma Batı eğitimini tanıtan, sosyal reformlar yapan, Aligarh Hareketinin önemli temsilcileri arasında yer alan Ali Bahş Şerar, Mohsin-ul-Mulk'un yakın arkadaşlarındandır. Şiirle de yakından ilgilenmiştir. Günümüze ise, naatlarının dışında şiirlerine rastlanmamıştır. Sadid, a.g.e., s. 290.

¹⁵⁰ Daudi, a.g.e., s. 291-295.

¹⁵¹ Daudi, a.g.e., s. 301-304.

düşüncelerini özgürce ifade etmelerine olanak tanıdı. Bu süreçte Urdu nesri de gelişmiştir. Muhsinu'l-Mulk, Vakaru'l-Mulk, Vahidu'd-dîn-Salîm, Çerağ Alî, Zakâullah Dehlevî, Asadullah Han Gâlib, Altaf Huseyn Hâlî, Şiblî Numânî ve Nazîr Ahmed gibi âlimler de bu hareketin tarihçileri, müfessirleri, şairleri veya romancıları oldular.¹⁵²

7. İLERİCİ EDEBİYAT AKIMI VE EKOLLER

XX. Yüzyıla birlikte sosyalizm, kapitalizm ve estetizm kavramları dünya uluslarının yaşamlarını etkilemeye başlamıştı. Hindistan'da da önemli değişiklik kendini göstermeye başlamış, acımasız toprak ağalarının ve zengin tüccarların elinden kurtulmak isteyen çiftçiler ayağa kalkmışlardı. Gelenekler ve tutuculuk içinde olan insanlar siyasi kurtuluş yolları aramaktaydılar: Özellikle 1905-1908'lerin Hindistan halk hareketleri öylesine etkili olmuştu ki binlerce mil uzaktaki Rusya da Vladimir İlyiç Ulyanov (1870-1924), bilinen adıyla Lenin, Rus Sosyalist devrimci, Ekim Devrimi'nin lideri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin öncülü olan Rus Komünist Partisi/Bolşevik lideri şunları söylemişti:

*“Hindistan işçileri de uyanmışlardır. Onların bu toplumsal savaşı siyasi bir nitelik kazanmıştır.”*¹⁵³ Bu dönemin kapitalist düzeni, sınıfları yaratmıştı ve Batı kültürünün düşünceleri yaşam biçimleri üzerindeki yenilikçi etkilerini göstermeye başlamıştı. Hindistan'da Urdu edebiyatında kısa öykü bu düzen içinde varlığını göstermişti.”

İlerici edebiyat akımı, Hindistan'da edebiyat akımlarından biri olarak ortaya çıktı. İlerici Akım, Urdu edebiyatında bildirisi olan ilk akımdır. İlerici Hareket bildirisini imzalamak üzere Londra'da buluşan ilk beş yazar; Saccâd Zahîr, A. Gôş, İkbâl Singh, Dr. Tasîr ve Mulk Râc Anand'dı. Saccâd Zahîr'in çabalarıyla “Tüm Hint İlerici Yazarlar Konferansı” 1936 yılında yapıldı. Daha sonraları Muhammed İkbâl, Rabindranant Tagore, Cûş Melih Abadi, Mulvi Abd'ul-Hak, Hasrat Mûhani, Javaharlal Nehru ve Firak Gorakpûrî İlerici Hareket'e destek verdiler. Bu süre içinde

¹⁵² Kuyumcu, a.g.m., s. 141-144.

¹⁵³ Mirza Hamid Beg, “Urdu Efsane ki Rivayet, Akademi Edbiyat-i Pakistan”, İslamabad, 1991, s. 33.

Saccâd Zahîr'in Allahabad'a yerleşmesiyle burası İlerici Hareket Yazarları'nın ilk merkezi oldu.¹⁵⁴ İlerici Yazarlar Derneği'nin ilk konferansını; Kalküta'da, ikincisi, Delhi'de 1942'de yapılan üçüncüsü, Bombay'de yapılan dördüncüsü, Laknov'da 1947'de yapılan beşincisi, Delhi'de 1952'de yapılan altıncısı ve Londra'da 1985'te yapılan altın jübile takip etmiştir.¹⁵⁵ Özgün bir siyasal felsefe akımı, tarihin diyalektik materyalist bir yorumuna dayanan ekonomik ve toplumsal bir dünya görüşü Marksizmin ortaya çıkmasıyla birlikte insanlar siyaset, eşitlik, özgürlük ve adalet unsurlarına dayalı farklı düşünce ve tartışmalar içerisinde olmuşlardır. İnsanların yaşamlarına dâhil olan siyaset insanlara daha iyi koşullarda yaşama isteği oluşturmaktaydı. Bu da ister istemez insanlar arasında siyasi bir bilinçlenmeyi beraberinde getirmişti. Temelde Marksist gerçekçiliği benimseyen bu akımın, reformist öykücülerin başında 'Perim Çand' başkanlığında yapılan ilk toplantıda, Hint sosyal yaşamını etkileyen sorunların irdelenmesini temel alır. Perim Çand akılcılık ve amaçlılık kavramlarına reform ve ulusçuluğu eklemişti.¹⁵⁶ Bu dönem yazarları sosyal ve kültürel açıdan daha iyi bir durumun oluşması için çabalamışlardır. Şartların değişmesi sonucunda meydana gelen eğitilmiş sınıfa, siyasi özgürlüğün kazanılması için ezilen sınıfların desteğini almanın gerektiğini anlamışlardır. Bu yazarlar işçi, köylü, işsiz, kadınlar ve mazlumlar gibi ezilen sınıfların yaşamlarına ait sorunları gündeme getirerek toplumu uyandırmaya ve bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar içerisinde olan ve bu sorunlara çözüm üretmeyi hedef alan realistlerdi. Bu nedenle, kendilerine konu olarak sosyal ve siyasi bilinçle yaşamın kendisini belirlediler. Romantizmcilerin konu edindikleri hayali konuları tercih etmediler. İlerici edebiyatçıların bu tarzdaki çalışmaları, eski ve yenilikçi edebiyatçılar tarafından olumlu karşılandı ve büyük bir taraftar kitlesi edindi.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Gülseren Halıcı Özkan, "İlerici Hareket Öykücülüğünde Ana Temalar", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, c: XLVIII, sy: 2, 2008, s. 128, [Kısaltılmış: Halıcı (Ana Temalar)].

¹⁵⁵ Halıcı, "Ana Temalar", s. 129.

¹⁵⁶ Belen Özcan, "Anlatı Geleneği", s. 105.

¹⁵⁷ Celal Soydan, "Urdu Öyküsünde Fesdat Dönemi ve İlerici Yazarlar", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sy: 1, Bahar 2001, s. 56, [Kısaltılmış: Soydan (Fesdat Dönemi)]; Fathpuri, Farman: "Urdu kâ Afsānvī Adab", Beaken Books, Multan, 1988, s. 125.

Birbirinden bağımsız olarak ilerleyen Romantizm ve Gerçekçilik¹⁵⁸ akımları İlerici Edebiyatın ilk zamanlarında bir araya geldiler. İlerici edebiyat içerisinde İkbâl'in romantizmi coşku ve isyan duygusunu ateşlemişti. Perim Çand'in gerçekçiliği de insan nesline faydalı olabilmek için fikirleri içsellikten dışsallığa yönelmişti. Baskı yönetiminde romantizm akımı kendine has, farklı, hayali bir dünya kurmuştu fakat İlerici Akımın Edebiyatçıları bu hayali dünyayı tamamen değiştirecek ya da kökten yok edecek bir dünya görüşüyle ortaya çıkmışlardı.

Urdu öykücülüğü genel olarak dört döneme ayrılarak incelenir. Urdu öykücülüğünde 1930-1947 yıllarının ikinci dönemi, İlerici yazarların Urdu öykücülüğünü yönlendirdiği görülür. İlericiler, bu dönemde Hint sosyal ve siyasal yaşamın önemli sorunu olan yoksulluğu, adaletsizliği yazılarında işlediler. Modern Batı edebiyatının yayılmasına karşı da sert tepkiler gösteriyorlardı. İngiliz muhalifliği sonucunda, İlericilerin çıkardığı ilk öykü derlemesi olan ve İlerici Edebiyatın başlangıç noktası olan *Angārē (Köz)*, İngiliz hükümetince onay görmedi. Nitekim bu derleme "*İnkılâbî Patlâmâ*"¹⁵⁹ olarak tanımlandı. Edebiyatçılar işledikleri konularda insanların yaşadıkları gerçekleri yansıtmaya itina etmişlerdir. Hindistan'da bunun en önemli kanıtı da Laknov'da Saccâd Zahîr, Raşîd Cihân, Ahmed Ali, Mahmûdu'z-Zafar, 10 hikâyeden oluşan, Urdu Edebiyatında bir dönüm noktasına işaret eden Angâre adlı hikâye derlemesi olmuştur. Bu hikâyelerden *Dilli ki Seyr* adlı öykü ve derlemede yer alan tek drama "*Perde ke Piyçhe*" ilerici akımın önde gelen kadın yazarlarından olan Raşîd Cihan'a; *Badel Nahin Ate Nind Nehin Ati ve Mahavaton Eyk Rat* adlı iki öykü Ahmed Ali'ye; 5 tanesi Saccâd Zahîr'in ve "*Civanımserdi*" de Mahmud-el Zafer'in bir öyküsüydü. İlerici Akımın başlamasından önce yazılan o hikâyelerde İlerici Akımın fikriyle hayallerini süslemiş yeni nesillerin hikâyelerinde bunun özlemine duyulan hüznün ve keder görülmektedir.¹⁶⁰ Eserde özellikle Secad Zahir'in öykülerinde Marks ve Engels'in etkileri belirgin bir şekilde görülmektedir.

¹⁵⁸ Gerçekçilik akımı, romantizmin aksine yaşamdaki gerçekliği olduğu gibi, esas renginde görmeye ve insanlara da olduğu gibi sunmayı esas alan bir akımdır. Kişmir: a.g.t., s.2 4.

¹⁵⁹ Soydan, "Fesdat Dönemi", s. 55; Fathpuri: a.g.e, s. 124.

¹⁶⁰ Doğan, a.g.t., s. 40; Kanwal, İbni: "Urdu Afsana, Kitabî Dünya", Delhi, 2011, s. 9.

Angâre, Doğunun kültürel geleneğine karşı bir başkaldırı olarak algılandı. Angâre’de yer alan öykülerde dine ve yasaklara karşı bir tepki vardır. Ancak eser gelenekçilerin şiddetli protestolarına maruz kalmıştır. Romantikler de Angâre’ye olan tepkilerini dile getirmekten çekinmemişlerdir. Kitabın toplatılması zaten çalkantılı olan dönemi biraz daha hareketlendirdi ve genç edebiyatçılar romantizmden uzaklaşıp yaşamın gerçekleri hakkında kafa yormaya başladılar. Angâre toplatıldıktan sonra eserin yazarları bu uygulamaya karşı *Lideri* yayımladılar. Bu beyannamede İlerici Yazarlar Birliği’nin kurulmasını, yayımlanan ürünlerin İngilizce ve ülkenin diğer yerel dillerinde de basılmasını önerdiler. Böylelikle içinde bulunmuş oldukları devrin geleneksel anlayışına karşı bir duruş sergilemiş oldular. Bunun yanında diğer edebiyatçıları da hareketlendirip bir araya toplayabileceklerini düşünmüşlerdi.

Bu dönemde yayınlanan *Angārē* (Köz), *Ātešpārē* (Ateş Parçası), *Şu’lē* (Şuleler), *Alau’* (Alev), *Çingāriyāñ* (Kıvılcımlar) gibi öykü derlemeleri ülkenin mutlak hâkimi İngiliz yönetimi tarafından onay görmemiş, siyasi baskılar artmıştı. Aydın kesimler arasında da dini temellere dayandırılan baskılara karşı muhalefet şiddetlenmeye başlamıştı. Özellikle *Ātešpārē*’de din ve dinsel baskılara karşı çok keskin ifadeler vardır.¹⁶¹ *Angare*’den sonra yayımlanan *Şule* de *Angare*’nin edindiği yer kadar önemli bir yer edinecekti. *Angare* gibi Şule’nin de doğurduğu etki, bir tür fikri isyana zemin hazırlayacaktı.

Ahtar Hüseyin Raepuri İlerici edebiyatçılar konferansı yapılmadan bir süre önce edebiyatın eleştirel yönün halkın refahının önemli bir amacı yapıp edebiyatı yaşam ve çevrenin aynası olarak gördüğünü belirtmişti. Ocak 1934’te Hintçe ve Temmuz 1935’te Urdu dilinde Dr. Ahtar Hüseyin Raepuri’nin “*Edebiyat ve Yaşam*” adlı makalesi yayımlandığında artık genç edebiyatçıların dillerde olan isyan ve yaşam arasında bir bağ kurmasına neden olmuştu. Raepuri’ye göre edebiyat ırk, soy, renk, milliyetçilik ve vatanperverlik duygularına kapılmadan tüm insanlara bir bütün olarak kardeşlik, beraberlik ve bir araya gelebilme mesajları verip insanlar arasında ayrımcılık yapılmaması gerektiğini öğütüyordu.

¹⁶¹ Soydan, “Fesdat Dönemi”, s. 56; Anvar Ahmad, “Urdu Afsānah”, Beaken Books, Multan, 1988, s. 21.

1947 yılı, bölge tarihinde olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir dönemdi. Hindular ve Müslümanların bir arada yaşayamayacak duruma gelmelerinden dolayı Doğu ve Batı Pakistan olarak Hindistan'da iki devlet olarak ayrılmıştı. Bu yeni sistemde Müslümanlar, kendileri için kurulan ülkelere göç ederken Hindular da Hindistan'a göç etmişlerdi. Göç sırasında öldürülen, soyulan ve çeşitli saldırılara uğrayan birçok insan olmuştu. 1946-48 yılları arasında yaşanan şiddet olayları sırasında hayatını kaybedenlerin sayısı beş yüz binin çok üzerinde olduğu bilinir¹⁶². Hindu ve Müslüman grupların dışında kalan Sihler, yaşanan bu göç döneminde çok zarar gördüler. Bu göç dönemi, *Fesadat* (kargaşa) olarak bilinir ve insanlık dışı olayların yaşandığı bir dönem olarak bölgenin siyasal, kültürel ve sosyal yaşamına damgasını vurmuştur. Bu dönemde yaşananları, edebiyatçılar nesir ve şiir türlerinin hepsinde konu olarak işlemişlerdir.¹⁶³

İlerici yazarlar, bu göç döneminde yaşanan olayları işlerken tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Bu da bazı kesimlerin onları, “*bir ellerinde kalem, bir ellerinde terazi*”¹⁶⁴ şeklinde yorumlamasına ve suçlamasına neden oldu. Ama İlerici yazarlar, bu suçlamardan rahatsız olmadılar, bilakis bunu kendilerine yapılmış bir iltifat kabul ettiler. Çünkü böyle insanlık ayıbı olan bu olayı eserlerinde işlerken herhangi bir ulusu ya da kişiyi suçlu olarak göstermediler. Eleştirmenlere göre bu yazarların öykülerindeki hümanist yaklaşım ve tarafsızlık diğer edebiyatçılara örnek olabilecek övgüye değer bir yaklaşımdı.¹⁶⁵ Fesadat konusunu tarafsız bir yaklaşımla eserlerine konu edinen edebiyatçılar arasında Saadet Hasan Manto, Hayat-ullah Ansari, Aziz Ahmad, Racandar Singh Beydi, Salah-ud-din Ekber, Ramanend Sager, Belvent Singh vardır.

Yaşanılan olumsuz olaylar edebiyatçılara iyi bir malzeme vermekteydi. Fakat bu yaşanılanların taraflı olarak değerlendirilip aktarılması ve bunu bazı kitlelere yükleme çabasında olmak edebiyatçılık etiğine uygun olmayan şekilde insanlara tanıtmaya ve benimsetmeye çalışılmıştı. Bunun yanında bazı edebiyatçılar fikrinsel

¹⁶² Soydan, “Fesadat Dönemi”, s. 56; Johnson Gordon, “Hint Dünyası”, İletişim yayınları, 1998, s. 166-167.

¹⁶³ Soydan, “Fesadat Dönemi”, s. 57; Rizvi, a.g.e., s. 784-787.

¹⁶⁴ Soydan, “Fesadat Dönemi”, s. 58; Manzar Şahzad, “Pākistānī Adab 1994”, Akadmi Edbiyat Pakistan 1995, s. 524.

¹⁶⁵ Soydan, “Fesadat Dönemi”, s. 58.

düzeyde konuyu irdelemek ve benimsenmesi gereken tutumu belirlemek amacıyla çeşitli görüşler savundular. Bunlardan en ilginç olanı Fesadat konusunun edebiyata malzeme yapılmaması gerektiği yolundaydı. Zira hiçbir edebiyatçının bu konuya objektif bakamayacağı kaygısı vardı. Bu durumda edebiyatçının asli amacı olan yaşamda olup-biteni gözlemleyip tarafsız aktarma işlevi sekteye uğrayacaktır. Bu endişeyi şiddetle savunanların başını dönemin önemli yazarlarından Muhammed Hasan Askeri çekiyordu. Ama o bile İlerici Yazarların tarafsız yaklaşımdan övgüyle söz etmiştir. Özellikle Saadet Hasan Manto'nun konuyu tarafsız aktarmasını övgüyle karşılar. Onun öykülerinde siyasi ya da eleştirel kimlikten öte edebiyatçı etigin mutlak hâkim olduğunu belirtir. Ona göre; *“Manto, ne acıma duygularını alevlendirir ne öfke, ne de nefret. O okuyucuyu akılcı, kişilikli ve tutarlı tarzda düşünmeye yönlendirecek edebi ürünler vermeye özen gösterir.”*¹⁶⁶

Manto'nun hikâyelerinin üslubu akıcı ve anlaşılırdı. Yaşananları az kelimeler ile anlatırdı. Karakter oluşturmada çok yetenekliydi. Şüphesiz Manto Urdu edebiyatının ebediyen yaşayacak ve okunacak hikâyeler yazan, adı Urdu edebiyatının hikâyenin altın çağında anılacak olan bir yazardır.¹⁶⁷

İlerici yazarlar derneğin amacı edebiyat ve sanatın güzelliklerini eski düşüncelerden kurtarıp, bunu halkın bakışını değiştirerek ve aydınlık bir geleceği inşa etmektir. Ülkeyi yeni, ileri ve daha güzel bir geleceğe kavuşturacak olan her şeyi bu dernek aracılığıyla yazılarıyla ifade etmeye çalışmışlardır. Bunun için hem kendilerinin sahip olduğu hem de yabancı kaynaklı imkânlardan faydalanmışlardır. Onlar edebiyatta güncel hayatın gerçeklerini ve toplumsal sorunları konu edinmişlerdir. Halkı zayıflığa ve çaresizliğe götüren açlığa, sefalet ve köleliğe karşı çıkmışlardır.¹⁶⁸

Urdu edebiyatında bu yeni akımın ortaya çıkmasında; Pirem Çand, Secad Zahir, Feyz Ahmet Feyz, Ali Serdar Caferi, Raşid Cihan, Ahmet Ali, Hoca Ahmet Abbas, Ahtar Hüseyin Raepuri, Kirişen Çandar, İsmet Çağatay, Aziz Ahmet, Miraci, Muhammed Hüseyin Askari, Sağır Nizami, Hafız Calenderi, Kazi Abdulgaffar,

¹⁶⁶ Soydan, “Fesadat Dönemi”, s. 58.

¹⁶⁷ Kanwal, a.g.e., s. 30.

¹⁶⁸ Halil Rahman Azami, “Urdu Meyn Terakki Pasand Edebi Tehrik, Kavmi Kounsıl Bara-i Furuğ Urdu Zeban”, Delhi, 2008, s. 47.

Upandar Nath Işk, Hüseyin Han, Ahmet Nedim Kasimi, Racander Singh Beydi, Coş Melihabadi, İntizar Hüseyin, Saadet Hasan Manto ve İhsan Faruki gibi çok önemli isimler vardır.

Urdu dili edebiyatı, edebi birikimini Arapça ve Farsçadan almış ve edebi örnekler incelendiğinde tür olarak biyografik olduğu anlaşılmıştır. O dönemin ilk biyografi türünde örneğini veren yazar da Altâf Hüseyin Hâli'dir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YENİLİKÇİ BİR YAZAR OLARAK ALTAF HÜSEYİN HALİ (1837/1914)

Modern Urdu Edebiyatı'nda öncelikli bir yere sahip olan Aligarh Hareketi ile ortaya çıkan şair, eleştirmen ve yenilikçi bir nesir yazarı Shams-ul-Ulama Mevlana Altaf Hüseyin ismiyle Hâli, Urdu dilinde ilk biyografi yazarı olarak kabul edilir. Hem kendi yaşamında hem de onun yazılarında Hâli, Urdu Edebiyat geleneğinin intikalini temsil ettiğini gösterir. O, Urdu Edebiyatına düşünce ve anlatımda doğallığı ve sadeliği tanıttı. Ayrıca Urdu Edebiyatındaki eserlere değerli ilaveler olarak uzun zaman hatırlanacak önemli sayıda Urduca düzyazı kitapları yazdı. Hâli, Urdu edebiyatının eleştiri kurucusu ve aynı zamanda en iyi eleştirmendir. Edebiyat eleştirisi doğrultusunda ilham verdiği yazılarıyla tanınmış değerli bir yazardır ve asil fikirleriyle edebi üne istekli olanlara ilham vermiştir. Urdu edebiyatını büyük ölçüde etkileyen Hâlî, Hindistan Müslümanlarının düşünce dünyasına farklı bir açıdan yön vermiş, Seyyid Ahmed Han'a ve onun Aligarhtaki modernleşme hareketine destek olmuştur. Hâlî'deki tarih sevgisi, onun İslâm medeniyetine ve İslâmî değerlere bağlı kalmasını sağlamış, hayat ve edebiyat hakkındaki yenilikçi düşüncelerini İslâm toplumuna kabul ettirmiştir. Dünü ve bugünü kavrama yeteneği, açık üslûbu ve samimiyeti Hâlî'yi Hindistan'da İslâmî uyanışın en ünlü siması haline getirmiştir ve Urdu Edebiyat tarihinde özel bir yere haiz olmuştur.

3.1. ALTAF HÜSEYİN HÂLİ'NİN HAYATI

Mirza Galib'in son öğrencisi olarak bilinen asıl adı Altâf Hüseyin, daha çok şairane mahlasıyla tanınmış olan Hâlî, 1837 yılında Panipat'da (Abu Ali Qalandar¹⁶⁹ gibi Sufiler'in, akademisyenlerin ve yenilikçilerin yaşadıkları yer olan Haryana) doğdu. Panipat; insanların özgürce hayal kurduğu, barış, ahenk ve saygı içinde yaşadığı yer "Shaan-e-qalandari" olarak adlandırıldığı yerd. Bu kasabada aşağı yukarı yedi yüzyıldır (Gıyasuddin Balaban döneminden beri) Hâlî'nin bağlı

¹⁶⁹ Gerçek ismi Shaykh Sharfuddin olan Qalandar, İslâmın mistik Sufi geleneğine bağlı olan bir Sufi idi. Islam Sirajul, "Sufisim and Bhakti, A Comparative Study", Washinton, 2004, s. 61-62.

bulunduğu Ensar kabilesinin bir kolu da yaşamaktaydı. Gıyasuddin Balaban H. 7 /13. yüzyılda Dilli'de hüküm sürerken "Pir-i Herat" lakabı ile bilinen Şeyhu'l İslam Hacı Abdullah Ensari'nin evlatlarından olan Hacı Melik Alt isimli bir büyük Herat'tan Hindistan'a gelmişti.¹⁷⁰ Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin¹⁷¹ (MS. ö.672 veya 674) soyundan geldiği rivayet edilen ataları, Delhi Türk sultanlarından Balaban Han¹⁷² döneminde (ö.1266-1287) Hindistan'a gelip Panipat'a yerleşmişlerdi. Hâli, Gıyaseddin Balaban'ın daveti üzerine gelen büyük İslam âlimi Khwaja Malik Ali'nin soyundan geliyordu. Khwaja Malik Ali, kendi zamanında bilgeliyle dikkat çekiyordu. Gıyaseddin Balaban zamanında Herat'dan Hindistan'a göç eden Malik Ali'ye, geçimini sağlaması için Panipat civarlarından bereketli köyler verilmişti. Buna ilaveten kadılık ve başkanlığı, Panipat civarında bulunan imamların denetimi ve dini bayramlarda hutbe okunması işi de Khwaja Malik Ali'ye verilmişti.

Mevlana Altaf Hüseyin Hâli de, baba tarafından bu Ensar koluna bağlıydı. Annesi Sadat-i Şuhdapur adıyla meşhur Sadat ailesinin kızı idi.¹⁷³ Hâli'nin babası, önceleri İngiliz Hükümeti'nin memurluk görevindeydi. Sıradan bir memur olması refah yerine sıkıntılarla karşılaşmasına sebebiyet vermiş, geçimini temin edebilmek için evden ayrılmak zorunda kalmıştı.¹⁷⁴ Hâli dokuz yaşındayken babası vefat etmiş ve bu yüzden annesi cinnet geçirmişti. Küçük yaşta karşılaştığı bu kötü durumdan dolayı ona ağabeyi ve ablaları sahip çıkmıştı. Ağabeyi Khwaja Hüseyin Mazhar polis müfettişiydi. Evde sadece iki ablası vardı Umat-ul-husain ve Wajih-ul-nisa. Annesinin akıl sağlığı yerinde olmadığı için Hâli'yi onlar yetiştirdi. Ağabeyi her türlü yardımı yapmış olmasına rağmen onun da maddi durumu iyi olmadığından kardeşinin eğitimi için fazla bir şey yapamamıştı. İlk olarak Hâli'yi medreseye

¹⁷⁰ Durmuş Bulgur, "Şams-ul Ulama Hvacah Altaf Husayn Hali'nin Hayatı Eserleri ve Edebi Kişiliği", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s. 49, [Kısaltılmış: Bulgur (Husayn Hali)].

¹⁷¹ Ebu Eyyûb El-Ensârî, doğum adı Halid bin Zeyd bin Kuleyb Türkçede Eyüp Sultan olarak anılan en büyük Sahabe'den biridir. Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: X, 1994, s. 123-125.

¹⁷² Delhi Türk Sultanlıklarından biri olan Balabanlılar, sadece yirmi dört yıl devam etmiş kısa ömürlü bir devlettir. Gıyâsüddin Uluğ Han lakabıyla da biline Balaban Han, Delhi Türk Devletinin önemli hükümdarlarından ve Kıpçak kabilelerinden Alp-eri'ye mensuptur. Eren Sarı, "Türk Tarihi", Antalya, 2017, s. 601.

¹⁷³ Saksena, a.g.e, s. 356; Aga Muhammed Bakir, "Tarih-e Nazm-o-Nasr-e Urdu", Lahor, 1942, s. 168.

¹⁷⁴ Saksena, a.g.e, s. 356,357; Bakir, a.g.e., s. 168.

göndermişlerdi. Hâli çocukluğunu diğer orta sınıf saygın Müslüman aile çocukları gibi yaşamıştı. Ortodoks ailelerinin eskiden kalma usullerine bağlı olarak Hâli'ye Kur'an öğretilmiş, sonra Farsça ve Arapça okumaya başlamıştı. Hâli'nin ilme olan isteği, hafızlığı tamamladıktan sonra kendiliğinden gelişmişti. Ancak, bu isteğini yerine getirecek kadar düzenli ve sürekli bir eğitim imkânı bulamamıştı. Hafızlığı tamamlayıp kıraati de öğrendikten sonra Hâli, Mir Mammun Dehlevi'nin yeğeni Syed Jafar Ali'den (1691-1765)¹⁷⁵ birkaç Farsça bilgi içeren kitaplar okudu. Syed Jafar Ali, Hâli'nin ilk Farsça hocasıydı ve çalışmalarını tamamladıktan sonra Lakhnov'da yetişmiş Moulvi İbrahim Husayn ona Ansar ona sarf ve nahv (Dilbilgisi) dersini vermişti.

Hâli on yedi yaşında evlenmeye zorlandığında kendi çalışmalarında ilerleme sağlayamadı. O zamanlar, küçük yaşta evlenmek olağandışı bir olay değildi. Dayısı Mir Bakir Ali'nin kızı olan Sida İslam Nisa ile evlendi (1854). Evlendikten sonra kızın ailesi Hâli'yi eşine hizmet etmesi için çalışmaya zorluyorlardı. Fakat onun bilme ve öğrenme arzusu bu duruma üstün geldi ve bu yüzden bir süre sonra eğitimi için Delhi'ye gitti.

Delhi'ye giden Hâli, orada bir okulda kaldı ve Mevlevi Nawazishali'den (Ustad Sir Seyyid Ahmed Han) Arapça öğrendi. Okulda kaldığı sürede Hâli, Sarf ve Nahv kitapları ile Mantık ilminin ilk kitaplarını okudu. Hâli, bazı zorluklarla karşılaşsa da, ilim tahsilini bitirene kadar Delhi'de kaldı. Sarf, nahv (Dilbilgisi), mantık, aruz ve benzeri ilimlerde yeterince bilgi sahibi oldu.¹⁷⁶ O zamanın iyi bilinen hocası ve hatibi olan Nawazishali'ye bağlı bir buçuk sene çalışmalarına devam etti. Mantık, felsefe, ölçü tekniği, gramer ve o dönemin müfredatına dâhil olan konulara çalıştı. İnanca ve düzene aykırı görüldüğü için İngilizce okumadı ve Doğu'ya özgü ilim içinde öğrenildiği gibi hor ve önemsiz gördü.¹⁷⁷ Ayrıca Delhi'de kaldığı dönem Arapça dergi¹⁷⁸ çıkaran Hâli, Molla Husayn'dan Şarh-e Sullam ve Meybezi'ye okumaya başlamıştı ki 1855'te Hâli'nin ağabeyi, ablaları ve hısımları onun Panipat'a

¹⁷⁵ Mir Jafar olarak bilinen Mir Jafar Ali Khan, Bengal'in hükümdarı Alivardi Khan'ın Genelkurmay Başkanıydı. Muir Ramsay, "The Making of British", India, London, New York, Bombai, 1915, s. 51.

¹⁷⁶ İbadet Brelvi, "Tarih-i Edebiyat-, Muselmanem-ı Pakistan u Hind", Lahor, Pencab University, c: IX, 1972, s. 107.

¹⁷⁷ Saksena: a.g.e., s.211.

¹⁷⁸ Bulgur, "Husayn Hâli", s. 39.

dönmesi için baskı kurmuşlar ve o bunun üzerine oraya döndüğünde Delhi’de onun çalışmaları sekteye uğradı. Fakat söylemsel bir şekilde çalışmalarına devam etti. MS. 1856’da Hisar’da (Hindistan) vali yardımcısının dairesinde az bir maaş ile memur oldu. Ama MS. 1857 ayaklanması ve bundan dolayı Hisarda yaşanan karışıklıkların beraberinde getirdiği resmi memurlukların da kaldırılması onun, yarıda bıraktığı çalışmalarına kaldığı yerden devam etmek için memleketine dönmesine neden oldu. Bu konularda dikkate değer bir yetkinliğe erişti. Panipat’da 4,5 yıl işsiz kaldı. Bu süre içerisinde meşhur Panipatlı âlimlerle birlikte Hadis ve Tefsir okumaları yaptı. Özellikle edebiyat ilmine ait kitapları şerh ve lügat yardımı ile inceledi. Arapça nazım ve nesirleri de herhangi bir düzeltme yapmadan yazdı. Yaşanan ayaklanma sonucu Delhi’nin özellikle kültürünün ve güzelliğinin yok edilmesi ve katliamı görmesi Hâli’yi derinden üzmüş ve feryat ettirmiştir. Bu feryadını da ünlü bir mersiyesinde işlemiştir.

Bir insan olarak Hâli dürüst, nazik, saygılı, ılımlı ve cana yakın bir beyefendi idi. O, asla dünyevi ihtişamı arzulamadı ve tamamen edebi çalışmalarına kendini adadı. Onun sevgisi derin ve büyüktü. Ayrıca onda insanların inançlarına karşı bir ön yargı mevcut değildi. Her zaman kendi hür fikirlerine göre hareket etti ve insanlara öğütlediği ne ise kendisi de onları uyguladı. Hâli’nin şiirsel kariyeri, on yedi yaşında memleketinden ayrıldığı vakit Delhi’de başladı.

Çocukluk döneminde yaşamış olduğu sıkıntılı durumlar Hâli’nin uygun bir okul ya da lisede eğitim almasında olanak sağlamadı. Hâli okuma aşkını kendi çabasıyla sürdürdü. Temel eğitimini Panipat’ta tamamladıktan sonra Delhi’ye ilâhiyat ve şiir geleneğini okumak için taşındı.

1854’te Delhi’ye gittiği zaman orada tanıştığı dönemin ünlü şairi Mirza Esedullah Gâlib¹⁷⁹ (27 Aralık 1797/15 Şubat 1869) kendisini şiir yazmaya teşvik etmişti. Hâli şiir yarışmalarına katıldı ve bu hevesli öğrencinin yeteneklerinden etkilenen Galib ona şiir yazması için öğütlerde bulundu. Galib’ten öğrendiği zorlu

¹⁷⁹ Mirza Asadullah Baig Han, Britanya koloni dönemi Babür İmparatorluğu zamanında yaşamış klasik Urduca ve Farsça şiirleriyle tanınan şair. Hem şiirinin içeriği, hem tarzı, üslubu ve yaratıcılığıyla farklılığını ortaya koyan önemli ve etkin şairlerden biridir. Mirza Asadullah Khan Ghalib, “The Oxford India Ghalib: Life, Letters, and Ghazals”, Oxford University Press, 2003, s. 10-15.

konuların açıklamaları için araştırma yaptı ve öğrenmeye çalıştı. İlim tahsilinin etkisiyle birlikte Hâli’de şiir tutkusu doğal bir şekilde ortaya çıktı. Bu doğal ruhu bastıramadığında bir gün Mirza Esadullah Han Galib’in hizmetinde hazır bulundu, ta ki o, şiir sanatında Hâli’nin öğrenciliğini benimseyene kadar. Bu öğrenci olma durumunu bizzat Mevlana kendisi şöyle açıklar:

“Benim Delhi’ye gitmek zorunda olduğum zamanlarda Merhum Mirza Esadullah Han Galib’in hizmetine gitme fırsatım olurdu ve genellikle onun anlaşılmayan Urduca ve Farsça divan konularının anlamlarını ona sorardım. Kendine ait birkaç Farsça kasidesini bana okuttururdu da. Onun âdeti, tanıştığı kişilere şiir yazma fikrine karşı çıkmasıydı. Ancak ben yarım bir gazeli Urduca veya Farsça yazıp ona gösterdiğimde bana şunu söyledi:

“Nitekim ben başkasına şiir yazması için öğüt vermem ancak seninle ilgili benim fikrim şudur”:

“اگر تم نہیں لکھو گے تو آپنی طبیعت پر ظلم کرو گے”

“Eğer sen şiir yazmazsan kendi tabiatına zulmedeceksin!” Fakat o zamanda bir iki gazelden fazla Delhi’de şiir yazma fırsatım olmadı.¹⁸⁰ Mevlana’nın bu açıklaması aşağıda sıralandığı gibi sözlerini kanıtlar niteliğindedir:

Hâli’nin Galib’le ilk tanışması onun eğitimi için Delhi’ye geldiği zamandı.

Delhi’de kaldığı zamanda Hâli genellikle Galib’in hizmetinde hazır olurdu ve ona Galib’in Farsça ve Urduca çalışma konularının anlamlarını sorardı.

Düzenli olarak kendi birkaç Farsça kasidesini Galib, Hâli’ye okuttururdu.

Galib, görüştüğü insanları şiir yazmaya teşvik etmezdi.

Ancak Hâli’nin maceracı ruhunu görüp Galib söyledi: “Şiir yazmazsan kendi ruhuna acı çektireceksin!”

Bunun üzerine Galib’in bu yönlendirmesiyle öğrencisi o zamanda bir iki gazel söyledi. Bunu ifade etmesi Mevlana’nın da kendini öne çıkartmasına sebebiyet vermişti.¹⁸¹

¹⁸⁰ Durmuş, a.g.t., s. 39; Panpati, Shaikh Muhammad İsmail: “Kulliyat-e nasr-e Hâli (Hâli’s Complete Prose Works)”, c: I, Lahor, 1968, s. 337.

¹⁸¹ Wahid Karishi, “Hâli Sayısı”, Ocak 1972, s. 3.

Genel olarak Galib'in tüm öğrencileri içinde, Mustafa Han Şifta Reis Cihangir Abad ve Bahadır Şah Zafer Padişah Dehli gibi önemli şahıslar olmasına rağmen Altaf Hüseyin Hâli kadar şerefli ve bir o kadar itibar gören kimse olmadı. Hâli sık sık Galib'i görme fırsatına nail olurdu ve onun hakkında edindiği bilgileri 'Yadigâr-ı Galib' adlı eserinde işlemişti. Onun gelip gitmesi esnasında bahsedilmeye değer bir tarihi olay yaşanmış ve Hâli, kendi sözcükleriyle bu eserde bu olaya yer vermiştir. Bu ilginç olayı kendi sözcükleriyle kısaca yazabildi ancak Mevlana'nın kendi açıklamasında açıklık ve duruluk vardır. Yazısında olan mükemmelliğin ve kalitenin birleşimiyle birlikte yazdıklarına sınırlamalar da koymuştur.

1857'de İngilizlere karşı girişilen ayaklanmadaki sıkıntılı günlerin ardından Panipat'da kaldıktan dört yıl sonra Birleşmiş vilayetler, Bulandshahr bölgesinde Cihangirâbâd'ın büyük toprak sahibi, Urdu Edebiyatında en iyi eleştirmenlerinden Cihanfirabad'ın hükümdarı olan Nawab Mustafa Khan (1806 - 1896) ile arkadaş oldu. Galib dışında onu en çok etkileyen kişilerden biri Mustafa Khan, Hâli'nin sade şiirden zevk almasını sağladı. Bu asilzade Urduçada "Shaifta" ve Farsçada "Hasrati" adıyla şiirler yazan bir şair ve edebiyat insanıydı. Hâli, onun hakkında şöyle bir söylemde bulunmuştur:

*"Shaifta, mübalağayı sevmezdi. Olayları ortaya koymada akıcılığı benimsemiş, gerçekleri beyan güzelliği ile gönül alıcılığı şairlikte olgunluğun en son derecesi olarak görürdü. Shaifta; sıradan, halkın kullandığı kelimeler ve deyimler ile basit düşüncelerden hoşlanmazdı."*¹⁸²

Her ne kadar Delhi'de çok fazla çalışmasa da Shaifta'nın etkisi altında şiirsel yeteneğini geliştirdi. Onun desteği yalnızca şiir derlemesine teşvik etmedi, aynı zamanda onun tarzını sadeleştirdi ve onun şiire bakış açısının değişmesinde etkili oldu. O, süslü ve mübalağa bir dili benimsemedi. Yalın bir biçimde doğru, tam tanımını yapmayı tercih etti ve dolaysız dili kişisel duyguyla renklendirdi.

Hâli'nin tahsis için Shaifta'ya şiirlerini sunup sunmadığı kuşkulu bir soru olarak sorulur ama doğru olan şu ki; onun Shaifta'dan şiir konusunda yararlandığı ve toplumuna çok faydasının dokunduğu. Bir şiirinden net bir şekilde onun şiirlerini düzelttiği şiir üstadı olarak Shaifta'ya danıştığı anlaşılıyor. Hâli'nin mizacı Galib ile

¹⁸² Bulgur, "Husayn Hâli", s. 50.

karşılaştırıldığında Shaifta ile daha fazla benzerliği görülüyor. Shaifta'nın cana yakın arkadaşlığı, edebi ve şiirsel atmosferi, huzur ve rahatlığı bütünüyle Hâlideki şiir ruhunu teşvik etmeye yönlendirdi ve Galib'e kendi başarılarını, eserlerini göndermeye başladı. Galib onun şiirlerini düzeltti ve ona nazır olmaya bu süre zarfında da devam etti.

Shaifta'nın etkisi ve onun stili çok ilgi çekiciydi. Bu etkiyi Hâli şöyle dile getirmiştir:

حالی سخن میں شیفتہ سے مستفیض ہوں

شاگرد مرزا کا مقلد ہوں میر کا

“Hâli, şiirde Shifta'dan faydalandım

Mirza'nın (Galib) öğrencisi, Mir'in izleyicisiyim.”

Hâli, Shaifta'nın 1872'de vefatı üzerinde Cihangirâbâd'dan ayrıldı. Onun mutsuz olduğu, 1857 ayaklanmasından sonra edebiyatçıların sürgün edildikleri yere Lahor'a şansını denemek için geri döndü ve orada iş aramaya başladı. Bir süre sonra Pencab Hükümet Kitaplığında çalışmaya başladı (1872)¹⁸³. Dört yıla yakın süren bu vazifesi sırasında Eğitim Bakanlığı için İngilizceden Urducaya yapılan çevirilerin tashih işiyle uğraştı. En iyi Avrupa edebiyatlarının biriyle olan bu dolaylı iletişim, ona gerekli teşvik edici şeyleri uyguladı ve onun düşüncelerine hız kazandırdı. Hâli burada yaptığı çeviriler sayesinde Batı Edebiyatı ile bağlantı içinde kaldı ve bu bağlantı ona çok yarar sağladı. Bu onun edebi kariyerinde dönüm noktasıydı ve bu da Modern Urdu Edebiyatı'nın güneş ışığı içerisinde genişleyen belli parıltıları ve belirginliğinin ortaya çıkmasını sağladı. Farkında olmadan Doğu Edebiyatı'ndan özellikle İran Edebiyatı'ndan uzaklaşmaya başladı. Batı düşüncelerindeki sadelik ve gerçekliğin etkisi altında kaldı. Bir şair olarak Hâli, o zamanlarda adet olan gazel yazmakla kendini sınırlamadı. Rubai, mesnevi ve nazım gibi şiir türlerini keşfetmeye başladı. Bu arada Lahor'da edebî toplantılara katıldı. Ancuman-e Pancab'ın gözetiminde temeli Muhammad Husayn Azad tarafından atılan Muşa'arah'ya (şiir

¹⁸³ Hanif Fauq, “Hâli”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), Ankara, c: XV, 1997, s. 263.

okuma meclisi) katıldı ve burada dört mesnevi yazdı. Hindistan'da türü bakımından tamamen yeni olan bu şiir toplantılarında bir mısra yerine şairlere herhangi bir konu verilir ve o konu üzerinde şairler istedikleri şekilde düşüncelerini şiirle açıklarlardı. Nitekim yavaş yavaş Hâli de Encümen-i Pencab'ın aktif bir üyesi oldu.

Hâli, İngiliz Edebiyatı'nın geniş kapsamlı olmasına, ihtişamına ve sadeliğine hayran kaldı ve Urdu nesrinde bu mükemmelliği benimsetmeye karar verdi. Şiir yazılırken sınırlama koyulmadı ve şairler kurulda kararlaştırılan konular hakkındaki derlemelerini ezbere okumakta özgürdüler. Bu tarz şiirlerin öncüsü olan Azad, yeni akımın temellerini hazırlamıştı. Hali, o akımın en eski kurucularından biri idi. Hali, mecliste yazdığı çok beğenilen eski şiirlerinden dördünü ezbere okudu. Yağmur Mevsimi (Barkharit), Umudun Sevinci (Nishat Umaed), Merhamet ve Adaletin Karşılıklı Konuşması (Munazara-i Ramh-o-Insaf), Vatanseverlik (Patriotism) mesnevileri şiir sanatında ezbere okundu¹⁸⁴. Lahor'da kadınların eğitimi hakkında hikâye tarzında Macalis-un Nisa adlı eserini yazdı(1874). Bunun üzerine Hindistan genel valisi North Broke tarafından Hali'ye 400 rupi ödül verildi. Bu eser çok ünlenmiş ve bu sebepten ötürü Hali, Lahor'da modern şairliğe başlamıştır. Bir süre sonra bazı sebeplerden dolayı Lahor'daki memurluğu bırakan Hali, Anglo Arap Okulu'nda (Anglo Arabic School, Delhi) Arapça hocası oldu (1875). Bundan önce Hali Lahor'da 8 ay Chiefs College'de hocalık yapmıştı. 1886'da bir kaç aylığına Lahor Aitchinson College'de memur oldu. Hisar Devleti tarafından edebi çalışmalarına devam etmesi için kendisine emeklilik maaşı olarak ayda yetmiş beş rupi bağlandı. Bundan sonra eser yazmaya devam etti ve çeşitli toplantılara katıldı. Bütün zamanını ilmi ve edebi çalışmalara adadı. Böylece Hali, manzum ve mensur çalışmalarının büyük bir kısmını tamamladı. Farklı kültürlerin bir arada olduğu Hindistan' da Batı etkisi açıkça görünüyordu.

Hâli'nin şiir kariyerinde Galib, Shaipta ve İngilizce çevirilerin etkisi fark edilir ve sonuncu ama son derece önemli olan Sir Seyyid Ahmed Han'ın etkisi dikkate değerdir.

Hâli'nin Lahor'da çalıştığı süre içinde buradaki durumun kendisine uygun olmadığını düşünmüş ve Aligarh Üniversitesi'nin kurucusu, 1857 Ayaklanması'nın

¹⁸⁴ Saksena, a.g.e., s. 213.

ve ulusal yenilenmenin öncüsü Sir Seyyid Ahmed Han'ın etkisiyle Delhi'ye gelmişti. Seyyid Ahmed Han ile tanışması Hâli'nin edebiyat hakkındaki görüşlerini yeniledi. Sir Seyyid Ahmed Han zamanın ihtiyaçlarına tepkisiz kalan ve çöküş içinde olan Müslümanlar için bu durumu düzeltici takdire şayan yenileyici bir hareket ile meşguldü. Sir Seyyid Ahmed Han öncülüğünü yaptığı Aligarh Hareketi esnasında Hâli'yi fark ettikten sonra Müslümanların bu kötü durumu üzerine ondan bir şiir yazmasını istedi. Bunun üzerine Hali, ünlü “Musaddas” ismiyle “Med-u Cezr-i İslam (İslam'ın Çöküşü)” adlı eseri yazdı.

3.1.1. Musaddas-e Hâli (Madd-o-Jazr-e-Islam)

Muazzam bir eserdı ve bu eseri sayesinde Hâli'nin bir anda ünü arttı. Yeni bir tarzda İslam'ın yükselişi ve gerileyişini anlattığı bu eser şüphesiz yeni şiirin ilk büyük şaheseriydi.¹⁸⁵ Bu eserdeki ifadeleri sade ve açıktı. Ahmed Han bu eseri överek şöyle der:

*“Kıyamet gününde Allah benden ne getirdin diye soracak. Ben de Hâli'ye “Musaddas”ı yazdırtıp getirdim” diyeceğim.*¹⁸⁶

Ahmed Han'ın etkisi ile altılı vezinlerden oluşan Altaf Hüseyin'in ismini verdiği “Musaddas-e Hâli” nin kıtaları altı satır olarak yazıldı. Bu eserin yayınlanması Urdu Edebiyatı ve şiirinde modernleşme sürecini başlatmıştır.

Eserde çöküş içinde olan İslamiyet'in karartıcı derinliği üzerinde kısaca durulmuş, Peygamber tarafından tanıtılan yenilikler, açık bir şekilde ifade edilmiştir. Verdiği öğretilerin önemiyle, özellikle Sir Seyyid'in mevcut rahatsızlıkların çaresi olarak Viktoria dönemi iş ahlakının istekli savunuculuğunu yaptığını vurguladı. Hâli'nin konu içeriğinin ihtişamını sürdürmesi ve onun görüşünü daha etkili bir biçimde anlatmak için Hâli, tamamen geleneksel Urdu şiir dilini terk etmişti. Musaddas'ın natüralist benzetmeleri ve anlaşılabilen tasvirleri, klasik stilin karışık fikirlerine keskin zıtlık içerisindedir. Musaddas adlı eseri okuyan eleştirmenler bazı gerekçelerden ötürü bu esere itiraz ettiler. Bu gerekçeler eserin tarzının genel olarak

¹⁸⁵ Nedvi İkbâl, Mevlana Hafız Şirazi, Mevlana Hafız Şirazi, İslami Edebiyat, Urdu ve Fars Edebiyatı Özel Sayısı, Halil Toker, Klasikten Modern Urduca Şiir, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2006, s. 24.

¹⁸⁶ Bulgur, “Husayn Hâli”, s. 52.

yavan ve bazen ise sıradanlığa saplandığı yönündeydi. Bazı eleştirmenler de eserin içeriğinin Hâli'nin stiline uyduğunu vurgulamışlardır.

Bu eser ile ilgili yapılan görüşlerden biri şöyledir:

“Khwaja Altaf Hüseyin Hâli'nin Musaddas-i Hâli (Müseddes-i Madd-o-Jazr-e-Islam) Urdu Edebiyatı tarihinde unutulmaz bir başyapıttır. Sir Seyyid Ahmed Han'ın öncülük ettiği akım üzerine Hâli, bu önemli ve uzun şiirini yazmıştır. Sir Seyyid Ahmed Han bir defasında, Musaddas-i Hâli adlı şiirinin ona verilen bir hediye olduğunu ve Hâli'nin bu eseri kendisi için yazdığını söylemiştir. Hâli, Müslümanların yükseliş ve çöküş süreçlerinde yaşadıkları zorlukları bu şiirinde etkili bir şekilde açıklamıştır. Eleştirmenlere göre, medeniyet ahlakı ile ilgili makaleler, Müslümanları bu şiir kadar etkilememiştir. Çünkü bu şiirde, Müslümanların geçmiş ve şimdiki durumları beyitlere gerçekçi bir ifadeyle yansıtılmıştı. Hâli'nin bu çabası, uyuyanların gözünü açtı. Bir ruh analisti gibi hastaların hastalıklarının ne olduğunu bildi. O, tecrübeli bir cerrah gibi başarılı operasyonlar yaptı. İslami öğretilerin ışığında Müslüman halkı karanlığın içinden çıkarmaya çalıştı.

Hâli, zamanın isteklerini göz önünde tuttu ve bu nedenle de şiiri etkili bir araç olarak kullandı. Hâli'nin şiirlerinde saf duygular, sadelik ve verimlilik her zaman önemli olmuştu. Onun bu uzun şiiri de, insani kusurların ve güzelliklerin en güzel örneğidir.”¹⁸⁷

Başkasının kalbini incitip, üzülme-yene
Allah merhamet etmez
Düşen acının gölgesinden bile
etkilenmeyenin başına felaket gelir
Sen dünyada merhametli ol ki, Allah da
sana merhamet etsin

خدا رحم کرتا نہیں اس بشر پر
نہ ہو درد کی چوٹ جس کے
جگر پر
کسی کے آفت گزر جائے سر پر
پڑے سایہ نہ اس بے اثر پر
غم کا
کرو مہربانی تم اہل زمیں پر
مہرباں ہوگا عرش بریں پر
خدا

Eser hakkında yapılan bir başka görüş ise şöyleydi:

¹⁸⁷ Nesime Encan, “Musaddas-i Hali ve Musaddas Hal”, Express Neyuz, 5 Temmuz 2014.

“Urdu Edebiyatında çok fazla kitap yoktur, bu kitapların çoğu şiir ve bazıları da nesir ile ilgilidir. Fakat meşhur olan çok az kitap vardır. Eğer bu tür kitaplar sıralansaydı, Hâli’nin Med-u Cezr-i Islam adlı eseri önemli bir yere sahip olurdu. Çünkü şiirde öne sürülen düşünceler, insanların zihninde kalıcı olmuştur. Acı gerçekler gün yüzüne çıktığında, perde arkasında yaşananlar insanları çok üzdü. Fakat bu gerçeklerin etkisini kimse inkâr etmedi.

*Aslında Musaddas-e Hâli, o dönem Müslüman halkın resmini görebileceğimiz bir aynadır. Bu sayede, Müslüman halkın hâkimiyetinin nasıl sona erdiğini, 1857 Bağımsızlık Savaşıyla Müslüman halkın, İngilizler’in zulüm ve işkencesine maruz kaldığını anlayabiliriz.”*¹⁸⁸

Bu yorumlardan da anlaşıldığı gibi eserin birinci baskısının içeriği, hem nuhteşem bir ağıt hem de coşkulu bir şiirsel sesleniştir.

Eserin biçimsel değerlendirmesini ise şu şekilde yapabiliriz:

O dönemin litografi kitaplarında yaygın olarak kullanılan el yazmalarından oldukça farklı biçimde yazılmış bir eserdir. Metnin ortasına düzgün bir şekilde yerleştirilmiş kutular içinde yer alan dörtlüklerin etrafında kullanılabilecek kenar boşlukları bırakılmıştır. Konu başlıklarının dış ayrımlarında dikey olarak belirtilmesi ve aşağıda düzenli numaralandırılmış dipnotlar dışında, dörtlüklerin etrafı özenle çizilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Maulana Maininuddin Saipur, “Musaddas-e Hâli’nin Edebi ve Sanatsal Güzelliği”, Aylık Darul Uloom Deoband, sy. 1, Ocak 2012, Bangladeş, c. XCVI.

¹⁸⁹ Shackle & Shahrukh Husain Matthews, “Urdu Literature”, London, 1985, s. 10.

ہر ایک قبیلہ کج سے سوزا اور کسا خداوند سے رشتہ بند و کسا جوڑا	ہر ایک قبیلہ کج سے سوزا خداوند سے رشتہ بند و کسا جوڑا
کبھی کے جو پہرے پہرے ملک سے پہاڑ دیئے سر چڑکا اونکے مارک کے پہاڑ	کبھی کے جو پہرے پہرے ملک سے پہاڑ دیئے سر چڑکا اونکے مارک کے پہاڑ
پناہ مل مقصود کا پاک جب صحت سے دل اور کسا گرما گیا جب	پناہ مل مقصود کا پاک جب صحت سے دل اور کسا گرما گیا جب
سماں اونپہ توجہ رکھا چاہ گیا پڑا لے تمدن کے سب بابا کو	سماں اونپہ توجہ رکھا چاہ گیا پڑا لے تمدن کے سب بابا کو
جسائی اور نہیں وقت کی قدر تھی کہا، یہ چہرہ دیکھے سب آخر رخصتا	جسائی اور نہیں وقت کی قدر تھی کہا، یہ چہرہ دیکھے سب آخر رخصتا
بہلائی میں جو وقت بھٹے گزار فرغت - مشاغل کی کثرت سے پہلے	بہلائی میں جو وقت بھٹے گزار فرغت - مشاغل کی کثرت سے پہلے
اقامت - مسافر کی جلد سے پہلے فقری سے پہلے غنیمت سے پہلے	اقامت - مسافر کی جلد سے پہلے فقری سے پہلے غنیمت سے پہلے
جو کرنا ہے کر لے کہ تہہ در تہہ پہاڑ وفا کے لئے فیض المیت ثلثہ فیض اثنان و بیچے سورا حد - بیجا پہاڑ	جو کرنا ہے کر لے کہ تہہ در تہہ پہاڑ وفا کے لئے فیض المیت ثلثہ فیض اثنان و بیچے سورا حد - بیجا پہاڑ
اس حدیث کے لفظ یہ ہیں اختتام قبل غنم - شباب قبل ہرک - صبح قبل غمک - و غمک قبل فقرک - و غمک قبل غمک - و غمک قبل غمک	اس حدیث کے لفظ یہ ہیں اختتام قبل غنم - شباب قبل ہرک - صبح قبل غمک - و غمک قبل فقرک - و غمک قبل غمک - و غمک قبل غمک

The format of the First Edition. (p. 24: M39-M42)

Şekil I. Musaddas-e Hâli'nin 1879 yılındaki birinci baskısı.

Shackle & Shahruxh Husain Matthews, "Urdu Literature", London, 1985, s. 10.

Bu ilk baskısının içerik tanımı, geleneksel tarzda bir şair olarak Hâli'nin geçmişine dair yazdığı dörtlük ile başlıyor:

Bülbülün bahçesinde şarkı söylemeyi
bıraktım
Şairlerin toplantılarında şiir okumayı
bıraktım
Kalbim beni terkettiğinden beri, hikâye
anlatmayı da bıraktım

بُلْبُل کی چمن میں ہمزبانی
چھوڑی
بزم شعرا میں خوانی چھوڑی
جب سے دل زندہ تونے ہم کو
چھوڑا
ہم نے بھی تری رام کہانی
چھوڑی

Hâli, gençlik zamanını bu dörtlükte şöyle ifade etmiştir: “Gençlik zamanında, dünyanın ayaklarımızın altında serili olduğunu düşünüyoruz. Tamamen sıkıntıdan uzak, ferah ve refah bir ovada dikenli yollardan arındırılmış hayatın içindeyizdir. Bu ovanın ötesine gittiğimizde ise, başka bir ülkenin büyüleyici manzarasıyla karşılaşırız. Onu görür görmez açıklanamayan duyguların ve arzuların kalbe yayılması yasaklanır. Çünkü bu büyüleyici manzaranın sınırlarına girdiğiniz anda yemyeşil çalılıkların içinde gizlenmiş, korkunç hayvanlar ortaya çıkıverir. Her ne kadar gençliğin bahar bahçesi görülmeye değer bir manzara olsa da, dünyanın varoluşu hakkında bir cevap bulamayız.”¹⁹⁰

Hâli, sonraki zamanlarda şiirde başka bir tarzı daha tanıtır, bütün şiirlerini yayımladı. Bütün şiirlerini topladığı “Muqaddama Sher-o-shayari” olarak bilinen bu eserinde Urdu şiirindeki yanlışları, nasıl geliştirilmesi gerektiğini ve kendisinin bu konu ile ilgili fikirlerinin de olduğu ayrıntılı ve uzun bir ön yazı girişi oluşturmuştur. Musaddas adlı eser; sadeliği ve tarafsızlığıyla dinleyenlerin ilgisini çekeceği, Hâli'nin natürel şiirsel bir deyimın savunuculuğu için kendi gazellerinden daha iyi

¹⁹⁰ Shackle & Shahrukh Husain Matthews, “Hali’s Musaddas: The Flow and Ebb of Islam, New Delhi: Oxford University Press, 1997, s.12-13.

bir gerekçe temin eder. Ama “*Muqaddama Sher-o-shayari*” özgün bir Urduca edebi eleştirisini geliştiren en inandırıcı ve ilginç girişimlerden biri olarak görülüyor.¹⁹¹

1901’de Panipat’ta bir okul ve 1905’te halk kütüphanesi kuran Hâli, bunların idaresini de kendisi üstlenmişti. Müslüman Eğitim Konferansı’nın 21. yıllık oturumuna başkanlık için 1907’de Karaçi’ye gitti.

Sonuç olarak Hâli’nin şiir kariyerinde Galib, Shaifta ve İngilizce çevirmenlerin etkisi fark edilir ve sonuncu fakat son derece önemli olan Sir Seyyid Ahmed Han’ın etkisi dikkate değerdir. Aligarh Hareketi içerisindeki önemli yazarlardan biri olan Altaf Hüseyin Hâli, Urdu edebiyatında eleştiri türünün ilk örneklerini vermiştir. Ahmed Han’ın arkadaşları arasında ayrıcalıklı, saygın bir yere sahip olan Hâli, şiirde ve nesirde özgün bir tarza sahip olmasından dolayı bu niteliğe erişmiştir. Gençlik yıllarında şiir söylemeye başlayan Hâli, edebiyat aracılığı ile insanlara yararlı olmayı amaçlamaktaydı.

Müslümanların 1857 ayaklanmasının kötü sonucundan ötürü bir şey yapmamak yerine bu durumdan kurtulmanın yollarını aramalarını istiyordu. Bu nedenle geçmişte öne çıkmış başarılı insanların biyografilerini yazmaya başlamıştı. Hâli, biyografiyi ulus içinde canlılık olarak ifade eder. Milli amaçları gözeterek yazdığı biyografiler aracılığıyla insanların olumlu yönde etkilenmesini; hayatları, kişilikleri ve ülke içinde yarar sağlayan bu insanları kendilerine rol alarak gayret sarf etmelerinin gerekli olduğunu belirtiyordu. Onun tarzı başkaları tarafından benimsendi ve onu taklit etmeye çalıştılar ama hiç kimse Hâli’nin edindiği başarıyı elde edemedi.

Hâli 1857’den önce gazel söylemiş ve daha sonra milli şairlik yapmıştır. Bu nedenle ilk kez ulusal bir şair olarak ilan edilmişti. O; bölgesel bir eğitimci, bir vaiz ve bir öncü olarak rol oynadı. Hâli, din kardeşlerine bir parça özveriyle şekilde ve asilce davranmaları için onların nesillerini kuşatan heyecan verici şiirler içinde öğütler de bulundu.¹⁹² Urduca doğa şairliğinin savunucuları arasında yer alan Altaf Husayn Hâli’nin nesir tarzındaki eserleri de nazım gibi sade ve gerçekçiydi. 1864 yılında “*Mavlud-e Şerif*” adlı bir risale yazmış ve böylece Urdu nesrinde çalışmasını

¹⁹¹ Shackle & Shahrugh Husain Matthews, “Urdu Literature”, London, 1985, s. 9-10.

¹⁹² Saksena, a.g.e., s. 213,214.

başlattığı düşünülmüştür. “*Mukaddimah-e Ş’ir-o-Şa’iri*” (1893) adlı eserinde Hâli, ilk defa edebi tenkidi kurallı bir ilim dalı olarak kabul etmiş ve onun esaslarını ortaya koyarak şiir ve şairlik üzerine sistemli tartışmalarla birlikte toplumsal ilişkilerin önemini açıklamıştır. Gazelin şeklini ve manasız türdeki geleneksel konular ile işleyiş tarzına itiraz etmiştir. Şiirde doğuya ait geleneksel ilham görüşünü de reddediyordu.

Delhi’den önceki dönemde ve isyan zamanındaki yolculukları esnasında Hâli’nin sıhhati gittikçe kötüleşmişti. Gençliğinde yaşadığı bu rahatsızlıklar ömrü boyunca devam etti. Enfeksiyon, öksürük, ateş ve astım gibi rahatsızlıklarla sıkça karşılaştı. Rahatsızlığı için tedavi sürecinde de çalışmaya ve kitaplarını yazmaya devam etti. Sayısız sayfa karalayıp, yazarak o kadar iyi eserler verdi ki onun gibi çok az insan bu şekilde yazabildi. Yaşlandığında da gençliğindeki gibi cesaretli ve kararlıydı. Yolculuk yapmaya ve Delhi’ye gidip gelmeye devam etti. Buna ilaveten Aligarh Koleji’ne bağış yapmak için Cihangirabad, Faridabad ve başka yerlere de seyahat etti. Haydarabad, Lahor ve Hindistan’ın Maharaştra eyaletinde Mumbai’den sonra ikinci büyük şehri olan Pune’ya sıklıkla giderdi. Haydarabad’da kaldığı süre zarfında Hâli’ye çok değer vermişlerdir. Hâli’yi övmek ve onun için hazırlanan teşekkür nameyi ona sunmak için toplantı düzenlenmişti. Ailesi de Hâli’ye çok saygı duyarlardı. Aile içinde olan tartışmalarda Hâli’den meseleyi çözmesi için yardım etmesini ve öğüt vermesini isterlerdi.

MS. 1904’te Hâli’ye öğrenme isteğinin sürekliliği ve edebi çalışmalarından ötürü ‘Akademisyenlerin Güneşi’ (Shams-ul-Ulema) unvanı bahşedilmişti. Çeşitli hastalıklara yakalandığı ömrünün son yıllarında ülkenin siyasi durumu da değişmekteydi. Artık ülkede batı etkisi şiddetle hissedilir olmuştu. Pek çok kavmin ve karışık kültürlerin beşiği olan Hindistan hızlı bir şekilde İngiliz tesirine girmekteydi. Yeni ilimlere ve sanatlara istek artmaktaydı. Bu ilimleri öğrenmek şerefli bir hayat sürmek için kaçınılmaz olmuştu. Öte yandan XIX. yüzyılın siyaseti eğitim ve toplumun ıslahı siyaseti iken XX. yüzyılın başlarında Müslümanlar ameli olarak uluslararası İslami siyasete de el atmışlardı. 1914 yılının sonlarında hafızasının bir kısmını yitiren Hâli felç geçirmiş, konuşamaz hale gelmişti. Kasım 1917’de saygınlığın ve insanlığın meşalesi, Hâli’nin vefatı nedeniyle sönmüştü.

Panipat'ta meşhur sufi derviş Hazreti Bu Ali Şah Kalender'in dergâhında Mevlana Altaf Hüseyin Hâli'nin de mezarı bulunmaktadır.

3.2. ALTAF HÜSEYİN HÂLİ'NİN KİŞİLİĞİ

Hâli'nin çok fazla güzel özellikleri vardı ve en belirgin özellikleri sadeliği ve gönül ehli olmasıydı. Önemli bilge bir kişilikti. Bu önemli hususiyetleri onun şiirlerine de yansımıştır. Urdu şiir ve düz yazıya yeni bir hayat ve yeni bir şekil verdi. Sir Seyyid ile birlikte Müslümanlar arasında İngilizce eğitimini yaydı. Aynı zamanda kadınların eğitimine önem verdiği için bu konu ile ilgili girişimlerde bulunarak toplumun ıslahı için başka çalışmalar ve hizmetler de yaptı. Urdu dilinin önemli bir edebiyatçısı olan Mevlevi Abdulkhak, Hâli'yi çok severdi ve ona çok yakındı. Hâli'ye söylediği “*Doğallık ve Merhamet*” kelimeleriyle Hâli'nin kişiliğini tam anlamıyla tasvir etmiştir. Hâli, erdemliliğin ve doğallığın göstergesiydi. Doğallık onun şiirlerinde ve edebiyatında her zaman olmuştur ve onun kişiliğinin de özüdür. Anlaşılacak şekilde basit ama derin sözler söylerdi. Hâli başkalarının acılarını ve dertlerini paylaşır ve onların acılarını dinledikçe üzüntü duyardı. Bütün hayatı boyunca başkalarının acılarını gidermeye çalıştı. İhtiyaç sahiplerine elinden geldiğince yardımcı oldu. İnsanlar, Hâli'nin böylesine güzel huylu olmasından dolayı onu çok seviyor ve saygı gösteriyorlardı. Söylediği sözlerin ve yaşantısının bir olması çevresi tarafından saygı duyulmasına ve sürekli övülmesine sebebiyet verdi. Onunla görüşmek için gelenler Hâli'nin alçak gönüllüğü ve samimiyetiyle karşılaşınca yanından memnun ayrılırlardı. Hiçbir şekilde insanlar arasında ayrımcılık yapmadı, her ülkeden insana karşı samimi bir şekilde sevgiyle muamele etti.

Ülke içinde bir yerde kıtlık olduğunda veya birisi veba salgınına yakalandığında Hâli de ıstırap çeker, geceleri uyuyamazdı. Aynı şekilde başka bir ülke herhangi bir belaya uğradığında ya da zengin insanların fakirlere ve hizmetçilere zulüm yaptığını gördüğünde üzülür, perişan olurdu.

Zeki bir genç gördüğünde çok mutlu olur ve onu cesaretlendirirdi. O kadar kadirşinas idi ki her nerede güzel bir yazı görse onu hemen över ve mektupla yazan

kişiyi cesaretlendirirdi. Hâli'nin sadece şiirlerini okuyanlar belki onun her zaman ağlamaklı ve hüzünlü olduğunu zannederler. Ancak o gerçekte güler yüzlü idi. Özellikle kendi arkadaşları arasında esprili sözler söylerdi.¹⁹³

Dünyevi unvanlara önem vermeyen Hâli, bulunduğu duruma kanaat etmesini bilen biriydi. Bu nedenle bir iki kitabı dışında telif hakkını kendi adına tescil ettirmeyen Hâli 'nin kitaplarını isteyen istediği gibi bastırırdı.

Hâli, İslamın bütünlüğünü dini olarak görürdü. Gerçek sevginin temelini inşa eden, dünyadaki bütün kin ve nefreti bitiren, muhalif yabancıları muhalif olduğu kadar hoşgörülü yapan İslam dininin, ilk zamanlardan beri nefret zinciri oluşturan Arapları, Etiyopyalıların, Taciklerin, İranlıların ve Türklerin birlik olmaları gerektiğini dile getirmiştir.

Hâli'nin şairliği ve şahsiyeti hakkında insanların genel olarak düşüncesi, Sir Seyyid'in meslektaşları, onun düşüncelerinin yankısı ve Müslümanların isteklerine tercüman olardı.

Hâli belli bir müddet Müslümanların bozulan ahlakını düzeltmeye ve içinde her daim vatan sevgisi var olduğundan insanları doğru yola teşvik etmeye çalıştı. Hâli her zaman alt orta tabakayla olan ilişkisini muhafaza etmiş ve o tabakanın bütün özelliklerine “saygı, kararlılık, doğruluk, hoşgörülülük ve ciddiyete” bu tabakada sahip olmuştu. Alt tabakada olmayan zenginlerin bunlara ulaşmasının çok zor olduğunu düşünmüştü. Bu özellikler zamanla Hâli'nin bir parçası haline gelmiş ve bununla birlikte Hâli'nin sosyal sınıf kişiliği, asıl sanatının anahtarı olmuştu.¹⁹⁴

3.3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ÜSLUBU

Urdu Edebiyatında bir kaç yönden önemli bir yere sahip olan Hâli, Urdu edebiyatında eserler yazmaya başladığında, kelimeye bağlılık ve edebi sanatların kullanımını çok fazla artırmıştı. Şairlik lafazanlığa dönüşmüştü. Gazelde işlenen konular eskiden olduğu gibi evrensel ve sosyal yarar içerikli değildi. Hâli, bu yönelmeler

¹⁹³ Bulgur, “Husayn Hâli”, s. 42.

¹⁹⁴ Altaf Huseyin Hâli, “Yadigâr-ı Galib, Der. Halil-ur-rehman Daudi, Maclis-e Terakki-ye Adab”, Lahor, 1963, s. 114.

nedeniyle gerçek duyguların yalın ifadesine önem vermişti. O, Urdu Edebiyatı modern şiirin ilk mimarlarından. Gerçeği, gazel içinde ciddi bir üslupla işliyordu. Urdu edebiyatında doğal şairliğin savunucuları arasında yer alan Hâli, daha gençlik yıllarında şiir söylemeye başlamıştı. 1857'den önce geleneksel gazel söyleyen Hâli, daha sonra kendisini milli şairliğe vakfetmiştir. İngilizceye dolaylı ilgisi, Ahmed Han ile arkadaşlığı ve onun fikirlerinin etkisiyle edebiyatta maksadın önemini kavramış ve bunu başkalarına da anlatmaya gayret etmiştir. Nitekim Hâli pek çok eksikliklerine rağmen *Mukaddime-i Ş'ir u Şa'iri*'de (1893) ilk defa edebi tenkidi kurallı bir ilim dalı olarak kabul etmiş ve onun esaslarını ortaya koymuştur. Aynı zamanda şiir ve şairlik üzerine sistemli tartışmalarla birlikte şairlik ve toplumsal ilişkilerin önemini açıklayarak, sonradan gelenlerin yaşam için edebiyat kapsamında yaptıkları tartışmaların temelini atmıştır. Hâli gazelin şekli ve manasız türdeki geleneksel konular ile işleyiş tarzına da itiraz etmiştir. O, kafiye ve redifin ihtiyaçtan fazlasını kabul etmemiştir. Aynı zamanda şiirde doğuya ait geleneksel ilham görüşünü de reddetmiştir. Hâli'nin nesir alanındaki eserleri de nazım gibi sade ve gerçekçiydi.

Onun eserlerindeki zihni değişiklik Ahmed Han ile tanıştıktan sonra daha da hızlanmıştır. Bu değişiklik onun sonraki bütün eserlerine de etki etmiştir. Kendisini Ahmed Han'ın hareketine adayan Hâli onun ilmi ve ıslahi faaliyetlerine tamamen katılmıştır. Ahmed Han'ın bütün arkadaşları arasında mümtaz bir yere sahip olan Hâli, bu özelliğe sahip olmasını şiir ve nesirde kendi özgünlüğünü ispatlamış olmasına borçludur.¹⁹⁵

Hâli'nin üslubu hakkında genellikle Ahmed Han'ı taklit ettiği görüşü hâkim olmuştur. Ancak bu görüş doğru kabul edilemez. Hâli 'nin üslubu bazı yerlerde Ahmed Han'ın üslubu ile benzerlik gösterse de onun üslubundaki bazı özellikler Ahmed Han'da bulunmaz. Bunun için ona üslupta Ahmed Han'ın taklitçisi demek doğru değildir. Diğer arkadaşlarıyla karşılaştırıldığında onun üslubu Ahmed Han'ın üslubuna mutlaka yakınlık gösterir ama her ikisi arasında büyük fark vardır.

Örneğin; Ahmed Han'ın üslubunda bulunan sadelik, akılcılık, sözü açık ve çekinmeden söyleme gibi özellikler Hâli'nin üslubunda da bulunmaktadır. Bu üç

¹⁹⁵ Abdullah, "İşārāt Tanqīd", s. 115.

hususta Hâli diğer bütün arkadaşlarıyla karşılaştırıldığında Ahmed Han'a daha yakındır. Ancak her ikisinin üslubu arasındaki fark benzerlikle karşılaştırıldığında daha belirgindir. Ahmed Han'ın ifadesindeki sadelik yalın ve serttir. Ancak Hâli'nin ifadesi sade olmasına rağmen akıcı ve yumuşaktır. Ahmed Han'ın yazılarında akılcılık fazla belirgin olmasına rağmen, belirsizlik Hâli ile karşılaştırıldığında daha azdır. Hâli de Ahmed Han gibi delil getirmeden yararlanmıştır. Ancak onun görüşünü kanıtlaması şairane olması sebebiyle yer yer yanıltıcı olmaktadır. Bunun yanında Hâli kelimelerin seçimi hususunda Ahmed Han'dan daha dikkatlidir. Kelimelerin güzelliğine dikkat etmesinden dolayı Hâli'ye Ahmed Han'ın taklitçisi demek doğru değildir. Onun eşine rastlanmayan kendine has bir üslubu vardır.

Nesri, eserlerindeki şiddetli duyguların anlam aracı yapmak istemiyordu. Bunun için onun eserlerinin duygu ve heyecandan yoksun olduğu şeklinde yanlış bir düşünce ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte Hâli'nin yazılarında Şibli¹⁹⁶'deki duygu ve heyecanın bulunmadığı doğrudur. Yine de Hâli'nin yazıları bunlardan tamamen yoksun değildi. Hâli'nin sade ifadeden saparak olağanüstü bir ifade şeklini benimsediği görülür. Onun yazılarında temel bilgilere paralel olarak renklilik meydana getirme gayreti de vardı. O benzerlikleri yakalayarak kendi ifadelerini daha etkili ve ilgi çekici yapmaya gayret etmiştir.

Hâli'nin yazılarında asıl ifadede kesinlik ve açıklık mevcuttur. Ancak hafif bir sis tabakası mutlaka bulunur. Önceden de ifade edildiği gibi Hâli'nin yazılarının büyük özelliği sadeliktir. Hâli'ye göre düşünce ne kadar yüce ve ince olursa olsun, eğri büğrü olmaması ve kelimelerin günlük konuşma diline yakın olması gerekir (*Mukaddime-i Şi'r u Şa'iri*). Sadelikten kasıt kelimelerin sadeliğinin yanında

¹⁹⁶ Muhammed Şibli Numani 1857 yılında Hindistan'ın Kuzey eyaleti (Uttar Pradesh)'nde Azamgarh şehri Bandol köyünde dünyaya gelen bir ilim adamıdır. Adı Muhammed'dir. Şibli lakabı ve İmâm-ı Âzam Nu'mân b. Sâbit'e nisbetle Nu'mânî nisbesiyle tanındı. Mevlânâ Şibli diye de anılır. İslâmî ilimleri, Arap ve Fars edebiyatını dönemin önemli hocalarından okudu. 1882'de Seyyid Ahmed Han tarafından kurulan Aligarh'daki Mohammadan Anglo-Oriental College'da (daha sonra Aligarh İslâm Üniversitesi) Arapça hocası olarak çalışmaya başladı. Hindistan'da modernist düşünce genellikle Seyyid Ahmed Han'la başlatılsa da bölgede yeni kelâm hareketinin temsilciliğini Şibli Nu'mânî yapmıştır. Şibli, tarihçiliğinin yanında çalışmalarında temel İslâm ilimlerini de konu edinmiş, ıslahat anlayışında fıkıh ve siyasetten ziyade kelâma öncelik vermiştir. Anis Ahmad, "Şibli Nu'mânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXXIX, 2010, s. 126,127.

düşüncelerdeki sadeliktir. Herkesin gittiği yoldan gitmek, gösterişe kaçmamak, düşünceyi anlaşılır hale getirmek. İşte bunun adı sadeliktir.¹⁹⁷

Hâli, Arapça ve Farsça dillerinde birçok kitap yazmıştır. Urdu dilinde dönemin yazarlarından daha fazla eser veren Hâli, ilmi çalışmalar yaparak sadece âlimlerin okuyabileceği ilim kitapları da yazmıştır. Bu eserlerin hiçbirisi aynı tarzda değildir. Bunların içinde nesir tarzında yazdığı dört meşhur kitabı, şiir ve gazel tarzında yazdığı eserleri de vardır. Biri Galib'in biyografisi, ikincisi Sir Seyyid'in biyografisi, üçüncüsü Sadi Şirazi'nin biyografisi ve hepsinden en önemli kitabı *Mukaddime-i Şi'r u Şa'iri*'dir. Hâli bu eserinde, eski ve yeni şiirler arasındaki farkları anlatır, eleştiriler yapar.

Nazım tarzında yazdığı birkaç meşhur eseri vardır. *Musaddas Hâli*, onun en meşhur ve en sevilen şiiridir. Buna ilaveten yazmış olduğu etkili ve dikkat çekici konusyla, dul kadınların acizliğini dile getiren “*Vatan Sevgisi ve Yağmur Mevsimi*” adlı eserleri çok beğenilen ve meşhur şiirleridir. Bunların dışında da Hâli, çok fazla şiir okumuştur ve “*Galib'in Mersiyesi*” adlı eseri diğer şiirleriyle mukayese edilemeyecek kadar farklıydı.

Urdu dilinde Hintçenin kolay ve güzel sözcüklerini doğal bir şekilde ifade etmişti. Özellikle “*Vatan Sevgisi, Yağmur Mevsimi ve Galib'in Mersiyesi*” adlı eserlerinde kullandığı kelimeleri sanki çerçeve içinde sıralanmış inci taneleri gibi seçerek yazmıştı. Genel konuşma dilinde var olan kelimeleri ve atasözlerine de bu eserlerinde yer vermişti. Hâli'nin eserlerinde kullandığı dil onun son derece sevgi dolu olduğunu ortaya çıkarır.¹⁹⁸

Hâli, bir zamanlar Arapların kendi şairliklerini abartılı bir şekilde yüceltmesinden nefret etmiştir. Bu durumla ilgili olarak da bazı önemli kişilerin sözlerini söylemiştir:

¹⁹⁷ Bulgur, “Husayn Hâli”, s. 44; Kâdri, “Tarih-e Urdu”, s. 173-174.

¹⁹⁸ Abdullah, a.g.e., s. 63,64.

Zabir Aben İbn-i Selim’e göre:

“Hepsinden en iyi söz şudur; yaptığın işe tanık ol.”

Akid Ferid’e göre:

“Ey Arap şairi! Kendini överek övülenin saygısını arttırdın, başkalarını yererek insanlara rezil oldun.”

Hali, doğal şairlik ile ilgili düşüncesini de şöyle açıklamıştır:

“Şairlik, asıl olanın ve maneviyatın her ikisinin de yarattığı güven ile birlikte gerçeklik içinde anlam barındırır.”

Günlük kelimelerin sıradan konuşma haline gelmesi ve bu tür konuşmaları şiirlerine yansıtan sadece büyük şairler olduğu görülmüştür; Hâli, özellikle Mir Huseyn, Zafer, Mamun, Galib, Nâsîh ve Emiri bu şairlere örnek olarak göstermiştir. Bu şiirlere bir örnek olarak da Mamun’un günlük kelimeler ile yazdığı bir şiirini dile getirmiştir:

تم میرے پاس ہوتے ہو
گویا
جب کوئی دوسرا
نہیں ہوتا

(مومن

)

Başka birisi olmadığında

Sanki sen benim yanımda olursun

(Mâmûn)

Mevlana Hâli, eski tarzda gazeller söylemiş, ancak daha sonraları bu tarzını değiştirdiğinde, gazeller için de yeni konular yazmış ve yeni tarzda yazdığı gazellerini söylemiştir.¹⁹⁹

Artık Eskisi Gibi Merhamet Yok

Unuttuklarımız için söyleyecek bir şey
yok

Benim sana güvenim vardı
Senin bana hiç merhametin yok
Bir cana ne üzüntüler yaşattın
Yaşam bir ölümdür, hayat değil
Ancak işte böyle kolayca geçip gider
Eğer aşka merhamet gösteren biri varsa
o zaman açıklasın
Qais (hesap yapan kişi) olsun, Kohken
(dağ delen kişi) olsun
Merhameti olmayan hiç kimse aşka
sahip olamaz

İyi ve Kötü Olan Her Şey Elbet Geçip Gidecek

İyi ve kötü olan her şey elbet geçip
gidecek
Bu gemi böyle gitmez, elbet bir gün
batacak

اب وہ اگلا سا التفات

نہیں

اب وہ اگلا سا التفات نہیں
جس پہ بھولے تھے ہم وہ بات نہیں
مجھ کو تم سے اعتماد طفا
تم کو مجھ سے پر التفات نہیں
رنج کیا کیا ہیں ایک جان کے ساتھ
زندگی موت ہے حیات نہیں
یوں ہی گزرے تو سہل ہے لیکن
فرصت غم کو بھی ثبات نہیں
کوئی دلسوز ہو تو کیجے بیاں
سرسری دل کی واردات نہیں
ذرہ ذرہ ہے مظہر خورشید
جاگ اے آنکھ دن ہے رات نہیں
قیس ہو، کوہکن ہو، با حالی
عاشقی کچھ کسی کی ذات نہیں

بری اور بھلی سب

گزر جائے گی

بری اور بھلی سب گزر جائے گی
یہ کشتی یو نہیں پار اتر جائے

¹⁹⁹ Altaf Hussain Hâli, “Ab vo aglaa sa iltifaat nahiin, Buri aur bhali sab guzar jaa.egi” Rekhta (Çevrimiçi), <https://www.rekhta.org/poets/altaf-hussain-hali/ghazals>, 14.10.2018.

Gülü toplayan bahçıvan da gülün yerini
 bulamayacak
 Her bir yaprak öylesine dağılacak
 Gün boyu denizciler bile kalmayacak
 Bir gün Ganga (Ganga Nehri) bile
 düşecek
 Burada bir ben, bir de zaman çağı
 kalacak
 Bu oyun herkese çeşitli lezzetleri
 tattıracak
 Ne umutlar tamamlandı ne de
 tamamlanacak
 Bir ömür öylesine geçip gitmeyecek
 Halimi ne zamana kadar duymayacaklar
 Bu da bir gün son bulacak

گی
 ملے گا نہ گلچیں کو گل کا پتا
 ہر اک پنکھڑی یوں بکھر جائے گی
 رہیں گے نہ ملاح یہ دن سدا
 کوئی دن میں گنگا اتر جائے گی
 ادھر ایک ہم اور زمانہ ادھر
 یہ بازی تو سو بسوے ہر لائے گی
 بناوٹ کی شیخی نہیں شیخ
 یہ عزت تو جائے گی پر جائے گی
 نہ پوری ہوئی ہیں امیدیں نہ
 ہوں
 یونہیں عمر ساری گزر جائے گی
 سنیں گے نہ حالی کی کب تک
 صدا
 یہ ایک دن کام کر جائے گی

Divan-ı Hâli'de de onun söylediği sözler ve rubailer toplanmıştır.
 Rubailerden bazıları şunlardır:²⁰⁰

ÂLİM VE CAHİL ARASINDAKİ FARK NEDİR

Cehalet içindeki bütün âlim ve cahiller
 aynıdır
 Bunun dışında onların arasındaki fark

علم و جاہل میں کیا

فرق ہے

ہیں جہل میں سب علم و جاہل
 ہمسر

²⁰⁰ Mohammad Rahmatullah, "Rubayat-e Hâli", Uttar Pardesh Urdu Academy, 1982-1986, s. 2-26-48.

anlaşılmaz

Âlim kendi cehaletini bilir

Cahilin ise, kendi cehaletinden haberi
bile yoktur

آتا نہیں فرق اس کے سوا ان میں

نظر

علم کو بے علم اپنی نادانی کا
جاہل

کو نہیں جہل کی کچھ اپنے خبر

EY ZEVK VE NEŞE CİHANDA KRALLIĞINI KURDUN

Ey Zevk ve Neşe! Cihanda krallığını
kurdun

Hükümdarı dilenci, zengini muhtaç ettin

Ninova ve Babil'i viran ettin

Bağdat'ı Córdoba'yı talan ettin

اے عشق و طرب تونے جہاں راج کیا

اے عشق و طرب تونے جہاں راج کیا
سلطان کو گدا غنی کو محتاج کی
ویراں کیا تونے نینوا اور بابل
بغداد کو قرطبہ کو تاراج کی

YALNIZLAŞMAK

Her bir kalpte senin dikenin takılı

Her bir kulak senin sihrinle çevrili

Gitmek zorunda olmanı kimse kabul
etmedi

Amaçsızca dolaşan kalpte bile senin

üzüntün var

توحد

کانٹا ہے ہر اک جگر میں اٹکا تیرا

حلقہ ہے ہر اک گوش میں لٹکا ترا

مانا نہیں جس نے تجھ کو جانا ہے

ضرور

بھٹکے ہوئے دل میں بھی ہے کھٹکا

ترا

Farklı okuyucu kitlelerine ulaşmak için Hâli, erişilebilir gerçeklikte sade eserler yazmıştır. Döneminin en meşhur insanları olan Mirza Ghalib, Nawab Mustafa Ali Khan Shefta ve Sir Syed Ahmed Han'ın tecrübelerinden yararlanmasının yanı sıra onlara hem rehberlik yapmış hem de zekâsının en verimli zamanında yardımcı olmuştur.

3.3.1 Chup ki Daad (Sabrın Mükâfatı)

Hâli, bu eserini asırlardır kadınların erkeklerin egemenliği altında yaşadıkları olumsuzlukları ve baskı altında kendi hayatlarını feda ederek sürdürdükleri gerçeğe istinaden kaleme almıştır. Erkekler her zaman kadınları eğitim ve ilim haklarından mahrum bırakmış, genellikle onları sadece ev işleri yapan, çocuk doğuran, büyüten ve bakımından sorumlu kimse olarak görmüştür. Ama kadınların yaşadığı zorlukları sabırla karşılamaları zaman ilerledikçe olumlu değişimlere sebebiyet vereceğini bu eserinde ifade etmiştir. Hâli'nin bu eserinde yazdığı kadınların sempatisini kazanmasına neden olan şiiri, Hâli'nin feminist ve karakteristik bir çalışmasıdır:²⁰¹

SABRIN MÜKÂFATI

Birinci Bent

Ey anneler, kızlar ve kız kardeşler! Siz
bizim zenginliğimiz ve gururumuzsunuz.
Sizler milletin onuru, yaşamın
merkeziisiniz.
Evlerin prensesi, şehirlerde önde gelen
sizsiniz.
Üzüntü ve acı içindeki kalplerin tesellisi
sizsiniz.
Evsizlerin vatanı sensin, sensiz
bahçelerde çiçek açmaz.
Vatanda ya da yabancı bir memlekette

چپ کی داد

پہلا بند

اے ماؤ بہنو، بٹیو، دنیا کی زینت تم سے
ملکوں کی بستی ہو تمہیں، قوموں کی
عزت تم سے ہے
تم گھر کی ہو شہزادیاں، شہروں کی ہو
آبادیاں
غمگیں دلوں کی شادیاں دکھ سکھ میں
راحت تم سے ہے
تم ہو تو غربت ہے وطن، تم بن بے ویرا نہ
چمن

²⁰¹ Altaf Hussain Hâli, "Chup ki Daad (Sabrın Mükafatı)" Rekhta (Çevrimiçi),
<https://www.rekhta.org/ebooks/chup-ki-daad-altaf-hussain-hali-ebooks/>, 16.12.2018.

olsun, senin sayende hayat keyiflidir.

Saflığın ve erdemın tasviri sensin.

Dini inancın ve maneviyatın koruyucusu sensin.

Senin doğan alçakgönüllüdür, yaratılışında sevgi ve sabır vardır.

Sabır, seninle birlikte vücut bulmuştur; insanlık senden ibarettir.

Senden başka dürüst olan insanlardan bazıları çok eskiden kendi onurlarını kaybettiler.

Dünyada olan ey dürüst insan! Artık dürüst olan bir tek sen kaldın.

Sen olmazsan, sensiz evdeki her şey viran olur, tüm evin bereketi sendedir.

Hastaların sığınağı sensin, kendilerini yararsız hissedenlerin cesaret kaynağı sensin.

Fakirlerin servetisin, sıkıntı içindeki mutluluğun sebebisin.

Dünyaya geldiğinde, genellikle birileri tarafından istenmeden gelirsın.

Fakat sonra sen, bütün evi kendine hayran bırakırsın.

ہو دیس یا پردیس، جینے کی حلاوت تم سے

ہے

نیکی کی تم تصویر ہو عفت کی تم تدبیر ہو

ہو دین کی تم پاسباں، ایمان سلامت تم سے ہے

فطرت تمہاری ہے حیا، طینت میں ہے مہرووفا

گھٹتی میں ہے صبر و رضا، انساں عبارت تم سے ہے

مردوں میں ست والے تھے جو، ست بیٹھے اپنا کب کا کھو

دنیا میں اے ستونتیو، لے دے کے اب ست تم سے ہے

مونس ہو خاوندوں کی تم، غم

خوارفرزندوں کی تم

تم بن ہے گھر ویران سب، گھر بھر میں برکت تم سے ہے

تم آس ہو بیمار کی، دھارس ہو تم بیکار کی

دولت ہو تم نادار کی، عسرت میں عشرت تم سے ہے

آتی ہو اکثر بے طلب دنیا میں جب آتی ہو تم

پر موہنی سے اپنی یہاں کھر

بھر پہ چھا جاتی ہو تم

İkinci Bent

Ailenle yaşadığın evin sahibi olsa bile,
evin her yerinde kuşkusuz senin etkin
daha fazladır.

Fakat bütün ailenin yaşadığı eve,
çocukluğundan beri sen hizmet edersin,

Yıllardır anne babanın emirleri etrafında
dönüp durursun.

Babaya saygı göstermek, annelerin
nazarında her zaman onlara itaat etmek
olarak anlaşılır.

Bütün bir gün boyunca yemek yapmakla,
dikiş dikmekle meşgul olursun

Babanın evinde asla bir şey yapmadan
oturamazsın.

Geceleri küçük erkek ve kız kardeşlerini
gözetmek için kalkıp uykundan mahrum
kalırsın.

Bir çocuk uykusunda haykırır ve sen
uyanırsın.

Akraba evliliği yaptığın eve girdiğinde
ise, bambaşka bir dünya ile karşılaşırsın.

Kendi evinden ayrılıp başka bir yerde
yaşamaya başlıyorsun.

İşte orada her an endişe içinde olursun,
kendinden başka herkesi mutlu etmen
gerekir.

Kendinden başka asla kimsenin

دوسرا بند

میبکے میں سارے گھر کی تھین، گو
مالک و محتار تم

پرسارے کنبے کی رہیں، بچپن سے خدمتگار
تم

ماں باپ کے حکموں پہ ٹپلی کی طرح
پھرتی رہیں

غم خوار باپوں کی رہیں ماؤں کی
تابعدار تم

دن بھر پکانا رنید ہنا، سنا، پرونا، ٹاکنا
بٹھیں نہ گھر پر باپ کے خالی کبھی زہارت
راتوں کو چھوٹے بھائی بہنوں کی خبر اٹھ
اٹھ کے لی

بچہ کوئی سوتے میں رویا اور ہوئیں بیدار
تم

سسرال میں ہنچیں تو وہاں اک دوسرا
دیکھا جہان

جا اتریں گویا دیس سے پر دیس میں اک
بار تم

وہاں فکر تھی ہر دم یہی نا خوش نہ ہو
تم سے کوئی

اپنے سے رنجش کے کبھی پاؤ نہ وہاں آثار تم
بدے نہ شو ہر کی نظر سسرے کا دل میلا
نہ ہو

آنکھوں میں ساس اور نند کی کھٹکو نہ
مثل خار تم

üzülmesine sebep olmamazsın,
Eşinin nazarında değişemezsin,
Kayınvaliden ve görümcenin gözüne
diken gibi batamazsın.

Eğer sen kötü bir ailenin arasına
düştüysen, bilirsin ki onlar küçük ya da
büyük ne olursa ve kim olursa olsunlar
huysuz olurlar.

Onlardan memnun olmasan bile seni
üzmelerine izin vermezsin.

Üzülsen bile gülmeye, konuşmaya ve
tabiri caizse kan kusup kızılıcık şerbeti
içmeye devam edersin.

Üçüncü Bent

Evlendikten sonra, her bekâr insan gibi
çocuk özlemi duyarsın.

Allah bir çocuk verdiğinde ise kendini
kapana kısılmış hissedersin.

Doğumun sancılarına, zorluklarına
katlanırsın.

Senin için bir servet niteliğinde olan
çocuğunun doğum acılarını yaşarken
ölümü tatmak istersin.

Çocuğun olduğunda, senin ailen ve
eşinin ailesinin evinde herkesin kalbinde
bahçeler gibi çiçekler açar.

Evin içine gelen bu aydınlığın bütün
zahmeti sana kalır.

پالا بروں سے گر پڑے بد خوبوں سب چھوٹے
بڑے

چتون پہ میل آنے نہ دو گو دل میں ہو بیزار
تم

غم کو غلط کرتی رہو سسرال میں ہنس
بول کر

شربت کے گھو نٹوں کی طرح پیتی رہو
خون جگر

تسرا بند

شدی کے بعد ایک اک کو تھی آرزو اولاد
دی

تم پھنس گین جنجل میں خالق نے جب
اولاد دی

دردوں کے دکھ تم نے جاپے کی جھیلیں
سختیاں

جب موت کا چکھا مزا تب تم کو یہ دولت
ملی

میلے میں اور سسرال میں سب کے ہوئے دل
باغ باغ

گھر میں اجالا تو ہوا پر تم یہ بیتا پڑ گئی
کھانا پہنا اوڑھنا اپنا گئی سب بھول تم

بچوں کے دھندے میں تمہیں اپنی نہ کچھ

Çoluk çocukla uğraşırken yemek
yemeyi, giyinmeyi unutursun.

Kendine ayıracak vakit bulamazsın.

Öyle olsa bile herkesin iyi ve sağlıklı
olduğunu bildiğin sürece her şeyin
yolunda olduğunu düşünürsün.

Ama bir kişi bile hasta olsa, bu senin
için yıkım olur.

Uykusuz geçen gecelerde darağacında
asılmayı bekler gibi günlerini geçirirsin.

Çocuklara hizmet ettiğin her bir an sana
yıllar geçiyormuş gibi gelir.

Ancak, aynı şeyleri yaşayan kişi bu
yaşadıklarını anlayabilir.

Omuzlarına aldığın bu büyük
sorumluluk hakkında erkeklerin bir fikri
var mı?

Sen dünyaya gelmeseydin, bu gemiyi bu
şekilde yürütemezlerdi.

Eğer bu sorumluluk erkeklerin olsaydı,
iki günde pes ederlerdi.

Dördüncü Bent

Eğer anneler küçük çocuklarına
bakmasaydı, yıllar önce dünyada
Adem'in soyundan kimse kalmazdı.

سدھ بدھ رہی

تب تک بھی سمجھو خیر تھی جب تک

بھلے چگلے تھے سب

پر سامنا آفت کا تھا، گر ہو گیا ما ندہ کوئ
سولی پہ دن کٹنے لگے، راتوں کی نیندیں
ارگئیں

اک اک برس کی ہوگئی اک اک پل اک اک
گھڑی

بچوں کی سیوا میں تمہیں، گزرے میں

جیے دس برس

قدر اس کی جانے گا وہی دم پر ہو یوں جس
کے بنی

کی بے مہم جو تم نے سر، مردوں کو اس
کی کیا خبر

جانے پرائی پیڑ وہ جس کی بوائی ہو پھٹی

تھا پالنا ادلاد کا، مردوں کے بوتے سرپری

آخر یہ اے دکھیار یو! خدمت تمہارے

سرپڑی

پیلا اگر ہو تیں نہ تم، بیڑا نہ ہوتا پار یہ

چیخ اٹھے دو دن میں، اگر مردوں پہ پڑتا

بار یہ

چوتھا بند

لیتیں خبر اولاد کی، مائیں نہ گرز

چھپن میں یہاں

Çocuklarını göğsüne yaslayıp her an ilgilenmeselerdi, nasıl bu küçük bedenler büyüyecekti?

Yalancılığın bilinmezliği içinde dünyanın gerçek ışığını tezahür eden, evren ve gökyüzünün sırlarını ortaya çıkaran ilim ve bilginin öncüleridir kadınlar.

Dünyaya hükmedenler, âlemlerin kralı Alexander (Büyük İskender)'ın (MÖ Temmuz 356 - MÖ. Haziran 323) karşısında bir söğüt dalı gibi titriyorlardı.

Pers Krallarının gruru olan Cyrus (Büyük Kiros)'un (d. MÖ.600-MÖ. 4 Aralık 530) adaleti doğudan batıya herkesin dilinde olan bir hikâyedir.

Bunların hepsi, annelerin kendi kanlarıyla sulayıp yetiştirdiği aynı kırılğan bitkilerin çiçekleri ve meyveleri değil midir?

Ne Sufiler, ne ilahi rehberlik yapan mutasavvıflar, ne peygamberler, ne azizler, ne liderler, ne de çağların parlayan yıldızları!

Annelerin kucağında büyüyüp yükselen bu insanların saraylarında ne kadar çok dürüst hizmetkârları vardı.

خالی کبھی کا نسل سے، آدم کی ہوجاتا جہاں

یہ گوشت کا اک لوتھڑا، پروان چڑھتا کس طرح

چھاتی سے لپٹائے نہ ہر دم، رکھتی گر بچے کو ماں

وہ دین اور دنیا کے مصلح، جن کے بعض اور پند سے

ظلمت میں باطل کی ہوا، دنیا میں نو رحق عیاں

وہ علم اور حکمت کے بانی، جن کی تحقیقات سے

ظاہر ہوئے عالم میں اسرار زمیں و آسمان

وہ شاہ کشور کیراسکندر کہ جس کی دھاک سے

تھے بید کی مانند لرزاں، تاجداران جہاں

وہ فخر شاہان عجم کسری کہ جس کے عدل کی

مشرق سے تامغرب، زبانوں پر بے جاری داستان

کیا پھول یہ سب، انہیں کمزور پودوں کے نہ تھے

سینچا تھا ماوں نے جنہیں خون جگر سے اپنے یان

کیا صوفیان باصفا؟ کیا عار فان باخدا

کیا انبیاد کیا اولیا کیا غوش کیا قطب
ماں
سرکار سے مالک کی جتنے پاک بے بند
ہیں برھے
وہ ماوں کی گودوں کے زینے سے ہیں
سب اوپر چڑھے

Beşinci Bent

Ne yazık ki, dünyada çok fazla zulüm ve
şiddet gördün.

Haklarının inkâr edilmesine katlandın.

Bazı toplumlar seni öldürmek için
hazırlandılar.

Böylece onlar seni tamamen bu
dünyadan silip atacaktı.

Onlar seni öldürmese bile yıllarca canlı
canlı toprağa gömdüler.

Allah dışında hiçbir yardımcın ve
destekçin olmadı.

Eşin öldüğünde, senin çaresiz kalışını
insanlar, yardım etmektense izlemeyi
tercih ettiler.

Evliliğin ne demek olduğunu bilmeden
evlendin.

Eşinle ömür boyu sürecektir olan evlilik
yemininiz ince bir ip ile bağlıydı.

پانچواں بند

افسوس! دنیا میں بہت تم پر ہوئے جور
و جفا

حق تلفیاں تم نے سہیں، بے مہریاں
جھیلیں سدا

اکسر تمہارے قتل پر، قوموں نے
باندھی بے کمر

دیں تاکہ تم کو یک قلم، خود لوح
ہستی سے مٹا

گاڑی گئیں تم مدتوں، مٹی میں جیتی
جا گئی

حامی تمہارا تھا نہ یاور، کوئی جز ذات
خدا

زندہ سدا جلتی رہیں، تم مردہ خوندوں
کے ساتھ

اور چین سے عالم رہا، یہ سب تماشے
دیکھتا

بیابانی گئیں اس وقت تم جب بیاہ سے

İnsanların bir sebepten ötürü bir suçluyu cezalandırması gibi anne ve baban da seni evlendirerek cezalandırdı.

Yasal olarak evli kaldığın sürece hayatın umut ve korku içinde geçti.

Dul kaldığında ise, bütün hayatın boyunca huzuru aradın.

Geçirdiğin zorlu süreçlerde daha da zor sınavlarla karşılaştın.

Ölümüne kadar inancını korusan bile yine inançsız olarak hakkında dedikodular yapıldı.

Bütün bu zorluklara dayandığın için ödül almasan da bir meleğin gösteremeyeceği sabrı sen gösterdin.

Altıncı Bent

Boşa yaşanan bu belirsiz dünyada yaşadığın onca şeyden sonra, ancak sizleri insan neslinin gruru olarak nitelendirmek doğru olur.

Taş yürekli kana susamış canilerin

واقف نہ تھیں
جو عمر بھر کا عہد تھا، وہ کچے دھا گے

سے بندھا
بیابا تمہیں ماں باپ نے اے بے زبانو!
اس طرح

جیسے کسی تقصیر پر مجرم کو دیتے
ہیں سزا

گزری امید و بیم میں، جب تک رہا
باقی سیاگ

بیوہ ہوئی تو عمر بھر، پھر چمن
قسمت میں نہ تھا

تم سخت سے سخت امتحان دیتی
رہیں، پر رالگاں

کیں تم نے جانیں تک فدا کھلا میں لیکن
"بے دفا"

گو صبر کا اپنے نہ کچھ، تم کو ملا
انعام یہاں

پر جو فرشتے سے نہ ہو، وہ کرگیں تم
کام یہاں

چھٹا بند

کی تم نے دار المحن میں جس میں
تحمل سے گزر

زیبا بے کہے تمہیں فخر بنی نوع بشر
جو سنگ دل سفاک، پیاسے تھے

acımasızlıkları ise dünyada herkes tarafından bilinir.

Eşlerinizin, babalarınızın, erkek kardeşlerinizin ve erkek çocuklarınızın arasında huzuru bulamazsın.

Erdemli bir erkek daima seni sevse de hepsi aynı görüşte hemfikir olur:

“Sizler yaşadığınız sürece bilgi ve ilimden mahrum,

Dünyada cahil ve isimsiz kalmalısınız”

Yaşamın kaynağı olan öğrenmenin sizin için tamamen ölümcül bir zehir olduğunu düşünürler.

Adalet zamanı geliyor, hesaplaşma günü yakındır,

İşte o zaman elinizden alınan haklar için hesap sorulacak.

تمہارے خون کے

ان کی تو میں بے رحمیاں مشہور

عالم میں، مگر

تم نے تو چمن اپنے خریداروں سے بھی

پایا نہ کچھ

شوہر ہوں اس میں یا پدر یا ہو برادر، یا

پسر

الفت تمہاری کرگی گھر، دل میں جس

بے دید کے

وہ بد گماں تم سے رہا، اے بے نضیبو

عمر بھر

گو نیک مرد اکثر تمہارے نام عاشق

بے

پر نیک ہوں یا بد، رہے سب متفق اس

رائے پر

جب تک جیو تم، علم و دانش سے رہو

ممحروپ یہاں

تم اس طرح محول اور گمنام دنیا میں

رہو

ہو تم کو دنیا کی، نہ دنیا کو تمہاری

بوخبر

جو علم، مردوں کے لیے سمجھا گیا آپ

حیات

ٹھہرا تمہارے حق میں وہ زہر ملاہل

سربسر

آتا ہے و وقت انصاف کا، نزدیک ہے

یوم الحساب

دنیا کو دینا ہوگا ان حق تلفیوں کا
وہاں جواب

Yedinci Bent

Dünyanın düşman, gökyüzünün de
sana karşı sevgisinin olmadığı bir yerde
yaşamın geçip gitti.

Dünyadaki kurnaz erkekler, sizin
üzerinize düşecek bir bilginin
gölgesinden bile korktular.

Onlar senin hakkında çok fazla kötü söz
söyledi ve zamanla sen de bu söylemlere
inandın.

Bilgi ve beceri edinme konusunda
umutsuzluğa kapıldın.

Kendi kendine “Bizler bilgiye layık
değiliz” dedin.

Dünyadaki cahillikler için yapılan
aşığılanmaları kabul ettin.

Erkekler bir gün bile seni konuşmaya
layık görmedi.

Erkeğin eşi olarak nitelendirildin ama
hizmetçiden bir farkın olmadı.

Sonunda senin bu sessizliğin, insanların
vicanlarını sızlattı.

Gerçek şu ki, sessiz kalanlar için
adaletin sağlanması durdurulamaz.

ساتواں بند

گزرے تھے جگ تم پر، کہ ہمدردی نہ
تھی تم سے کہیں

تھا منحرف تم سے فلک، برگشتہ تھی
تم سے زمیں

دنیا کے دانا اور حکیم، اس خوف سے
لرزاں تھے سب

تم پر مبادا، علم کی پر جائے پر چھا
میں کہیں

ایسا نہ ہو، مرد اور عورت میں رہے
باتی نہ فرق

تعلیم پاکر آدمی بننا تمہیں زیبا نہیں
یہاں تک تمہاری تک ہجو کے گائے دنیا
میں راگ

تم کو بھی دنیا کی کہن کا آگیا آخر
تقیں

علم و ہنر سے رفتہ رفتہ ہو گئیں مایوس
تم

سمجھا لیا دل کو کہ ہم، خود علم کے
قابل نہ تھیں

جو زلیں لازم دنیا میں جہالت کے لیے
وہ ذلتیں سب نفس پر اپنے، گو ارا تم
نے کیں

Senin tahammülün, uzun bir süre uykuya
dalmış zihinleri hayata döndürdü.

سمجھا نہ تم کو ایک دن مردوں نے
قبل بات کے
تم بیویاں کہلا میں، لیکن لو ندیاں بن
کر رہیں
آخر تمہاری چپ دلوں میں اہل دل کے
چبھ گئی
سچ ہے کہ چپ کی داد آفر ہے ملے
رہتی نہیں
بارے، زمانہ نیند کے ماتوں کو لایا ہوش
میں
آیا تمہارے صر پر دریائے رحمت جوش
میں

Sekizinci Bent

Haklarınıza ulaşmanız için adalet, uzun
bir aradan sonra kendini göstermeye
başladı.

Destekçileriniz zorluklarla karşılaşmak
zorunda kalmış olsalar bile, dünyadaki
her zorluk için her zaman bir çözüm
bulundu.

Engeller daima gerçeklere mani oldu
ama hakikat sonunda galip oldu.

آتھواں بند

نوبت تمہاری حق رسی کی نعد مدت
آئی ہے
انصاف نے دھندلی سی اک اپنی جھلک
دکھلائی ہے
گوئے تمہارے حامیوں کو مشکلوں
سامنا
پر، حل ہر اک زکل یونہی، دنیا میں
ہوتی آئی ہے
اٹکے ہیں روڑے، چلتی گاڑی میں سچائی
کے سدا
پر فتحجب پائی، سچائی ہی نے آغر پائی
ہے
اے بے زبنوں کی زبانو بے بسوں کے
بازوو
تعلیم نسواں کی فہم، جو تم کو اب
پیش آئی ہے
یہ مرحلہ آیا ہے پہلے تم سے، جن

قوموں کو پیش
منزل پہ گاری ان کی، استقلال نے پہنچائی
بے
بے رائی بھی پریت، اگر دل میں نہیں
عزم درست
یہ ٹھان لی جب جی میں، پھر پریت
بھی ہو تو رائی ہے
یہ جیت کیا کم ہے کہ خود حق ہے
تمہاری پشت پر
جو حق پہ منہ آیا ہے، آخر اس نے منہ
کی کھائی ہے
جو حق کے جانبدار ہیں، بس ان کے بیرے
پار ہیں
بھوپال کی جانب سے یہ، ہاتف کی آواز
آئی ہے
بے جو مہم در پیش، دست غیب ہے،
اسمیں نہاں
تاید حق کا ہے نشاں، امداد سلطان
جہاں
یہ مرحلہ آیا ہے پہلے تم سے جن قوموں
پیش
منزل پہ گاڑی ان کی، استقلال نے
پہنچائی ہے
بے رائی بھی پریت، اگر دل میں نہیں
عزم درست
یہ ٹھان لی جب جی میں اپھر پریت
بھی ہو تو رائی ہے
یہ جیت کیا کم ہے کہ خود حق ہے
تمہاری پشت پر
جو حق پہ منہ آیا ہے، آخر اس نے منہ
کی کھائی ہے
جو حق کے جانبدار ہیں بس ان کے بیرے
پار ہیں
بھوپال کی جانب سے یہ، ہاتف کی آواز آئی
بے

ہے جو مہم درپیش، دست غیب ہے،
اسمیں نہاں
تائید حق کا ہے نشان، امداد سلطان
جہاں

Hâli Arapça, Farsça sözcük çok fazla kullanmaz ve insanların okuyunca anlayabileceği şekilde yazardı. Şiirde de fazlasıyla akıcı ve basit bir dil kullanırdı. “*Chup ki Daad*” eseri de bunun en belirgin örneği olmuştur.

3.4. BİYOGRAFİ YAZARLIĞI

Hâli'nin yazdığı biyografi türü eserlerden önce hiçbir yazar bu türde eser vermemişti. Ahmed Han dini ve reformist makaleler, Azad tezkire ve tarih, Nezir Ahmed de roman türünde eserler yazmıştı. Bu yüzden Hâli, Urdu Edebiyatında ilk biyografi yazarı ve aynı zamanda ilk tenkitçi yazar olarak kabul edildi. Hâli'nin biyografi yazarlığının başlangıcı olarak bilinen 1886 yılında yazdığı biyografi türündeki eseri “*Hayat-ı Sa'di*”dir.²⁰²

Ahmed Han'ın 1847'de yazmış olduğu “*Asaru's-Senadid*” devrin en değerli biyografik eseri olarak görülse de aslında bu eser tarihi tarzdaydı. Çünkü o dönemde Hayat-ı Sa'di'den önce yazılan biyografiler, hatıra şeklinde veya tarihi tarzdaydı. Hâli'nin bu eseri, hatıra ve tarihi olarak bilinen bu dar kalıptan kurtarmaya çalışmıştı.

Hâli'nin biyografi yazarlığında Ahmed Han'ın etkisi doğrudan değil, dolaylıdır. Yani Hâli onun hazırladığı örnekleri taklit etmemiştir. Fakat kendisinin ortaya koyduğu örneklerdeki ruh Ahmed Han'ın bütün çalışmalarında bulunmaktadır. Ayrıca Hâli'nin yazdığı biyografilerde Ahmed Han'ın meydana getirmiş olduğu ilmi ruh şüphesiz görünmektedir.

Biyografi yazarı olarak Halî, ilk biyografik eserinin önsözünde şunları yazmıştır:

"Biyografi üstün gayretleri ile dünyada iyilikleri yayan ve gelecek nesiller için güzel çalışmalar bırakarak giden kişilerin hatırasıdır. Özellikle ilmi gelişmeden

²⁰² Bulgur, “Husayn Hâli”, s. 44; Şeyh Çand, “Nesr-i Halî Risâle-i Urdu”, Ocak 1953, s. 28.

sonra geri kalmış milletler için biyografi onları gaflet uykusundan uyandıran bir tembihtir. Biyografi, ahlâk ilmine oranla daha faydalıdır. Çünkü ahlak ilmi ile iyilik ve kötülüğün mahiyeti anlaşıldığı halde biyografi iyiliğin yapılması ve kötülükten korunma duygusunu ortaya çıkarır (Hayat-ı Sa'di)."²⁰³

Mevlana Halî, milli çıkarları göz önünde tutarak, hayatları insanı harekete geçirecek kişilerin biyografilerini yazmak istemiştir. Nesir tarzında yazdığı makaleler sayesinde Halî'nin ismi kısa sürede duyulmuştur. Hâli'nin kendi hayat hikâyesinde bahsettiği biyografik eserlerini, nesir türünde yazdığı eserler içerisinde inceleyebiliriz:

3.5. ALTAF HÜSEYİN HÂLİ'NİN NESİR TARZINDAKİ ESERLERİ

Hâli, düz yazı ve şiir alanında eşit değerde eserler vermiştir. Şiirleriyle birlikte Urdu nesrinde de kendi yeteneğini sergiledi ve ayrıca bazı nesir türündeki yazılarından ötürü (biyografi, eleştiri.. vb.) evliyaların şerefine erişmişti.

Nesir tarzındaki eserleri de nazım gibi sade ve gerçekçiydi. Onun eserlerindeki zihni değişiklik Ahmed Han ile tanıştıktan sonra daha da hız kazanmıştı. Kendisini Ahmed Han'ın hareketine adayan Halî, O'nun ilmi ve ıslahi faaliyetlerine tamamen katılmıştır. 1871'deki makalesi *“Sir Sayyid Ahmad Han aur Un ke Kam”* (Sir Seyyid Ahmed Han ve çalışmaları) gerçekte Ahmed Han ile ilişkilerini yenileme niteliği taşır. Hâli'nin, Ahmed Han'ın bütün arkadaş çevresinde önemli bir yeri olmuştur. Bunun nedeni şiir ve nesirde kendi özgünlüğünü ispatlamış olmasıydı.

Bazı yazarlar Altaf Hüseyin Hâli'nin hayatı, kişiliği ve kitapları hakkında eserler yazmıştır. Bu yazarlar ve Hâli hakkında kaleme aldıkları eserleri; Molvi Abdul Haq *“Afkar-e-Hali”* (1976), Deputy Nazir Ahmad *“Altaf Husain Hali, Tahqiqi-o-Tanqidi Jaizay”* (2009), Saleha Abid Husain *“Altaf Husain Hali ve Haali Ki Ek Jhalak”* (1959), Syeda Saiyidain Hameed *“Bachchon Ke Altaf Husain Hali”*,

²⁰³ Bulgur, “Husayn Hâli”, s. 45; İbadet Brelvi, “Tarih-i Edebiyat-, Muselmaneın-ı Pakistan u Hind”, Lahor, Pencab University, c: IX, 1972, s. 437.

Zafar Adib “Do Hali” (1974), Dr. Zakir Husain “Hali, Hub-e-Watan” (1943), Vaaris Alvi “Haali, Muqaddama Aur Ham”, Akhtar Ansari “Hali Aur Naya Tanqeedi Shaoor” (1975), Nashir Naqvi Kashmiri Lal Zakir, Dr. Shujaat Ali Sandelvi “Hali Bhaisiyat-e-Shair” (1960), Shamim Farooqui “Hali Fan Aur Shakhsiyat” (1986), Moin Ahsan Jazbi “Hali Ka Siyasi Shaoor” (1959), Mumtaz Husain “Hali Ke Sheri Nazariyat Ek Tanqeedi Mutala” (1988), Dr. Abdul Qayyoom “Hali Ki Urdu Nasr Nigari” (1964), Hari Chand Akhtar “Hali Pani Pati”, Sifarish Husain Rızvi “Intikhab-e-Haali” (2011) olarak sıralanabilir.

Hâlî'nin yazdığı önemli eserler arasında “Hayat-e Saadi, Yaadgaar-e Ghalib, Hayat-i Javed, Muqaddama Şair-u Şiir-i, Macalis El-Nisa, Addeen-o-usr, Bewaf ki Munajat, Deewan-e Hali, Hali's Musaddas, Hubb-e-Watan, Huqooq-e-Aulad, Kalem-i Hali, Kuliyat-e-Hali, Kuliyat-e-Nazm-e-Hali, Madd-o-Jazr-e-Islam, Majalis-ul-Nisa, Majmua-e-Nazm-e-Hali, Maqalat-e-Hali, Marsiya, Marsiya-e-Mirza Ghalib, Masnavi Tassub-o-Insaf, Maulood Shareef, Rubaiyat-e-Hali, Sher-o-Shari, Shikwa-e-Hind, Tadbeer, Tohfatul Ikhwan” yer alır. Buna ilaveten Halî'nin çoğu söylevleri ve makaleleri kitap suretinde yayımlanmıştır. Yayımlanan kitaplarda mevlit kandili, Hz. Muhammed'in tarihi ve birçok konu üzerine yazılmış yazılar da mevcuttur. Fakat Urdu edebiyatında onun büyüklüğünün ve şöhretinin nedeni biyografi ve eleştiri kitaplarıdır. Bu kitapların değerlendirilmesi de şu şekilde yapılabilir:

3.5.1. Hayat-i Sa'di

Halî'nin ilk kitap yayınıdır ve Halî'nin 1882'de (XIX. yy.) yazdığı bu kitap, Hicri takvime göre 1303'te yayınlandı. Kitap, Delhi matbaasında basıldı ve toplam 220 sayfaydı. Her sayfa başı 19 satırdan oluşuyordu. Bu baskının yazılı sayfaları küçüktü ve yazılmış baskıların içinde daha iyi olanları da vardı. Yazım da olan hataları Halî düzeltmek zorunda kaldı. Urduçada kendi tarzında bu ilk yaşam biyografisi olduğu için ince eleyip sık dokudu ve 1883 yılında bu eserin ikinci baskısını yayımladı. Üçüncü baskısı da Lahor'da basılıp Delhi'de yayımlandı. Kitaba ilgi bir hayli fazlaydı. Ancak Halî, özveriyle çalışarak satışlardan elde edilen bir

miktarı Aligarh Koleji'ne gönderdi. Her yerden kitap almak için istek gelmeye başladığında altı yıl sonra 1892'de dördüncü baskısı son derece harap olmuş ve atık kâğıt üzerinde, kötü bir yazı ile Aligarh'ta yayımlandı. Kitap için talep çok fazla olunca farklı bölgelerin kitap tüccarları alelacele Mevlana'ya sormadan kitapları yayımlatıp, yalan yanlış bilgilerle para kazanmaya başladılar. Fakat Halî'nin ahlâkı ve insaniyeti nedeniyle kimseye engel olmadı ve bu durum bu şekilde devam etti. İlk baskıya göre bu yüksek derecedeki edebi ve eleştiri kitabının yeni baskısı, edebiyat çalışması olarak büyük bir titizlikle yayımlandı.

Halî bu eseri ile Urdu biyografi yazarlığına yeni bir tür eklemiş oldu. Yazdığı bu biyografi kitabında Halî, bazı bilgin kişilerin çalışmalarından yararlanıp Sadi Şirazi'nin hayatını kaleme alıp anlatmıştır.

Hayat-i Sadi, Şeyh Sa'di'nin Hayatı, İlmi ve Edebi Çalışmaların Değerlendirilmesi, Sonuç bölümlerine ayrılıp üç bölümde incelenmiştir:

Eserin ilk bölümü incelendiğinde Sa'di'nin karakteri hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise; Sa'di'nin konuşmaları hakkında yapılan bazı yorumlar ele alınmıştır. Her bölümde kısaltma ve yüzeysellikten yararlanılmıştır.

Halî kitabın önsözünde, Yunanlılar, Araplar ve Yahudilerdeki biyografi yazımı ile ilgili düşüncelerini anlatır. Ortaçağda Müslümanlar arasında yazılan biyografi tarzı hakkında açıklamalarda bulunur. Bu kitabın önemli olmasının bir başka nedeni de biyografi yazarlığının başlangıcı olmasıdır. Halî'nin biyografi yazarlığında ciddi düşünceleri olduğu anlaşılır. Bazı bölümlerde onun, yazdığı biyografi karakterlerinin kişiliğinden etkilendiği de görülür. Halî'nin üslubunun *Hayat-i Sadi* adlı eserinde soğuk olduğunu belirtenler olmuştur. Fakat kitap okunduğunda bir bütün olarak Sadi'nin çocukluğu, eğitim öğretimi, gençliği, seyahatleri, bilgeliği, yumuşak kalpliliği gibi nitelikleri okuyucunun gözleri önüne serilir. Bu niteliklerinden dolayı Şibli Numani (1857/1914) Hâlî'nin bu kitabı hakkında şöyle demiştir:

*“Bu eser Şeyh Sadi’nin son derece ilginç ve muhakkikane bir biyografisidir.”*²⁰⁴

İlk zamanlarda bile “*Sadi Şirazi*” Farsçanın meşhur şairi ve filozofu olduğundan bahsedilmiştir. *Sa’di Şirazi*, Farsça gazelin öncüsü ve usta yaratıcısı olarak tanınmıştır.

“*Gülistan ve Bostan*” Fars dilinde yazdığı en önemli kitaptır. Bu kitap, rağbet gördükçe farklı dillere de çevrilmiştir.

Sadece Hindistan’da değil bütün Hint Yarımadası’nda Şeyh Sadi’nin manevi hikâyeleri büyük bir tutku ve istekle okutulmuştur. Bu kitapta hikâyelerle birlikte ilginç öyküler de vardır. Bu popülerliğin sayesinde kolejlere ve üniversitelere Farsça edebiyat müfredatı da eklenmiştir. Farsçanın üslup biçimi öyle hoş ve güzeldir ki küçücük sözü bile kalplere dokunur. *Sa’di* de sadeliğe ve gerçekliğe çok önem vermiştir. Abartılı söylem, dalkavukluk, methiye ve tutkunluktan uzak durmuştur. İşte bu yüzdendir ki *Sa’di*, Halî’nin dini akıyla hareket etmiş ve Halî’yi Farsçanın büyük şair ve filozof insanların biyografilerini yazmaya zorlamıştı.

Halî, *Hayat-i Sa’di* adlı kitabının sonunda Şeyh Sa’di’nin çağdaşlarından da bahseder. Halî, Sa’di’nin mizacı hakkında şunları yazmıştır:

“Şeyh son derece güçlü bir karaktere sahip çalışkan bir adamdı. Onun güçlü karakteri, on iki kez hacca yürüyerek gitmesinden dolayı olabilir. Ömrünün büyük bir bölümünü çöllerde yaşayarak geçirdi. Sa’di’yi maneviyatı gelişmiş ve tasavvuf erbabı olarak sayarlar. Elbette Sa’di bir sufi ve vaizdi, ancak vaizlerin aksine doğal, açık sözlü, arkadaş canlısı, güler yüzlü, zarif, ikiyüzlülükten ve gösteriştan uzak bir Müslümandı.”

Bu alıntının ışığında *Şeyh Sa’di* ve Halî’nin güzel bir dostluğa sahip olduğu anlaşılabilir. Halî, iyi bir araştırmacı ve eleştirmen yönüyle *Şeyh Sadi*’nin şiirsel büyüklüğünün kabu etmiş ve onun eleştirel tarzını değerlendirmiştir. Biyografi yazarlığında olan yeteneğini bu eseri ile Halî kabul ettirmiştir. Bu işi iyi yapan Halî’yi, Şibli kendisiyle şöyle karşılaştırmıştı:

²⁰⁴ Mehdi Hasan İfadi, “İfadat-e Mehdi”, Haydarabad, 1976 s. 13-16.

“Ben denizim, Hâli ise su kuyusu. Benim ilmim deniz gibi engindir ve Hâli’nin bilgileri buna nazaran daha azdır fakat bir o kadar da derindir. İçerik yazısı tam olmadıkça bir adım bile ilerleyemez. Ancak Hâli’nin çabası ve kıvrak zekâsı onu farklı bir şekilde anlamlandırır. Eserlerini yazarken aklının başka yerde olmaması mükemmel içtihadının kanıtıdır.”

Bazı araştırmacılara göre “Hayat-i Sa’di”nin içeriği eksiktir. Fakat buna rağmen Hâli, harikulade bir araştırma yaparak ve dikkatli bir şekilde düşünerek öyle bir biyografi yazdı ki eserin eksikliği hakkındaki söylentilere karşı cevabını bu şekilde verdi.

3.5.2. Muqaddama- Sher-o-Shairi (Şiir ve Şairliğe Giriş)

Altaf Hüseyin Hâli, ilk tenkit türünde eser veren yazardır. *Muqaddama-Sher-o-Shairi* de tenkid türünde yazdığı ilk eser olarak bilinir. Gerçek şu ki; 1893’te Hâli, şiirlerini topladığı *Mukaddimah*’ın girizgâhında makalelerini de dâhil etmişti. Bu eser hakkında nasıl olması ve olmaması gerektiği ile ilgili tartışmalar olmuştu. Bu tartışmalar üzerine makaleler ayrı olarak yayınlandı ve ayrı bir açıklama biçimi seçildi. Bu makaleler bugün “*Muqaddama- Sher-o-Shairi*”nden meşhurdur. Bizim şairlerimiz de bugün bu makalelerden yararlanırlar. Bu eser yayınlandığında dört bir taraftaki muhalifler ayaklandı. Hâli’nin hayali ve uydurma yazılar yazdığı söylendi. Fakat zamanın her şeyden çok daha adil olduğu söylenir. Nihayetinde Hâli’nin başarıları ciddi bir şekilde düşünölmeye başlandı. Kısa bir süre içerisinde her bir kişi bu başarıların doğruluğunu kabul etti ve böylece “*Mukaddimah-e Şii’r-o-Şa’iri*” Urdu Edebiyatının ilk resmi tenkit kitabı oldu. Profesör Al-Ahmed Sarur, “*Mukaddimah-e Şii’r-o-Şa’iri*” eserini ilk bildiri olarak adlandırdı. Profesör Al-Ahmed şöyle diyor:

“Hâli’den önce bizim şiirlerimiz gönöllerin dünyasıydı, Hâli Mukaddimah-e Şii’r-o-Şa’iri aracılığı ile bir fikir verdi. Yirminci yüzyılın eleştirisi Hâli’nin bu zihinsel liderliğinin desteğiyle bugüne kadar devam ediyor.”

İlk bölümde şairliğin tanımını ve açıklamasını yaparak şiir ile şairliğin özelliklerini ve nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. İkinci bölümde Hâli, Urdu

şairleri ve şiirlerini eleştirmiş, şiir türleri üzerinde değerlendirmeler yapmıştır. Şairliğin temel özelliklerini belirtmiş, dünya edebiyatında şiirin etkisinden bahsetmiştir.

3.5.3. Yadigar-ı Galib (Mirza Asadullah Han Galib'in Biyografisi)

Galib'in hayatı ve şairliği üzerine Hâli'nin yazdığı ilk önemli eseridir ve ikinci biyografik yazısıdır. 1897'de Hindistan'da yayınlanan eser yaklaşık olarak 100 sayfadır. Galib'in öğrencisi ve çağdaşı olması sebebiyle Hâli'nin bu eseri onun diğer eserlerinden daha fazla öneme sahiptir. Galib'in hayatı ve eserleri üzerine ilk ve geniş kapsamlı bir kitaptır. Bu eser iki bölüme ayrılır: İlk kısmında Galib'in ahlakı, adetleri, hayatı ve yaşadığı olayları kapsamaktadır. Galib'in hayatına dair bilgiler ise kısaca şöyle açıklanır:

Mirza Galib, 27 Aralık 1797'de Hindistan'ın Dekken yarımadasında yer alan Agra'da doğmuştur. Mirza Galib'in lakabı Necmüddevle ve Debirrülmülk, mahlası Galib'tir. Soylu bir Türk ailesine mensup olan Galib'in dedesi Kükan (Ghokan) Beg Han'dı. Babası Abdullah Beg Han, o dönem içinde olduğu yolsuzlukları önlemek amacıyla gittiği Alvar şehrinde şehit olmuştu. Galib, İngilizler'in Agra yöneticiliğine tayin ettiği amcası Nasrullah Beg Han tarafından büyütüldü. Dokuz yaşında amcasını kaybettikten sonra İngiliz mahkemesinin kararı ile amcasının kayınbiraderinin himayesine verildi. Burada bazı âlimlerden ve ünlü şair Ekberabadi'den de dersler aldı. Önceleri Zerdüş'ten Müslümanlığı kabul eden hocası Abdüssamed'in Galib'in şiir yeteneğinin gelişmesi üzerinde büyük etkisi oldu. İlk zamanlarda Galib, Farsça ve Hintçe şiirler yazdı. Gençlik döneminde daha çok Farsça şiir yazdı. Daha sonra da Urduca gazeller yazmaya başladı.

1810'da Firüzpur Valisi Çerkan'ın küçük kardeşi Nevvab İlâhi Bahş'ın kızı İmran Begüm ile evlendi. Bu hanımdan yedi çocuğu olduysa da hiçbiri yaşamadı. Galib evlendikten bir süre sonra Delhi'ye yerleşti. Kalküta'da bulunduğu 1828 - 1831 yılları dışında Delhi'den ayrılmadı. Amcasının ölümü üzerine Lord Lake'nin emriyle kardeşi Yusuf'la birlikte kendisine verilen, ancak bir türlü eline geçmeyen parayı alabilmek için açtığı dava uzun yıllar sürmesine rağmen sonuçlanmadı. Bu arada bir

müfettiş tarafından kumar oynadığına dair verilen rapor üzerine tutuklandı. Bir müddet sonra dostları sayesinde serbest bırakıldı. Rakibi saray şairi Zevk Muhammed'in ölümü (1854) üzerine Vacid Ali Şah'ın şiir musahipliğine tayin edildi ve onun oğullarının hocası oldu. 9 Mayıs 1857'de gittikçe artan İngiliz baskısına karşı Delhi'nin kuzeyinde Hindu ve Müslümanların birlikte başlattıkları isyan hareketi İngiliz sömürge ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Birçok öğretmen ve aydın gözaltına alınarak sorgulandı. Sistemli bir propaganda ile Hindistan'da bulunmalarının amacını modern hayatın dışında kalmış olan ülkeyi eğitmek ve uygarlaştırmak olarak açıklayan İngilizlerle yerli halk arasında bu direniş hareketinden sonra doğan gerginlik ortamında İngiltere halkın geleneklerini değiştirme siyasetinden vazgeçmek zorunda kaldı. İngilizler'in kontrolü altında bulunan son Babürlü hükümdar II. Bahadır Şah, isyancılarla ilişkisi olduğu gerekçesiyle Galib'i gözaltına alarak uzun süren sorgulamalara tabi tuttu. Serbest bırakıldıktan sonra Rampür Valisi Nevvab Yusuf Ali Han tarafından kendisine ömür boyu maaş bağlandı. 15 Şubat 1869'da Delhi'de öldü.

Kitabın ikinci kısımda ise Galib, Urduca ve Farsça sözler üzerine yorumlar yapmış, manzum ve mensur eserleri değerlendirmiştir. Hayat-ı *Sa'di* de olduğu gibi ilk bölüm kısa, ikinci bölüm ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Hâli, Galib'in kişiliği hakkında fazla bilgi vermekten kaçınmıştır. Ama onun edebi kişiliği hakkında her türlü bilgiyi yazmıştır. Eser 1897'de Kanpur'da (Hindistan) yayınlanmıştır.²⁰⁵ *Yadigâr-i Galib*'de de Hâli, *Mukaddimah-e Şii'r-o-Şa'iri*'de açıkladığı kaideleri öne sürmüştür. Bu yüzden onun eleştiri yazısında seçme ve yorumlama şeklinin hangi yöne olduğu görülüyor.

Hint Müslümanları açısından Urdu dilinin gelişmesinde, Galib önemli bir atılım yapmıştır. Farsça ve İngilizcenin zamanla edebiyata yerleşmesi nedeniyle Urdu edebiyatının geleceği olmadığını kabul etmeyen Galib, Urdu şiir ve nesrinin gelişmesi için azimle çalıştı. Yeni şiirin Galib'in açtığı çığırda ilerleyeceğine inananlarla, onun tabiata aşırı bağlı anlayışının gelenekten kopma ve sapmadan başka bir şey olmadığını ileri sürenlerin tartışması uzun süre devam etti. Muhammed İkbâl

²⁰⁵ Bulgur, "Husayn Hâli", s. 46; Abdullah, Seyyid: "Sir Seyyid Ahmed Han or Un ke Namver Rufakei ki Urdu Nesir ka Fenni or Fikri Ca'ize", İslamabad/Pakistan, 1986, s. 108-110.

bir şiirinde Galib'in tavrını, "*şarabı daha acı kılmak için kadehi de eritip şaraba katmak*" şeklinde ifade etmiştir. İkbâl, Cavidname adlı eserinin Müşteri (Jüpiter) feleği bölümünde Galib'le şiir üzerine konuşur.

Galib'in ilk çağdaşlarından olan Altaf Hüseyin Hâli Yadigâr-i Galib adlı eserinde, Galib'in Hint-Pakistan edebiyatındaki yeri ve tesiri üzerinde durmuş, bu eseri Abdülatif'in Galib'i ve Muhammed İkram'ın Galib-Nama adlı kitabı takip etmiştir. Galib'in şiirlerinde uhrevî olana özlem yerine dünyevî yoğunlaşma ağır basar. Galib Mirza esas olarak dünyevî bir şairdir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi öven şiirler de yazmıştır. Galib, tabiatı kendi dönemine kadar görülmemiş ölçüde müstakil bir unsur olarak işlemesiyle aykırı, insana yaklaşımıyla hümanist, evren ve hayat karşısında mistik, özgür yaratılışının sevgiyle birden fazla üç dilden oluşan bir şiirin kendisinde doğduğu orijinal bir şairdir. Eserleri ve etkisiyle modern çağa doğru bir başlangıçtır. Şiir dilinin günlük konuşma dilinden farklı olduğu düşüncesini modern Urdu şiirine yerleştirerek daha başlangıçta sağlam bir temel atmıştır. Hint kıtası İslam şiirinde Ekber-i Allahabadi şiir değerleriyle hayatın mizah olarak uyumu, Galib insancıl unsurun tamamlanması, İkbâl ise İslam metafiziğinin toparlayıcı ve belirleyici derecede yer alması olarak kabul edilebilir.²⁰⁶

Galib'in eserlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Divan-ı Urdu: İlk baskısı 1841 'de yapılan eser yeni şiirlerin de eklenmesiyle şairin sağlığında Delhi'de dört defa basılmıştır. Galib'in ölümünden sonra da çeşitli baskıları yapılan eser son olarak imtiyaz Ali Arif tarafından yayımlanmıştır (Aligarh 1958).

Küllîyyat-ı Nazm: Farsça kaside, gazel, küçük mesnevi ve kıtalardan ibarettir. İlk olarak 1845'te yayımlanan eserin çeşitli baskıları vardır (Leknev 1862, 1924).

Küllîyyat-ı Neşr (Leknev 1868): Şu eserleri ihtiva eder:

Penc Genc-i Aheng; Mektup yazma usulleri, lakaplar. Farsça'nın esasları, terimler ve dilin yapısıyla ilgili konularla şairin kendi şiirlerinden yaptığı seçmeleri ihtiva eder.

²⁰⁶ Mehmet Said, "Galib Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), s. 329.

Mihr-i Nim Ruz; eserin "Pertevistan" adını taşıyan birinci bölümü Babürlü İmparatorluğunun tarihini anlatır. Eserin ikinci bölümü yazılmamıştır.

Destenbu; 1857 Hint-Müslüman direnişini anlatan bir eserdir.

Kat-ı Burhan (Leknev 1862); Burhan-ı Kat-ı adlı Farsça sözlüğün tenkidinden ibarettir. Müellif eserini bazı ilavelerle birlikte Direfş-i Kaviyani adıyla da yayımlamıştır (Leknev 1865).

Ud-i Hindi, Urdu ey Mu'alla; İki mektup derlemesi olup birincisinde 162, ikincisinde 472 mektup vardır. İlk eser 1868'de Miret'te (Meerut), ikincisi 1899'da yine Miret'te ve bazı mektupların da eklenmesiyle 1922'de Lahor'da basılmıştır.

Külliyat-ı Nazm -ı Farsi; Galib'in 1835'te Meyhane-i Arzu adıyla düzenlenen Farsça divanı 1945'te; çeşitli mesnevi, kaside, gazel ve rubailerini ihtiva eden Farsça Külliyyatı da 1963'te yayımlanmıştır.

Ebr-i Güherbar (Delhi 1281); Hz. Peygamber'in gazvelerini Firdevsi'nin Şahname'si ve Nizami'nin, İskendername'si tarzında yazmaya başlayan Galib ancak giriş kısmını kaleme alabilmiştir.

Sebed-i Çin; Külliyyat'ına girmeyen şiirlerini ihtiva eder. Eser ilk olarak 1867'de yayımlanmış, daha sonra 1938'de Delhi'de basılmıştır.

Sebed-i Bağ-ı Dü Der; Sebed-i Çin'in tamamı olarak kabul edilen eserin birinci bölümü Sebed-i Çin ile onda yer almayan bazı şiirleri, ikinci bölümü Külliyyat-ı Neşr'de bulunmayan bazı metinleri ihtiva eder.

Kat-ı Burhan (Leknev 1862); Burhan-ı Kat-ı adlı Farsça sözlüğün tenkidinden ibarettir. Müellif eserini bazı ilavelerle birlikte Direfş-i Kaviyani adıyla da yayımlamıştır (Leknev 1865).

Ud-i Hindi, Urdu ey Mu'alla; İki mektup derlemesi olup birincisinde 162, ikincisinde 472 mektup vardır. İlk eser 1868'de Miret'te (Meerut), ikincisi 1899'da yine Miret'te ve bazı mektupların da eklenmesiyle 1922'de Lahor'da basılmıştır.

Külliyat-ı Nazm-ı Farsi; Galib'in 1835'te Meyhane-i Arzu adıyla düzenlenen Farsça divanı 1945'te; çeşitli mesnevi, kaside, gazel ve rubailerini ihtiva eden Farsça Külliyyatı da 1963'te yayımlanmıştır.

Ebr-i Güherbar (Delhi 1281); Hz. Peygamber'in gazvelerini Firdevsi'nin Şahname'si ve Nizami'nin, İskendername'si tarzında yazmaya başlayan Galib ancak giriş kısmını kaleme alabilmiştir.

Sebed-i Çin; Külliyyatına girmeyen şiirlerini ihtiva eder. Eser ilk olarak 1867'de yayımlanmış, daha sonra 1938'de Delhi'de basılmıştır.

Sebed-i Bağ-ı Dü Der; Sebed-i Çin'in tamamı olarak kabul edilen eserin birinci bölümü Sebed-i Çin ile onda yer almayan bazı şiirleri, ikinci bölümü Külliyyat-ı Neşr'de bulunmayan bazı metinleri ihtiva eder.

Sevanih-i 'Umri Mevlana Abdurrahman (Tezkire-i Rahmaniye); Bu zat Hâli'nin hocası idi. Eserde Hâli hocası Kari Abdurrahman'ın hayatını yazmıştır. Bu eser Revalpindi' de çıkarılmakta olan "*Çodhvin Sadi*" isimli dergide, 1896 yılında yayınlanmıştır.²⁰⁷

Urdu Edebiyat eleştirmenlerinden ve Galib hakkında ilk eseri yazan tarihçi-yazar Hâli, Yadigâr-ı Galib için şu ifadeleri söylemiştir:

*"Selçuklular zayıfladığında Asya'nın çeşitli yerlerine dağıldılar. Onlardan biri olan Tersim Han adındaki varlıklı bir bey Semerkant'a yerleşti. Tersim Han ailesinden olan Galib'in dedesi Semerkant'tan Hindistan'a gelip yerleşti."*²⁰⁸ Aynı eserde Galib'in dedesinin dilinin Türkçe olduğu ve onun Hindistan dilini pek anlamadığı da belirtilir.²⁰⁹

Du'a, ey Sabah; Hz. Ali'den nakledilen bir duanın manzum olarak Farsça'ya tercümesidir. Galib 'in diğer eserleri de şunlardır: Mütferrikaat-ı Galib (Rampür 1947), İntihab-ı Galib (Lahor 1943). Mekatib-i Galib (1937), Nadirat -ı Galib (Karaçi

²⁰⁷ Bulgur, "Husayn Hâli", s. 46; Kadri, a.g.e., s. 664-665; Brelvi, a.g.e., s. 121.

²⁰⁸ Hâli, a.g.e., s. 12.

²⁰⁹ Hâli, a.g.e., s. 13.

1919), Nûkat-i Rik'at (Delhi 1867), Kadirname (Delhi 1281). Leta'if-i Gaybi(Delhi 1281), Tiğ-i Tiz (Delhi 1867).²¹⁰

3.5.4. Hayat-ı Cavid

Hayat-ı Cavid, Hâli'nin son biyografik eseridir. Bu eser, Kanpur'da yayınlanmıştır. Sanat eleştirmenleri, eserin ayrıntılarıyla birlikte işlenmesini olumlu açıdan değerlendirmişlerdir. Ahmed Han'ın hayatının anlatıldığı kitapta o dönemin edebi ve siyasi tarihi de anlatılmıştır. Kitap iki bölüm olarak yazılmıştır. İlk bölümünde, Ahmed Han'ın hayatındaki bütün tarihi olayların yaşandığı zamanlar sırasıyla işlenmiştir. İkinci bölümde ise Ahmed Han'ın çalışmaları üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Hâli, bu eserinde Ahmed Han'ı şu şekilde tanımlamıştır:

*“Ahmed Han, 1857 sarsıntısından sonra İngilizler'in yönettiği Hindistan'da milletin kendilerine olan güvenini tekrar kazanmalarını sağlayıp, şereflerini iade eden, toplumuna yeniden hayat veren bir kahramandır; bu sebeple yetişmekte olan genç Müslüman Hint neslinin sembolüdür.”*²¹¹

Kitabın önsözünde ise Hâli şöyle yazmıştır:

*"Hindistan'da kahramanın bir kusuru veya hatasının öğrenilmesi onun tüm iyilik ve faziletlerini yok etmektedir. Bu sebeple henüz bir kişinin eleştirel yolla biyografisinin yazılması, onun iyiliklerinin yanında hatalarının da gösterilmesi vakti gelmemiştir.”*²¹²

Hâli, Ahmed Han'ın yanlış olarak değerlendirilen yaptığı çalışmaları ve düşünceleri yönünden bazı bölümleri okuyucuya kötü yansıtmayacak şekilde yazmıştı. Bununla birlikte Hâli, Ahmed Han'ın çalışmalarını ve kişiliğini övmekle kalmayıp aynı zamanda onu Müslümanların tek önderi olarak görmekteydi. Ahmed Han'ın İngilizleri memnun etmede sınırı aşması gibi bazı olaylara çok az yer vermesi ve bazı diğer sebeplerden dolayı Şibli bu esere "*delilli meddahlık*" adını vermiştir.

²¹⁰ Said, a.g.m., s. 329.

²¹¹ Şaban Ali Düzgün, “Seyyid Ahmed Han'da Entelektüel Modernizmi”, Muhazakar Düşünce, sy. 47 Ocak-Haziran 2016, s. 37.

²¹² Bulgur, “Husayn Hâli”, s. 46; Kadri, a.g.e., s. 664,665.

Eserde, göze çarpan olumsuz yönde değerlendirilen bazı detaylar da vardı. Örneğin; Ahmed Han'a karşıt düşünceli olan grupların yazdıkları kitaplar dikkate alınmamıştı. Bazı önemli olaylar önemsiz ve önemsiz olaylar da önemli olarak değerlendirilmişti. Sanatsal eksiklikler, tekrarlara fazla yer verilmesi ve ayrıca İngilizce kelimelerin çokluğu da hoş karşılanmamıştı. Hayat-ı Cavid'in üslubunda Yadigâr-ı Galib'deki açıklık yoktu. Üslup her iki bölümde farklı şekiller vardı. İkinci bölümde, ifade tarzı açıklayıcı olmasına rağmen bazı yerlerde telkin de edilmiştir. Birinci bölümde cümleler sade ve kısadır. Ayrıca yazarın Ahmed Han'a duyduğu muhabbet sebebiyle duygusallık ağır basmaktadır.

3.5.5. Divan-ı Hâli

Altaf Hüseyin Hâli, yazdığı nesir ve nazım türlerini yüzeysellik ve yapaylıktan uzak, kendine özgü bir tarzda yazmıştır. Hâli'nin edebi terbiyesi, Galib ve Şifâ'nın yoldaşlığı sürecinde gelişmiştir. Şairliğe ilk başladığında sanatını ifade etmek için kendi sesini ve üslubunu kullanmıştır. Sade, anlaşılır bir dille eserlerini yazması, onun merhameti ve samimiyetinin üslubunu etkilemiş olmasıyla da ilgiliydi. Hâli'nin merhameti, samimiyeti, inceliği, insanlara her zaman çekici gelmiş ve insanlar, bu nitelikleri kendilerine amaç edinmişlerdi.

Divan-ı Hâli'yi de diğer eserleri gibi kendine özgü bir tarzda yazmış ve özellikle bu eserinde yer alan gazelleri teveccühe değer bir intiba yaratmıştı. Denemeler de bile çok fazla beyit yerine yorumlama yapardı. Divan-ı Hâli'yi yazarken de yorumlama yapmaya oldukça yer vermişti. Divan-ı Hâli'nin mukaddema yazısı kısa yazılmış olsa da Hâli, bu eserinde kendi şiirsel ve sanatsal yeteneklerini çok fazla göz önüne çıkarmıştır. O, kendi şahsi kitabını yazmadan önce Divan-ı Hâli'nin basımı duyurulmuş ve yayınlanmaya başlanmıştır. Mevlana Hâli'nin bu eserinin yayını, insanlar için yeni bir ilham kaynağı olmuş ve bunun beraberinde de yeni nesle yönelmiştir. Ancak klasik nazım sanatını vurgulamış olması ve bugün de yani bilim ve teknolojinin verdiği rahatlığın endişesi içinde bile gazel şiir sanatını kazanım mutluluğuna ve estetik duygusunun memnuniyetine vesile olduğu anlaşılmaktadır. Hâli bu eserinde modern akıma yön veren gazellere de yer vermiştir.

3.5.6. Majalisun Nisa (Kadın Meclisleri)

Hâli'nin önemli eserlerinden biri olan Majalisun-nisa'nın ön sözünde onun hayatı, kişiliği, yaptığı çalışmaları ve hizmetleri ile ilgili birçok yorum yapılmıştır. Bu yorumlardan biri şöyledir:

*“Siyasi tarihte, eğitim tarihinde, insanlık tarihinde, edebiyat tarihinde, son yarım yüzyılda attığı doğru adımlarla ve yenilikçi fikirleriyle herkese yol gösterdi. Böylece Hâli, insanların zihninde şair, edebiyatçı, vatansever ve bunlardan daha fazlası oldu.”*²¹³

Hâli bu eserini 1874 senesinde yazmıştı. Kitap hakkında yorum yapanlar kitabın yayınlamasının ardından kısa bir süre içinde popüler olmasıyla birlikte gelişen bir olayı şu şekilde anlatılmıştır:

*“Hâli'nin Majalisun-nisa'yı yazdığı dönemde eğitim yöneticisi Sir Rişta, bu kitabı o kadar çok beğenmişti ki Hindistan genel valisi Nath Brook'tan ricada bulunarak kitabı istemiş; bu kitap derlemesinin karşılığında da Mevlana Hâli'ye dört yüz rupi verilmiş ve Pencap'ta bu kitap kızların gittiği okulda bir dönem okutulmuştur.”*²¹⁴

Merhum Şeyh Çand, merhum Ali Abbas Hüseyin, Zahir Ahmed Sadık, Waqar Azim ve diğerleri de Majalisun-nisa'nın değerli bir eser olduğu ile ilgili övgülerde bulunmuşlar ve onun popülerliğini vurgulamışlardır.

Hâli kadınlara çok saygı duyardı. Onların eğitimi, iyiliği için endişe duyar, erkeklerin kadınları ilmin ışığından mahrum bırakması onu üzerti. Bu his ilk bakışta Majalisun-nisa'da görülmektedir. Hâli kendi ailesindeki, bölgesindeki ve kendi vatanındaki kızların eğitimine önem verdi. Panipat'a kızlar için küçük de olsa bir okul bile kurdu.²¹⁵ Majalisun-nisa, Mevlevi Nezir Ahmed'in²¹⁶ (1830-1912) Mirat-

²¹³ Altaf Hussain Hâli, “Majalisun-nisa”, Delhi, 1875, s. 1,2.

²¹⁴ Hâli, a.g.e., s. 1-3.

²¹⁵ Hâli, a.g.e., s. 3-4.

ul-uras (1869) eserini yazdıktan beş sene sonra yazıldı. Nezir Ahmed, o dönem içerisinde roman ve hikâye türlerinde ıslah amaçlı çalışmalarda bulundu. Yazar, *Mirat-ul-uras* romanında iki zıt kişiliğe sahip olan Ekberi ve Asgari'nin aynı ev içindeki yaşayışlarını ele almıştır. Kitabın yazılmasının asıl nedeni kız çocukları için iyi bir kitabın olmadığı düşüncesi idi. 1869'da yazarın bu eseri hükümet tarafından ödüle layık görülmüş ve yerli dillere çevrilmiştir. Nezir Ahmed de Hâli gibi o dönem Hindistan'da kız çocuklarının eve kapatılıp sadece ev işleri yaparak hayatlarını geçirmesine karşı çıkıyordu. Bununla ilgili düşüncelerini eserinde şu ifadeleriyle açıklamıştı:

*“Geçmişe dikkatli bakarsan dünyanın, bir tekerleği erkek, diğer tekerleği kadın olan arabadan (at arabası) farksız olduğunu ve bunlardan biri eksik olursa ilerleyemeyeceğini görürsün. Allah'ın kadını erkeğe oranla kimi yönlerden kırılan yarattığına şüphe yok ancak erkeğin sahip olduğu el, ayak, kulak, göz, zekâî hafıza, erkeğe verildiği kadar, kadına da verilmiş. Kadının da erkek kadar dünyada nam salacak kudreti var.”*²¹⁷

Hâli'nin “*Majalisun-nisa*” ve Urdu Edebiyatında ilk roman yazarı olan Nezir Ahmed'in “*Mirat-ul-uras*” eserlerini yazmalarındaki amaç aynıydı. Tek fark *Mirat-*

²¹⁶ Mevlevî Diptî Nezîr Ahmed Dihlevî (1830-1912), Hintli devlet adamı, Kur'an mütercimi, edip ve şair. 6 Aralık 1830'da Uttar Pradeş eyaletinin Bijnôr şehrine bağlı Rehar köyünde doğdu. 1833'te doğduğu bilgisi yanlıştır (İftihâr Ahmed Sıddikî, s. 21-22; *UDMİ*, XXII, 171). İlim ve tasavvuf ehli olan aile büyükleri arasında Şeyh Abdülkuddûs Gengûhî'nin halifesi Şeyh Abdülgafûr A'zampûrî de (ö.985/1577) bulunmaktadır. Babası Mevlevî Saâdet Ali medrese hocasıydı. Nezîr dört yaşında iken Bijnôr şehrine göç ettiler. İlk eğitimini babasından aldı. Kısa bir süre okula gönderildiyse de babası onu özel olarak eğitmeye başladı. Farsça'yı çok çabuk öğrendi. Dokuz yaşından itibaren ağabeyi Ali Ahmed ile birlikte Mevlânâ Abdülalîm Nasrullah Han Horcevi'den üç yıl ders okudu. 1842'de Delhi'ye giderek aynı zamanda Delhi Koleji hocası olan Mevlevî Abdülhâlik'tan ders almaya başladılar. Yine ağabeyi ile birlikte Ocak 1846'da dönemin önde gelen öğretim kurumu Delhi Koleji'nin Arapça bölümüne girdi ve 1854'te burayı bitirdi. Dil ve edebiyattaki kabiliyeti, sosyal hayata ve siyasete olan ilgisi ona bu imkânı fazlasıyla veriyor, dinî konularda ise sert davranmamaya çalışıyordu. Birişik, Abdülhamit: “Nezîr Ahmed Dihlevî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), 2016, c: ek-II, s. 357-359.

Urdu edebiyatının önde gelen beş şahsiyetinden biri olan Nezîr Ahmed müslümanların içinde bulunduğu psikolojik ezikliği bertaraf etmek için klasik ahlâk ve nasihat kitapları yerine roman ve hikâyelerle toplumun ıslahına katkı sağlamış, Şiblî Nu'mânî, Seyyid Ahmed Han ve diğerlerinden farklı olarak halkın her kesimiyle ilgilenmiş, onlara kendi dilleri ve anlayışları ile hitap etmiştir. Eserlerinde dinî, ahlâkî, içtimâî ve siyasî konular güncel hayatın akışına uygun biçimde ele alınıp işlenmiştir. Üzerinde durduğu en önemli konulardan biri genç kızların eğitimi ve kadınların karşılaştığı problemlerdir. Onun 1908'de *İşmet* adıyla ilk kadın dergisini çıkardığı bilinmektedir (Minault, s. 129). Urdu edebiyatında ilk romancı kabul edilir ve onun dönemi, Urdu edebiyatında köklü değişikliklerin yapıldığı zamana denk gelmektedir. Arda Arıkan, “Değişiklik Sempozyumu Bildiriler Kitabı”, 2015, s. 3,4.

²¹⁷ Arıkan, a.g.e. s. 4,5.

ul-uras'ın yazarı bu kitabı öncelikle kendi kızlarının eğitimi için yazmıştı. Ancak onun yazma stilinin ilgi çekici olması ve kitaptaki ifadeleri sayesinde çok beğenilmişti.

Hâli ve Nezir Ahmed esasen edebiyatçı ve şairdirler; öykü yazarı değillerdir. Fakat buna rağmen *Majalisun-nisa*'da bazı öyle bölümler vardır ki öykü olarak anlaşılabilir. Özellikle onun anlatım dili ve diyalogları. Bu kitabı Hâli, iki bölüm ve dokuz meclise ayırarak incelemiştir. İlk bölümde kızların eğitiminin önemi ve gerekliliğini anlatmıştır. İkinci bölümde ise kızların erken yaştaki eğitiminin önemini vurgulamıştır. Dokuz meclisi açıklama stili sade, samimi ve etkilidir. Samimiyet, sevgi, sempati ve dostluğun derinliği kitabın tüm içeriğine yayılmıştır.

Eserin içinde yer alan meclislerde dikkate değer bir başka konu da ailelerin çocuklarına sevgilerini gösterme konusunda temkinli yaklaşımlarıydı. Hâli bu durumu eserinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Duygusal yaşamdaki bu kısıtlama ihtiyacı, Viktorya Dönemine ait orta sınıf davranıştıydı ve dolayısıyla bu da İngiliz etkisinin ispatıdır; ama başka bir açıdan bakıldığında, shariף²¹⁸ kültürünün de ana unsuruydu. Bu kültür de kişi, karşındakine sevgisini belli etmemelidir. Sadece onursuzluk olduğu için değil aynı zamanda sevgisini belli etmesi, saygısızlık yaptığını da ifade eder. Bu da ailenin hiyerarşik otoritesini zedeler. Aile üyelerinin duygusal yaşamlarındaki bu durum, ailenin idaresi için zarar verici bir etkidir.

*Başka bir görüş de duyguları kısıtlama fikrini, Kuzey Hindistan'daki on dokuzuncu yüzyıl İslam dini reform hareketi ile ilişkilendirir. Bu görüşte, ahlâklı bir Müslüman hayatı sürmek için kendini kontrol ve disipline etmek gerekir. Yani akıl, duyguları kontrol etmeli. Bu ahlaki davranış, kendini tanımada ve shariף hayatı yaşamak için oldukça önemlidir.*²¹⁹

²¹⁸ Soylu, doğuştan gelen saygınlıktır. Zengin olmaktan daha önemli olan shariף kültürü, karışık bir kavramdır. Görünüşteki durumun yanı sıra dürüstlük duygusunu, neyin doğru olduğu bilgisi, beğeni ve davranış arasındaki farkı gözetken ve öğrenmeyi adet haline getiren içsel bir asilliği ifade eder. Hâli, Altaf Husain: “Majalisun Nisa (Assemblies of Women, part one: the story of Zubaida Khatun, firstmajlis)”, 1875, (Çevrimiçi) <http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00urdu/hali/majalis/index.html>, 27.10.2018.

²¹⁹ Altaf Hussain Hâli, “Majalis ul-Nisa”, first majlis, second majlis, third majlis, 1875, (Çevrimiçi), <http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00urdu/hali/majalis/index.html>, 27.10.2018.

Majalisun-nisa'nın çekiciliği, sadeliği ve etkisinin sırrı aslında gizlidir. Hâli'nin samimi ve hassas kişiliği nedeniyle kasten ön planda olmayı tercih etmemiştir. Ancak onun kitaplarının akıcı ruhu sayesinde Hâli'nin namı, devamlılığını sürdürmüştür. Nitekim Hâli'nin ilk kitabıyla bile onun kişiliği tamamen ön plana çıkmıştır. Majalisun-nisa'nın ikinci büyük etkisi, bu hikâyenin anlatıldığı dildir. Yani Delhi ve Delhi şehri kadınlarının asıl dillerini konuşmuştu. Bazı yerlerde az sayıda yerli halkın konuştuğu birkaç kelime vardı. Bu kelimeler de sadece Panipatlı kadınların dilinde kullanılmaktaydı. Bu dilin yumuşak ve akıcı olduğunun örneği idi. Atasözü, günlük kullanılan sözcükler ve örneklemeler çok net ve doğal bir şekilde kullanılmıştır.

Hâli, kadınların eğitim ve haklarına dair fikirlerini baskı altında olmasına rağmen şiirlerinde oldukça istekli bir şekilde yazmıştır. Bunun ilk örneği *Majalisun-nisa*'da yer verdiği bir şiirinde görülmektedir:

Maalesef bu dünyada sana çok zulüm ve
sitem oldu
Adaletsizliğe, şefkatsizliğe ve zulümlere
daima sen katlandın.
Sen bu dünyada meçhul ve adsız
yaşadın.
Ama insaf vakti geldiğinde, işte o zaman
hesap günü yaklaştı demektir.
Dünya için dünya vardır hak telef
edenler için en kuytu cevaptır.

افسوس دنیا میں بہت تم پر ہوئے جور
و جفا
حق تلفیاں تم نے سہیں بے مہریاں
جھیلیں سدا
گونیک مرد اکثر تمہرے نام کے عشق
رہے
پرنیک ہوں یا بد رہے سب متفق اس
رائے پر
جب تک جیو تم علم و دانش سے رہو
محر دم یہاں
آئی تھیں جیسی بے خبر ویسی ہی جاو
بے خبر
تم اس طراح مجہول اور گمنام دنیا
میں رہو
جو علم مردوں کے لیے سمجھا گیا آب

حیات
ٹھہرا تمہارے حق میں وہ زہر ملاہل سر
بسر
آتا ہے وقت انصا کا نزیک ہے یوم
الحساب
دنیا کو دنیا ہوگا ان حق تلفیوں کا والا
جواب

SONUÇ

Modern Urdu Edebiyatı'nın öncüleri arasında yer alan edebiyatçılardan Hâli, Aligarh Hareketi ile ortaya çıkmıştır. Edebiyat alanında sürekli okuyan ve kendini geliştiren Hâli, dönemin önemli isimlerinden Seyyid Ahmed Han ve Galib'ten dersler almıştır. Urduçada doğal şairliğin savunucuları arasında da yer alan Hâli'nin, Modern Urdu Edebiyatında kendine has, doğal bir tarzı vardı. Diğer edebiyatçılardan farklı olarak eserlerinde keskin ve gerçekçi ifadeler kullandığı görülmüştür.

Çalışmamızın giriş bölümünde “Urdu” kelimesinin anlamı, kökeni ve Urdu dilinin ortaya çıkışına hangi dilin öncülük ettiği, zaman, mekân ve tarihsel gelişim süreçleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Yapılan çalışmanın birinci bölümünde, Urduca şiirin başlangıcı, Urdu Edebiyatı'nın edebi varlığının artmasındaki Aligarh Akımının önemi, şiir ekolleri ve Urdu şiirinin önemli temsilcileri anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümünde, Urdu nesir tarihinin ilk örneklerine dair görüşler, Urdu edebiyatını temelden etkileyecek olan Fort William Koleji'nin açılması, Sir Seyyid Ahmed Han'ın öncülük yaptığı 1857 Ayaklanması, ilerici edebiyat akımı ve ekolleri işlenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Hâli'nin hayatı, edebi kişiliği ve üslubu, eserleri açıklanmaya çalışılmıştır. Hâli'nin 1854 yılında Delhi'ye gittiği zaman, o dönemin ünlü şairi Mirza Esadullah Han Galib ile tanışmasıyla birlikte şiir

yazmaya başlama süreci ve 1857 tarihinde İngilizler'e karşı girişilen Aligarh Hareketi sürecinde yaşananlar anlatılmıştır.

Hâli, şiirleriyle olduğu kadar nesirleriyle de Urdu Edebiyatını oldukça etkilemiştir. Aligarh'daki modernleşme hareketine destek olan Hâli'nin tarih sevgisi İslâm medeniyetine ve İslâmi değerlere bağlı kalmasını sağlamıştır.

Gerçek duyguların sade ifadesine verdiği önemi birçok manzum ve mensur eserinde yansıtan Hâli'nin önemli eserleri arasında yer alan *Hayat-i Sadi*, *Mukaddimah-Şi'r –o Şa'ri* (Şiir ve Şairliğe Giriş), *Yadigâr-ı Galib* (Mirza Asadullah Han Galib'in Biyografisi), *Hayat-ı Cavid*, *Divan-ı Hâli*, *Majalisun Nisa* (Kadın Meclisi) gibi eserlerin yanı sıra bazı gazellerine ve şiirlerine de tezimizin üçüncü bölümünde yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdurresul, Sâhibzâde: “*Tarih-i Pak u Hint (1. kısım, Hindu Ahd)*”, Lahor, 1964, s. 16-30.

Abdullah, Seyyid: “*Sir Seyyid Ahmed Han or Un ke Namver Rufakei ki Urdu Nesir ka Fenni or Fikri Ca'ize*”, İslamabad/Pakistan, 1986, s. 108-110.

Ahmad, Anis: “*Şiblî Nu'mânî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXXIX, 2010, s. 126,127.

Ahmad, Anvar: “*Urdu Afsānah*”, Beaken Books, Multan, 1988, s.21.

Ahmed, Aziz: “*Barr-i Sağir Min İslami Kalçır*” (Islamic Culture, Urduçaya Tercüme eden: Cemîl Câlbi), İdârah-yi Sakâfat-İslâmiyyah, Lahor, 1990, s.374.

Ahtar, Malik Hasan: “*Urdu Şâ'irî men İhâm-güyî ki Tahrik*”, Gucranvâlâ, 1992, s. 254-270.

Ahmad, S.Maqbul: “*Hindistan*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XVIII, 1998, s. 75.

Ahtar, Selim: “*Urdu Edeb ki Muhtasır Teriyn Tarih*”, Sang-e Meel Publications, Lahor, 1985, s. 167-168.

Akgün, Ömer Faruk: “*Bâbürnâme*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), cilt: IV, 1991, s. 404-408.

Algül, Hüseyin: “*Ebû Eyyûb el-Ensârî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: X, 1994, s. 123-125.

Amaresh, Datta: “*Encyclopaedia of Indian Literature*”, Sahitya Akademi, cilt: I, Delhi, 1988, s. 893.

Ansari, Bazmee: “İsmâil Şehîd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXIII, 2001, s. 124.

Arıkan Arda: “*Değişibilim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*”, 2015, s. 3,4.

Arşad, Abd-ur-Raşîd: “*Bis Bare Musalmân*”, Lahor, 1996, s. 390.

Aruçi, Muhammed: “*Refiuddin ed-Dihlevî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXXIV, 2007, s. 529-530.

Aşlamacı, İbrahim: “*Tarihsel Süreç İçerisinde Pakistan Medreseleri*”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c: IV, sy: 1, Bahar 2013, s. 193.

Azami, Halil Rahman: “*Urdu Meyn Terakki Pasand Edebi Tehrik, Kavmi Kounsil Bara-i Furuğ Urdu Zeban*”, Delhi, 2008, s. 47.

Bakir, Aga Muhammed: “*Tarih-e Nazm-o-Nasr-e Urdu*”, Lahor, 1942, s.168.

Beg, Mirza Hamid: “*Urdu Efsane ki Rivayet, Akademi Edbiyat-i Pakistan*”, İslamabad, 1991, s. 33.

Begam, Abidah: “*Fort William Kalıç ki Adbî Hıdmat*”, Lakhnov, 1983, s.8.

Benli, Selma: “*İlk Dönem Urdu Edebiyatına Genel Bakış*”, sy: 13, Bahar, 2004, s.92-95.

Bilik, Nuriye: “*Seccad Haydar Yıldırım ve Hikâye Yazarlığı*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s. 1,2.

Bilik, Nuriye: “*Urduca İlk Gazete ve Dergiler*”, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, sy: 13, 1999.

Bilkan, Ali Fuat: “*Sebk-Hindi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXXVI, 2009, s.253-255.

Birişik, Abdülhamit: “*Urdu Daire-i Maarif-i İslamiyye*”, İslam Dini, Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Ansiklopedisi, (yayınlanma tarihi:1959-1989), Pencap Üniversitesi, cilt: 42, 2012, s. 169-170.

Brelvi, İbadet: “*Tarih-i Edebiyat-, Muselmanein-ı Pakistan u Hind*”, Lahor, Pencap University c: IX, 1972, s. 107-437.

Bulgur, Durmuş: “*Hint Kıtasında İslami Fikir Akımları*”, Konya, Tablet Kitabevi, Şubat 2007, s. 127-128.

Bulgur, Durmuş: “*Şams-ul Ulama Hvacah Altaf Husayn Hâli'nin Hayatı Eserleri ve Edebi Kişiliği*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s. 49.

Bulgur, Durmuş: “*Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Urduca*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy: 16, Konya, 2006, s.172.

Bulgur, Durmuş: “*Urdu Dilinin Menşei Meselesi ve Tarihi Gelişim Süreci*”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, DergiPark, sy: 13, 1990, s. 386.

Bulgur, Durmuş: “*1850-1900 Yılları Arası Hind Yarımadası'ndaki İslami Fikir Akımları*”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sy: 14, Ocak 2002.

Câlbî, Cemîl: “*Tarih-i Edeb-i Urdu, Urdu Zuban or Us ke Pheylna ke Esbab*”, c:1, Lahor, 1987, s. 41.

Cayn, Giyan Çand: “*Urdu ki Nasri Dastanin*”, Ancuman-e Tarakki-ye Urdu, Karaçi, 1969, s. 19-20.

Çarağ, Muhammed Ali: “*Tarih-i Pakistan*”, Lahor, 1990, s. 21.

Daudi, Zaferullah: “*Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*”, İstanbul, 1995, s. 117-134.

Dehlevi, Maulvi Abdu'l Hak: “*Sir Seyyid Ahmed Han*”, Delhi, 1960.

Dilçin, Cem: “*Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*”, 8. Baskı, 2005, 421-422.

Doğan, Gizem: “*1947 Sonrası Urdu Hikayeciliği ve İntizar Hüseyin*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Urdu Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.9.

Durmuş, İsmail: “*Transkripsiyon*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), cilt: XLI, s. 307-308.

Düzgün, Şaban Ali: “*Sir Seyyid Ahmed Han ve Entellektüel Modernizmi*”, 1997, Ankara, s. 132-133.

Encan, Nesime: “*Musaddas-i Hali ve Musaddas Hal*”, Express Neyuz, 5 Temmuz 2014.

Enver, Sedid: “*Urdu Adab ki Tahrikin-İbtida-yi Urdu sey 1975 tak*”, Karaçi, 1999, 366.

Erdoğan, Mehmet: “*Şah Veliyullah*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXXVIII, 2010, s. 260-262.

Fârânî, Selîm: “Urdu Zeban or Us ki Talim”, Lahor, 1953, s. 31-32.

Fauq, Hanif: “*Hâli*”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, c: XV, 1997, s. 263.

Ghalib, Mirza Asadullah Khan: “*The Oxford India Ghalib: Life, Letters, and Ghazals*”, Oxford University Press, 2003, s. 10-15.

Gill, M. Nazir: “*Development of Urdu Language and Literature Under The Shadow of The British in India*”, Xlibris Corporation, Amerika, 2013, s. 14.

Gordon, Johnson: “Hint Dünyası”, İletişim yayınları, 1998, s.166-167.

Halıcı Özkan, Gülseren: “*Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi-DergiPark, Nüsha:3, sy: 8, 2003, s. 151.

Halıcı, Gülseren: “*İlerici Hareket Öykücülüğünde Ana Temalar*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, c: XLVIII, sy: 2, 2008, s. 128.

Hâli, Altaf Huseyin: “*Yadigar-ı Galib, Der. Halil-ur-rehman Daudi, Maclis-e Terakki-ye Adab*”, Lahor, 1963, s.114.

Hüseyin, Süreyya: “Sir Seyyid Ahmed Han or Un ka Ahd” , Educational Book House, Aligarh, 1993, s. 296.

Hüseyin, Meryem: “*Urdu Ke Afsanavi Edeb ke Tenazur Meyn Şevket Siddiki ke Fikir aur Fen ka Tenkidi or Tehkiki Caiza*”, Karaçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karaçi, s. 3-10.

İfadi, Mehdi Hasan: “*İfadat-e Mehdi*”, Haydarabad, 1976, s.13-16.

İkrâm, Şeyh Muhammed: “*Mevc-i Kevser*”, İdare-i Sekafet-i İslamiye, Lahor, 1990, s. 204-206.

Kâdirî, Muhammed Eyyûb: “*Urdu Nesir ke İrtika min Ulema ka Hissa*”, Lahor, 1988, s. 19.

Kadri, Hamid Hasan: “*Dastan-e Tarih-e Urdu*”, 3. baskı, Karaçi, 1996.

Kanwal, Ibni: “*Urdu Afsana, Kitabi Dünya*”, Delhi, 2011, s. 9.

Kardaş, Zekai: “Ebu’l Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 72.

Kardaş, Zekai: “*Modern Urduca Nesir*”, İslami Edebiyat Urdu ve Fars Edebiyatı Özel Sayısı, Nisan, Mayıs, Haziran 2016, İstanbul, s. 33.

Khaliq, Ahmad Nizami: “*Delhi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM, c: IX, 1994, s. 126- 128.

Kişmir, Aykut: “*Urdu Edebiyatında İlerici Edebiyat Akımı*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.14.

Kişmir, Aykut: “*Urdu Edebiyatında Mir Taki Mir’in Önemi*” Araştırma Makalesi, Şarkiyat Mecmuası, DergiPark Akademi, Nisan 2017, s. 59.

Kortel, S. Haluk: “*Tuğluklar*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XLI, 2012, s. 333-336.

Kurnaz, Cemal: “*Hamse*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XV, 1997, s. 499-500.

Kurtuluş, Rıza: “*Emîr Hüsrev-i Dihlevî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XI, 1995, s. 135-137.

Kuyumcu, Hakan: “*Urducanın Gelişiminde Etkin Olan İlk Batılı Eğitim Kurumları ve Aligarh Hareketi*”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sy: 20, Ankara, 2006, s. 138.

Lellyveld, David: “*Colonial Knowledge and the Fate of Hindustani*”, Comparative Studies in Society and History, c: XXXV, sy: 4, Ekim 1993, s. 670.

Majumdar, Ramesh Chandra: “*History of The Freedom Movement in India*”, c: I, Lahore, s. 261.

Malik, Hafeez: “*Sir Sayyid Khan’s Doctrines of Muslim Nationalism and National Progress*”, Modern Asian Studies, c: II, sy: 3, 1968, s. 22.

Manglauri, Seyyid Tufeyl Ahmed: “*Muselmanon ka Ruşen Mustakbil, Badayun*”, 1939, s. 166,167.

Matthews, David John: “*Urdu Literature*”, Urdu Markaz, Londra, 1985, s. 75-76.

Matthews, Shackle & Shahrukh Husain: “*Hali’s Musaddas: The Flow and Ebb of Islam*, New Delhi: Oxford University Press, 1997, s.12-13.

Shackle & Shahrukh Husain Matthews, “*Urdu Literature*”, London, 1985, s. 9-10.

Merçil, Erdoğan: “*Sebük Tegin*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: XXXVI, 2009, s. 262-263.

Minault, Gail: “*The Annual of Urdu Studies, Delhi College and Urdu*”, 1999.

Nedvî, Seyyid Süleyman: “*Arab-u Hind ke Tallukat*”, Urdu Academy Sindh, Karaçi, 1987, s. 36.

Nizâmî, Halîk Ahmed: “*Aligarh ki İlmi Hidmat*”, Delhi, 1994, s.13.

Nizami, Halik Ehmadi: “*Cadid Hindustan ki Mimar Sayyid Ehmadi Han*”, Nai Delhi, 1971, s. 82.

Öz, Mustafa: “*Dihlevî, Abdülkadir b. Ahmed*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), cilt: IX, 1994, s. 293.

Öz, Mustafa: “*Ahmed Han, Seyyid*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), c: II, 1989, s. 73-75.

Özcan Belen, Asuman: “*Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği, Urdu Nesri*”, Ankara, 2005, s. 23-24.

Özcan Belen, Asuman: “*Urdu Edebiyatında Düzyazının Evrimi*”, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi sy: 27, 2001, s.6.

Panpatti, Shaikh Muhammad İsmail: “*Kulliyat-e nasr-e Hâlî (Hâlî's Complete Prose Works)*”, c: I, Lahor, 1968, s. 337.

Parvîz, Aslam: “*Bahadır Şah Zafar*”, Karaçi, 1989, s. 271-85, 337-60.

Pike, Royston: “*Encyclopaedia of Religion and Ethics*”, c: VIII, New York, 1958, s. 739.

Rahmatullah, Mohammad: “*Rubayat-e Hali*”, Uttar Pradesh Urdu Academy, 1982-1986.

Ramsay, Muir: “*The Making of British*”, India, London, New York, Bombai, 1915, s. 51.

Rızvî, Seyyid Mehbûb: “*Tarih-i Daru'l-Ulum Devband*”, Kutubhane-i Merkez-i İlim ve Edeb, Karaçi, 1976-1978, s. 95-97.

Rizvi, Vaqar Ahmad: “*Tarih-ê Cadîd Urdu Ğazel*”, National Book Foundation, Karaçi, 1988.

Sade, Senem: “*Urdu Edebiyatında Öykü*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 12.

Sadid, Anvar: “*Urdu Adab ki Muhtasar Tarih*”, İslamabad, 1991, s. 96-98.

Sadıq, Muhammad: “*A History of Urdu*”, Lahore, 1964, s. 415.

Said, Mehmet: “*Galib Paşa*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (DİA, TDV, İSAM), s. 329.

Saipur, Maulana Maininuddin: “Musaddas-e Hâli’nin Edebi ve Sanatsal Güzelliği”, Aylık Darul Uloom Deoband, sy. 1, Ocak 2012, Bangladeş, c. XCVI.

Saksena, Ram Babu: “*A History of Urdu*”, Londra, 1940.

Sarı, Eren: “*Türk Tarihi*”, Antalya, 2017, s. 601.

Sayyid, Abdullah: “*Sir Sayyid Ahmed Han aur Un ka Rufaka ki Nesr ka Fanî aur Fikrî Caizah*”, Lahore, 1998., s.11.

Sayyid, Abdullah: “*Urdu Adab-1857 ta 1966*”, Lahor, 1967, s.60-61.

Shan, Muhammad: “*Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*”, Lahore, 1976, s. 41-52.

Sirajul, Islam: “*Sufisim and Bhakti, A Comparative Study*”, Washinton, 2004, s. 61-62.

Soydan, Celal: “*Mirza Esedullah Han Galib*”, 2018, s. 48-49.

Soydan Celal: “*Urdu Dilinde Akrabalık Terimleri ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, c: XLIII, sy: 1, Ankara, 2003, s. 44.

Soydan, Celal: “*Urdu Öyküsünde Fesedat Dönemi ve İlerici Yazarlar*”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sy: 1, Bahar 2001, s. 56.

Suheyli, Ağa: “*Pākistānī Adab 1994*”, Akadmi Edbiyat, Pakistan, 1995.

Sujit, Mukherjee: “*A Dictionary of Indian Literature: Beginnings - 1850*”, Orient Blackswan, Delhi, 1998, s. 81-82.

Suniti, Kumar Chatterji: “*Languages and Literature in Modern India*”, Bengal Publishers, Kalküta, 1963, s. 43.

Süren Çiftsüren, Arzu: “*93 Harbi'nden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kıtası'nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 24.

Şahzad, Manzar: “*Pākistānī Adab 1994*”, Akadmi Edbiyat Pakistan 1995, s. 524.

Terîn, Rûbina: “*Multan ki Edebi ve Tehzibi Zindagi min Sufiya-i İkrām ka Hissa*”, Multan, 1989, s. 86.

Toker, Halil: “*Hindistan’da Farsça ve Urduca Şiir*”, Doktora Tezi, 1995, İstanbul, s. 93-94.

Toker, Halil: “*Urduca*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), cilt: XLII, 2012, s. 172-17.

Toker, Halil: “*Urdu Şiirine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Klasik Dönemin Sonuna Kadar)*”, Şarkiyat Mecmuası, DergiPark Akademi, sy. 8, Ocak 1998, s. 285.

Toker, Halil: “*Klasikten Modern Urduca Şiir*”, İslami Edebiyat Dergisi, İstanbul, Nisan-Mayıs- Haziran 2006, s. 23.

Toker, Halil: “*Hint-Türk İmparatorluğu’nun Son Temsilcisi Bahadur Şah Zafer (1189-1279/1775-1862)*”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2004, s. 65.

Toker, Halil: “Pencap”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c: XXXIV, 2007.

Yazıcı, Tahsin: “*Avfî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: IV, 1991, s. 115.

Yazıcı, Tahsin: “*Mushafî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, (*DİA, TDV, İSAM*), c: XXXI, s. 254-255.

Zulfikar, Gulâm Huseyn: “*Urdu Şairî ka Siyasî aur Samâcî Pasmanzar*”, Lahore, 1998, s. 95.